

XII KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BARTHA ZOLTÁN
EGYED ÁKOS
ERŐS VILMOS
FERENCZI SZILÁRD
HERMANN GUSZTÁV
MIHÁLY
HERMANN RÓBERT
KALI KINGA
KESZTHELYI GYÖRGY
KISS ANDRÁS
KORPA TAMÁS
LUPESCU MAKÓ MÁRIA
MISKOLCZY AMBRUS
OBORNI TERÉZ
PAKSA RUDOLF
RÁCZ EMESE
ROMSICS IGNÁC
SZÁSZ ZOLTÁN
VALLASEK JÚLIA
VINCZE ZOLTÁN

5

(ERDÉLYI) MAGYAR
TÖRTÉNETÍRÓK

III. FOLYAM
2011.
MÁJUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXII/5. • 2011. MÁJUS

TARTALOM

ROMSICS IGNÁC • A magyar történetírás évszázadai	3
OBORNI TERÉZ • „...quem historiae Transilvanicae patrem merito dixeris...”. Az erdélyi történetírás atyja: Szamosközy István	16
BARTHA ZOLTÁN • Cserei Mihály	22
RÁCZ EMESE • Bod Péter, a történetíró	26
EGYED ÁKOS • Gróf Mikó Imre az erdélyi történetkutatásról és történetírásról	35
FERENCZI SZILÁRD • „Sajnálom, fiam: liberális vagy, semmire sem fogsz menni!” Kőváry László	41
KESZTHELYI GYÖRGY • Nullanapszak, Testvidék, Fekete madarak, Megkeresnek (versek)	46
HERMANN RÓBERT • A Bach-huszár és a huszárcapitány. Jakab Elek ismeretlen (fél)munkája	49
PAKSA RUDOLF • Márki Sándor	60
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY • Szádeczky Lajos és a székely múlt	66
VINCZE ZOLTÁN • Fészekrakó archeológia Kolozsváron	71
ERŐS VILMOS • I. Tóth Zoltán (1911–1956)	80
MISKOLCZY AMBRUS – SZÁSZ ZOLTÁN • Makkai László (Kolozsvár, 1914. július 10. – Budapest, 1989. december 1.)	85
KISS ANDRÁS • Jakó Zsigmond (1916–2008)	90
KORPA TAMÁS • Képleírás, Balkon de Cluj (versek)	101

■ MŰ ÉS VILÁGA

KALI KINGA • Cigányreality	103
----------------------------------	-----

■ TÉKA

ZSIGMOND ADÉL • Román, új, hullám (Mozgó könyv)	107
---	-----

LUPESCU MAKÓ MÁRIA • Tours-i Gergely: Korunk története.	
A frankok története	109
BERKI TÍMEA • Modern hétköznapiaság – művészlét	
a 19. századi Párizsban	114
KÁNTOR LAJOS • Hubay Miklós – Madách szolgálatában	118
FODOR JÁNOS • A rendszerváltástól az EU-s elnökségig	120
VALLASEK JÚLIA • Milyen az olyan? A férfiasság változó kódjairól	122
A Korunk könyvvajánlata (Kovács Kiss Gyöngy ajánlja)	126
■ ABSTRACTS	127
■ KÉP	
FERENCZ S. APOR	

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ **A szerkesztőség tagjai:** CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** MÁRTON LEVENTE ATTILA
■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR ■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **Nemzetközi szerkesztőbizottság:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Communitas Alapítvány, Kolozsvár Polgármesteri Hivatala és Városi Tanácsa, a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, a Nemzeti Kulturális Alap, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi Minisztérium, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Szülőföld Alap és az Új Budapest Filmstúdió.
■ A bukaresti Oktatási és Kutatási Minisztérium Országos Akkreditációs Tanácsa (CNCSIS) által (B) tudományosnak minősített folyóirat. ■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 264-375-035; 0264-432-154; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, op.1. c.p. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad a Korunk kolozsvári címén vagy telefonszámán; egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON. A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., telefon: 0036-1-266-65-85); faxon: 0036-1-235-07-39, e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii și Patrimoniului Național.
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) • Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca ■ **ISSN: 1222-8338**

ROMSICS IGNÁC

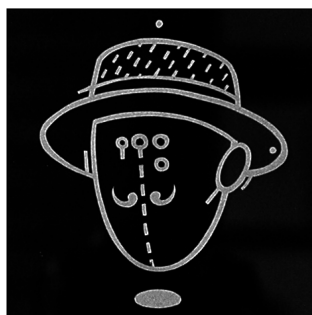
A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÉVSZÁZADAI

A tudományos történetírás alapjainak kialakulása a 15–18. században

A középkori vallásos történetírás sémáitól eltávolodó, ún. szaktudományos történetírás hosszú, több évszázados folyamat eredményeként alakult ki. Ez a folyamat a reneszánszsal kezdődött a 14–15. században, a reformáció és az ellenreformáció 16–17. századi küzdelmében megszületett forráskritikával folytatódott, majd a 18. századi felvilágosodás racionális eszméitől további ösztönzéseket nyerve a 19. században intézményesült.

A magyarországi – a 16. századig kizárólag latin, azt követően pedig latin, magyar és német nyelvű – történetírás a nyugat-európaival azonos utakon haladt, ám néhány évtizedes késéssel. A középkori műltszemlélettől való távolodás jelei először Thuróczy János (1435 körül – 1490 körül) 1488-ban kiadott munkájában (*Chronica Hungarorum*) jelentek meg. Bár az addigi krónikaírói hagyományt követve a hun–magyar nép őseivé maga is a bibliai Noé fiait tette meg, hősei már nem egyszerűen Isten akaratának a végrehajtói, hanem olyan dicsvágytól vezérelt emberek voltak, akiknek a sorsát saját egyéni tulajdonságaik mellett a szerencse és a végzet is alakította. Attilára, aki „Égett a dicsőség vágyától” és „nagy tetteinél is nagyobbra vágyott”, éppúgy ez vonatkozott, mint Mátyásra, akit „minden természeti adottsága méltóvá tett az uralkodásra”.¹

A magyarországi humanista történetírás legremekebb alkotása az itáliai Antonio Bonfini (1427 vagy 1434–1502) tolla alól került ki, akit Mátyás király hívott udvarába. A *Rerum Ungaricum decades*, azaz *A magyar történelem tizedei* címet viselő munkája, melyen tíz évig dolgozott, a kez-

Az elmúlt húsz év történetírásának tartalmi értékelésére még korai lenne vállalkozni. Annyi azonban már ma is megállapítható, hogy az ideológiai korlátok megszűnése nem csak pozitív következményekkel járt.

detektől az 1490-es évekig követte nyomon a magyarok történetét. Forrásmunkáinak adatait finom kritikai érzékkel szűrte meg, s elbeszélésébe kitalált történeteket már alig kevert. Eltérő álláspontokba ütközve lehetőleg valamennyit ismertette, s az olvasóra bízta a véleményalkotást.

A Mátyás utáni belviszályok, a mohácsi csatavesztés, majd Buda eleste és az ország három részre szakadása, melyet a reformáció rohamos térhódítása követett, a történetírást is visszavetette. A 16–17. századi kisebb teljesítmények részben néhány humanista szellemű és még latinul író katolikus főpap (Brodarics István, Oláh Miklós, Verancsics Antal), részben egy-két – többnyire már magyarul fogalmazó – református literátor nevéhez kötődnek. Utóbbiak közül kiemelkedik az erdélyi szász családból származó Heltai (Helth) Gáspár (1490/1510–1574), aki a wittenbergi egyetemről hazatérve megtanult magyarul, s lelkeszi tevékenysége mellett nyomdát működtetett Kolozsvárt. *Chronica az Magyaroknak dolgairól...* (1575) című alkotásában a mohácsi csatavesztésig ismertette a magyar történelmet. Munkája nem száraz krónika, hanem színes, helyenként szépirodalmi értékű elbeszélés, amelynek szemléletét mélyen áthatotta a protestáns meggyőződés.

A Heltai utáni nemzedékből Szamosközy István (1570–1612) magasodik ki, akit korának legkiválóbb és történetírással immár „főállásban” foglalkozó történetírójaként tartunk számon. Szamosközy érett humanista gondolkodó volt, aki rendszeresen használt okleveles forrásokat, és Erdély történetéhez oknyomozó történészként közeledett. Felismerte az éghajlati viszonyok, a gazdasági tényezők és a társadalmi szervezetek szerepét, s az összegyűjtött és részben publikált oklevelek alapján elődei több tévedésére fényt derített.

Magyarország 16. századi romlását Heltai, Szamosközy és más 16–17. századi protestáns történetírók markánsan Habsburg- és katolicizmussal szembeállítva magyarázták. A protestáns közösségekben és a Habsburg-uralkodók fennhatóságán kívüli magyar országreszekben érveik meggyőzőnek tűntek, és tartósan beépültek a magyar történetpolitikai gondolkodásba. A 17. században ezt az irányvonalat vitte tovább Szalárdi János (1601–1666), aki *Síralmas magyar krónikájában* Erdély 1536 és 1662 közötti történetét írta meg, és különösen Bethlen János (1613–1678), Erdély 1659 utáni kancellárja, aki Erdély számára a török orientációt láttatta egyetlen lehetséges politikai opcióként.

A protestáns, törökpárti és Habsburg-ellenes történelmi magyarázatokra számos törökellenes és jellemzően katolikus válasz született. Ezek közül mindenekelőtt Istvánffy Miklós (1538–1615) nádorhelyettes *Historium de rebus Ungaricis libri XXXIV* (*A magyarok dolgairól írt históriák 34 könyve*) című, először 1662-ben megjelent műve érdemel figyelmet. Összeállításában, melyben Magyarország 1490 és 1606 közötti történetét dolgozta fel, Istvánffy hitelességre, az események realisztikus leírására s emellett a hősiesség példáinak a felmutatására törekedett. Katolikus hite és Habsburg-párti meggyőződése mindazonáltal markánsan átütött sorain. A protestánsokkal, Bocskaival és általában a Habsburgok és/vagy a katolicizmus ellenfeleivel szemben számos esetben ragadtatta magát elfogult, helyenként igazságtalan minősítésekre.

A 16–17. századi nemzeti katasztrófák, a megosztottság és a török elleni összefogás Habsburg-párti és nagyrészt katolikus interpretációi, illetve a református és török párti magyarázatok a 17. századra két olyan egymással polemizáló metanarratívává kezdtek összeállni, amelyek a magyar történetpolitikai gondolkodás tartós dualizmusának vetették meg az alapját.

A humanista történetíráshoz hasonlóan a módszeres egyháztörténeti kutatás is néhány évtizedes késéssel jelent meg Magyarországon. Kezdeményezője és megindítója Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1711) jezsuita szerzetes, a bécsi felsőfokú papnevelő intézet (Pazmaneum) igazgatója volt. A katolikus megújulás történetíróinak

és különösen hollandiai rendtársainak, az ún. bollandistáknak a példáján fellelkesülve Heveneszi 1695 körül bocsátotta ki felhívását a magyar egyháztörténet forrásaiban felkutatására, lemásolására és beküldésére. Mivel kezdeményezését maga a hercegprímás is támogatta, viszonylag rövid idő alatt 133 vastag kötetre rúgó forrásanyag gyűlt össze.

A jezsuiták forrásgyűjtő tevékenysége Kaprinai István (1714–1786) munkásságával érte el csúcspontját, aki rendtársaival főleg a felső-magyarországi városi és családi levéltárakat kutatta át. A jezsuiták kéziratos anyaga a 18. század végére így módon több mint 300 hatalmas kötetre duzzadt. A jezsuita rend feloszlását (1773) és a nagyszombati egyetem Budára (1777), majd Pestre helyezését (1784) követően a gyűjtemény az ország akkor még egyetlen egyetemének a könyvtárába, a későbbi Egyetemi Könyvtárba került. A 15 ezer darabos könyvállomány mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy az addig minden intézményi háttér nélkül bontakozó magyar történetírás első szakmai műhelyévé ez a könyvtár és az egyetem vele szoros kapcsolatban álló két történeti tanszéke vált. Ezek egyikének professzora mindig oklevél-, címer- és pecséttant, a másiké pedig történelmet és szónoklástant oktatott.

A 18. század első felében kibontakozott forrásgyűjtés jelentős hatást gyakorolt a történetírára. A feltárt oklevelek és elbeszélő források tömege lehetővé tette a humanista történetírók többnyire egymást ismétlő interpretációinak az újragondolását és finomítását. Ebből bontakozott ki az a nagyrészt okleveleken alapuló és immár módszeres forráskritikai szempontokat is alkalmazó szaktudományos történetírás, amelynek első nagy alakja az ugyancsak jezsuita Pray György (1723–1801) volt. Pray egyik fő műve a magyar királyok ötkötetes története (*Annales regum Hungariae*, 1763–1770), amely Szent Istvánnal kezdődik, és 1564-ig, vagyis I. Ferdinánd haláláig tart. Ebben és más munkáiban Pray szabatos módszerességgel törekedett a kútfők egyeztetésére, valamint a velük kapcsolatos forráskritikai, oklevéltani, kronológiai és genealógiai kérdések tisztázására. A szöveg közti hivatkozások helyett ő alkalmazta először a lapalji jegyzetelés módszerét is, ami a későbbiekben általános történetírói követelménnyé vált.

A Pray körüli fiatalabb jezsuiták közül Katona István (1732–1811) hagyta maga után a legjelentősebb életművet. A kalocsai érseki könyvtár „öréként” Katona éveken át dolgozott 1778 és 1817 között megjelent, 42 kötetes országtörténetén (*Historia critica regum Hungariae*). Bár vállalkozása legnagyobb részét a jezsuita iratgyűjteményből merítő okmányközlés, s csak kismértékben igazi történeti feldolgozás, monumentális terjedelme így is tiszteletet parancsol. A 19. század első felének németül vagy magyarul író történészei szinte kivétel nélkül rá támaszkodtak, s tőle vették adataikat.

A jezsuiták forráskutató tevékenységére válaszul a különböző protestáns felekezetek is hozzáláttak saját egyházuk múltjának a feltárásához. Szilárd anyagi háttér és az államhatalom támogatása nélkül persze jóval több nehézségbe ütköztek, és eredményeik is szerényebbek voltak. Az erdélyi Bod Péter (1712–1769) teljesítménye mindazonáltal méltó a figyelemre. Művei közül kiemelkedik négykötetes egyháztörténete (*Historia Hungarorum ecclesiastica*, 1756–1765), amely a cenzúra miatt külföldön jelent meg, valamint az első magyar nyelvű tudománytörténet (*Magyar Athénas*, 1766).

A felvilágosodás történelemszemléletének magyarországi hatása erőtlen és felületes volt. Ennek egyik oka nyilvánvalóan a hazai polgárság gyengesége, a másik pedig II. József bukása és I. Ferenc hosszú, 1792-től 1835-ig tartó reakciós politikája. Néhány olyan történész, akinek a munkásságán kimutathatók a felvilágosodás nyomai, mindazonáltal élt az országban. Ilyen volt a szlovák származású Kollár Ádám Ferenc (1718–1783), akinek a munkái történetileg támasztották alá Mária Terézia törekvéseit a királyi hatalom megerősítésére, a kiváltságos osztályok megadóztatására

és az egyház befolyásának korlátozására. Vagy a felvidéki szász eredetű Engel János Keresztély (1770–1814), aki – elvett a hun–avar rokonság régi keletű tézisének – az első között tört lándzsát a magyarok finnugor eredete mellett. Bár két magyar történeti összefoglalás is kikerült a tolla alól, német nyelve, valamint darabos és száraz stílusa miatt életműve nem váltott ki érdemleges hatást. Annál inkább befolyásolta korának történelemképét Virág Benedek (1754–1830), aki rendjének 1785-ös feloszlásáig pálos szerzetes és tanár, azt követően pedig nevelő volt, s hírnevet a felvilágosodás eszméitől és patriotizmustól áthatott verseivel szerzett magának. *Magyar Századok* című művében a mohácsi csatáig dolgozta fel a magyar történelmet. Bár állításait itt-ott lapalji jegyzetek hitelesítették, a *Magyar Századok* sokkal inkább tekinthető irodalmias-olvasmányos stílusban megírt népszerűsítő munkának, semmint szakszerű történeti szintézisnek.

A 19. század történetírása

■ A 19. század elejére befejeződött a történetírás megszabadulása a teológiai gondolkodás középkori sémáitól, és körvonalazódtak módszertani alapjai. A történetírás egységesen felfogott és pontosan rögzített elveken és módszereken alapuló szaktudománnyá alakulása mindazonáltal nem következett be. A 18. század filozófiai örökségéből és kutatási eljárásainak a hagyományából többfelé ágaztak utak. A történelem értelmezésének és a történetírás jellegének azonosságai és különbözőségei alapján e sokféleségen belül a 19. század, sőt – mutatis mutandis – részben még a 20. század folyamán is négy nagy történetírói irányzat bontakozott ki. A felvilágosodás rousseau-i és herderi változatának, valamint a német idealizmusnak a tanaiból kiindulva már a század első évtizedeiben kialakult a romantika, míg a felvilágosodás racionalis, evolucionista és optimista áramlatainak folytatója a század közepétől jelentkező pozitívizmus lett. A harmadik nagy iskolát, amelyet általában historizmusnak szokás nevezni, alapvetően ugyancsak a német filozófiai idealizmus ihlette. Módszertani szempontból viszont a 17–18. században kialakult forráskritikai szemlélet is erőteljesen inspirálta. A negyedik irányzatként azonosítható történelmi materializmus alap gondolata a gazdasági változásokra visszavezethető és a társadalmi osztályok harcán keresztül megvalósuló fejlődéseszmé volt.

A 19. század első felének magyar történetírására a romantika nyomta rá bélyegét. Ennek tipikus képviselője a pesti egyetemen oklevél- és címtant, valamint magyar nyelvet és irodalmat tanító Horvát István (1784–1846) volt, akinek előadásait és könyveit lángoló hazaszeretet, a függetlenség iránti vágy és az „ősi dicsőség” mértéktelen eltúlzása jellemezte. Őstörténeti teóriája, mely szerint a világot kezdetben a szittyák lakták, akik közé a magyarok is tartoztak, és akik Numíbiából és Abesszíniából árasztották el az egész világot, megmosolyogtató és egyben riasztó példája a romantikus nemzeti ábrándok és a dilettantizmus máig ható találkozásának (*Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből*, 1825).

Horvát romantikus történetírása mellett tovább élt a szolidabb és filológiaiilag megalapozottabb forráskutató történetírói hagyomány is. Ennek egyik műhelye gróf Teleki József (1790–1855), az 1825-ben alapított, de ténylegesen csak 1831-től működő Magyar Tudós Társaság első elnöke és könyvtárának alapítója körül alakult ki. A Tudós Társaság egyik legfontosabb törekvése az anyanyelv művelésének és ezen belül a magyar nyelvű tudományosság meggyökereztetésének a támogatása volt. Ennek érdekében különböző pályázatokat írtak ki. Ezek egyikén tűnt fel Horváth Mihály (1809–1878) fiatal katolikus pap, akinek az 1830-as évektől megjelenő munkáit a nemzeti önérzet ápolása, a feudaltizmus és a rendiség bírálata, valamint a felvilágosodás eszméin alapuló liberális jellegű polgári átalakulás igénylése jellemezte.

1848–49-es szerepvállalása miatt Világos után Horváth emigrált, és csak 1867-ben térhetett haza. Emigráns évei alatt írta nagy magyar történeti összefoglalóját (*Magyarország történelme*), melynek első, ötkötetes változata 1860 és 1863 között jelent meg. Hasonló munkát végzett egy másik jeles emigráns, a jogász végzettségű Szalay László (1813–1864), aki ugyancsak öt kötetben tekintette át a magyar múlt évszázadait (*Magyarország története*, 1852–1854, 1861).

A két szintézis jellegzetességei jól mutatják Szalay és Horváth egyéniségének különbözőségét s egyben a magyar nemzeti liberalizmus két változatának történelem-szemléleti sajátosságait. Szalay még a deákos, régi magyar nyelven írt, mondatai időnként németesek, stílusa pedig nehézkes. Horváth viszont már azt a magyar nyelvet használta, amin ma is írunk; mondatfűzése gördülékeny, helyenként szépírónak is dicsőségére vált volna. Szalay az objektivitás követelményét szem előtt tartva igyekezett eltávolítani magától tárgyát, került a sarkos állásfoglalásokat, s gyakran csak véleményeket, álláspontokat közölt értékelés nélkül. Horváth megközelítése ezzel szemben a romantikusokhoz hasonlóan érzelmdúsabb és normatívabb volt, s ritkán bízta az olvasóra a konklúzió levonását. Az időtlenített szabadságesszme, amelyet Horváth a magyar néplélek alapvonásaként mutatott be, markáns ellentétben állt azzal a történelmi realizmussal, amellyel Szalay ábrázolta a magyar alkotmányosság változásait.

Az 1867-es kiegyezés utáni évtizedekben a magyar történetírás működése és személyi feltételei egyaránt érdemben javultak, illetve korszerűsödtek. 1867-ben megalakult a Magyar Történelmi Társulat, amely a magyar történészek, történelemtanárok és a történelem iránt érdeklődő olvasók ma is működő szakmai szervezete. Első elnöke az erdélyi gróf Mikó Imre (1805–1876) volt, aki székfoglaló beszédében „szigorú” forráskritikára és a nemzeti ábrándokkal való szakításra szólította fel kollégáit. A társulat lapjaként még ugyanebben az évben napvilágot látott a *Századok* első száma, amely a magyar történészek azóta folyamatosan megjelenő és ahhoz fogható orgánuma, mint német nyelvterületen a *Historische Zeitschrift* (1859), Franciaországban a *Revue historique* (1876), Angliában az *English Historical Review* (1886) és az Egyesült Államokban az *American Historical Review* (1895).

A következő nagy lépés a Magyar Országos Levéltár felállítása volt 1875-ben. Ide gyűjtötték össze és azóta is itt őrzik az országos hatókörű kormányzati szervek iratait, valamint számos egyéb anyagot, például családi levéltárakat és személyi hagyatékot.

A személyi feltételek javulásában az egyetemi oktatás modernizálása játszott döntő szerepet. 1866-ig a pesti egyetem bölcsész kara csupán kétéves előképzést nyújtott a teológiai, a jogi és az orvosi kar számára, s a magyar és az egyetemes történelmet egyetlen történészprofesszor oktatta. A reformkor, a neoabszolutizmus és jelentős részben még a dualizmus korának magyar történészei is tehát – ahogy ezt Ipolyi Arnold (1823–1886), a Magyar Történelmi Társulat 1878 és 1886 közötti elnöke megfogalmazta – „iskola és mester nélkül, csak mint megannyi naturalisták s autodidacták nőttek föl”.²

Az egyetemi történelemoktatás szakszerűsítése 1866-ban kezdődött azzal, hogy a történelem tanszéket szétválasztották egy egyetemes és két magyar történeti tanszék-re. A következő nagy lépésre 1878-ban került sor, amikor a világtörténeti tanszék helyett egy ókortörténeti, egy középkori és egy újkori egyetemes történeti tanszéket szerveztek. 1887-ben, a Történelmi Szeminárium felállításával szétválasztódtak az előadások és a hallgatókat önálló kutatómunkára nevelő szemináriumok, majd 1898-ban életre hívták a magyar művelődéstörténelmi tanszéket.

E többlépcsős egyetemi reformmal párhuzamosan bevezették a posztgraduális jellegű külföldi ösztöndíjak rendszerét, amelynek első hasznélvezői a történészek közül Goldzieher Ignác (1850–1921), Károlyi Árpád (1853–1940), Marczali Henrik

(1856–1940), Fejérfpataky László (1857–1923) és Mika Sándor (1859–1912) voltak. A pesti egyetem történelemoktatását a 19. század végén és a 20. század elején már ennek az 1850-es években született, világlátott és szakmailag kiválóan felkészült történelemszágárdának az órái fémjelezték.

Elméleti és módszertani szempontból elsősorban a német historizmus és a francia–angolszász pozitivizmus befolyásolta a századvég és a századelő magyar történe-szeit. Legnagyobb hatást Magyarországon is Leopold von Ranke (1795–1885) monu-mentális életműve váltott ki. Ennek megfelelően a történeti irodalom figyelmének középpontjában az államszervezet, az állami politika és ezzel összefüggésben az esz-metörténet kérdései álltak. Marczali Henrik, aki a korszak legtermékenyebb magyar történetírója volt, rá hivatkozva vallotta, hogy „Történelem csak egy van: az emberi szellem fejlődésének története, s a történetírás célja az emberiségen uralkodó esz-mék ismerete”.³ Hyppolite A. Taine (1828–1892), Thomas Buckle (1821–1862) és mások munkáinak köszönhetően néhányan ugyanakkor a földrajzi környezet, a min-dennapi élet, illetve a gazdaság és a társadalom múltja iránt is érdeklődést mutattak. Közéjük tartozott Pauler Gyula (1841–1903), az Országos Levéltár első igazgatója, aki 1871-es akadémiai székfoglalójában a történetírás tudománnyá válásának egyetlen „helyes módszereként” a pozitivizmust nevezte meg, s ihletőivel együtt feltételezte, hogy „a történelem menetét is változatlan törvények szabályozzák”.⁴

Kifejezetten historicista vagy pozitivistá történe-szt mindazonáltal nehéz lenne azonosítani. A történetírás 19. századi művelőinek többségét inkább az elméleti igénytelenség és a múlt apró adatainak összegyűjtésében, illetve az események mi-nuciózus és „részrehajlás nélküli” rekonstruálásában kicsúcsosodó empirizmus vagy faktológia jellemezte. A század második felének tipikus történetírói termékeivé en-nek megfelelően a specializált szaktanulmányok és a különböző forráskiadványok váltak. Az utóbbiak sorából kiemelkedett a német *Monumenta Germaniae* mintájára még 1857-ben indított *Monumenta Hungariae Historica* című nagyszabású vállalko-zás. Ennek négy alsorozatában az első világháború végéig közel 100, az egyéb soro-zatokat is beszámítva több mint 200 okmányközlő kötet jelent meg.

A történetírás filozófiai és módszertani problémáinál jobban megosztotta a kor kutatóit a múlt néhány vitás politikai kérdésének a megítélése. Ezek többsége a kö-zépkori magyar királyság 1526-os bukása utáni korszakokkal s ezen belül is az Osz-mán és a Habsburg Birodalom magyar történelemben játszott szerepével, még konk-rétabban a Habsburgokkal szembeni 17–19. századi magyar függetlenségi törekvé-sekkel függött össze.

Az ún. nemzeti romantikus, függetlenségi vagy kuruc irányzat idealizálta a ma-gyar nemesség Habsburgokkal szembeni rendi-függetlenségi harcait, és erőteljesen bírálta a kompromisszumra törekvőket vagy azt elfogadókat, akiket előszeretettel ne-vezett hazaárulóknak. E csoport századfordulós zászlóvivőjének Thaly Kálmán (1839–1909), a *Századok* első szerkesztője és 1904-től a Magyar Tudományos Aka-démia bölceleti, társadalmi és történeti osztályának elnöke tekinthető, aki elsősor-ban II Rákóczi Ferenc fejedelem korával foglalkozott. Nevéhez fűződik az *Archivum Rákócziánum* kiadása, amelynek 10 kötete 1873 és 1889 között jelent meg. Értelme-zése szerint Rákóczi kora ifjúságától kezdve a nemzeti szabadság kivívására készült, amelynek véghezvitelében a Habsburgokkal lepaktáló árulók akadályozták meg. Thaly hitelét nagyban rontotta és historiográfiai helyét a mai napig meghatározza, hogy röviddel halála után kiderült: mondanivalójának alátámasztása érdekében az általa gyűjtött kuruc versek, balladák és hősi énekek egy részét meghamisította, né-hányat pedig maga költött.⁵

A függetlenségi irányzattal szemben álló aulikus, Habsburg-barát, labanc vagy 67-es történe-szek méltányolták a Bécsből kiinduló modernizációs törekvéseket, hit-

tek az osztrákok és a magyarok egymásrautaltságában s a pángermán és a pánszláv törekvésekkel szemben egyaránt védelmet és biztonságot nyújtó, 1867-ben új alapokra helyezett Habsburg Birodalom világtörténelmi hivatásában. Ez a történelemszemlélet leginkább Fraknói Vilmos életművével illusztrálható. Első nagy munkájában Fraknói Pázmány Péterrel (*Pázmány Péter és kora*, I–III., 1868–1872) foglalkozott, aki egész életében csodálatának tárgya volt. Bár kétségkívül történészként s nem propagandistaként nyúlt tárgyaához, túlzó és olykor bántó felekezeti elfogultságai gyengítették munkájának értékállóságát. Különösen a jezsuiták magasztalásával vonta magára kritikusainak – többek között Thaly Kálmánnak – a dühét. Az egyház és ezen belül a pápák szerepét a nemzeti történelemben később is mindig kritikátlanul dicsérte. Részrehajlása e téren annyira nyilvánvaló volt, hogy még 1927-es méltatója, az Akadémia akkori elnöke, Berzeviczy Albert is megjegyezte emlékbeszédében: „Fraknói rendesen elsiklik az olyan [...] nagyon gyakori tények fölött, melyekben a vatikáni politikát vezető indítékok nem kifogástalanok. Szinte képtelen valami vitás kérdésben igazat nem adni a pápáknak.”⁶

Mindkét irányzattól s persze a historizmustól és a pozitívizmustól is elkülönültek azok a – zömmel céhen kívüli – polgári radikális és szociáldemokrata értelmiségiek, akik a történelmi materializmus elveit és szempontjait fogadták el irányadónak. Szabó Ervin (1877–1918), aki a csoport legismertebb képviselőjének tekinthető, a magyar nemzeti történetírás mindegyik áramlatával mélyen elégedetlen volt, s azokat egyaránt „osztályszempontú” történelemhamisításnak tartotta. A szocialista történetíró feladatát ezért abban látta, hogy „ki kell söpörnie a magyar történelemből a királyok, a hadvezérek, a nagyurak nyüzsgő seregét, egyéni családi érdekekért vívott háborúik leírásait – mindent, amiből a múltat hamisítják, hogy megfertőzzék, hazugsággal itassák az életet, a jelent, a jövőt”.⁷

A 19. század második felében feltárt hatalmas új ismeretanyag rendszerezésére és összefoglalására *A magyar nemzet története* című tizkötetes szintézis szerzői vállalkoztak. A reprezentatív munka, amelynek kötetei Szilágyi Sándor (1827–1899) szerkesztésében 1895 és 1898 között láttak napvilágot, a honfoglalás ezeréves évfordulója alkalmából tartott ünnepségsorozat fényét volt hivatott emelni. A kollektív vállalkozás szerkezeti következetességét, valamint szemléletbeli és módszertani egységességet nem sikerült biztosítani. A 13 szerző némelyike konzervatív-katolikus, némelyike felvilágosult-liberális álláspontot képviselt. Egyesek egyszerű eseménytörténetet írtak az uralkodók egymást követő kronologikus rendjében, mások erőteljesebben érvényesítették a művelődéstörténeti szempontokat. A nemzeti romantikus megközelítés kliséi jól megfértek az 1867-es kiegyezés és az ezt követő dualista időszak utolsó fejezetekben található apológiájával. Valódi szintézisnek – monumentalitása ellenére – így nemigen nevezhető. Inkább – mint Hóman Bálint utóbb megállapította – „Lényegében sokféle érdeklődésű és különböző értékű monográfiák sorozatának” tekinthető.⁸

A „rövid” 20. század történetírása

■ Az első világháborút követő megrázkódtatások, melyek során nemcsak a Habsburg Birodalom bomlott fel, hanem a történeti magyar állam is darabjaira hullott, a magyar történetírás számára is új helyzetet teremtettek. A perspektíva, amelyből a múlt vizsgálható és értelmezhető volt, gyökeresen megváltozott. A millenáris történet kötetei felhőtlen optimizmust sugároztak, és a magyar állam felbomlásának lehetősége mérlegelés tárgyát sem képezte. 1920 után viszont éppen ennek a nem várt fejleménynek az értelmezése vált a történetírás egyik centrális kérdésévé. Ebből következett, hogy a kutatás súlypontja a középkorról a 18–19. századra és ezen belül a

nemzeti és nemzetiségi kérdés történetére helyeződött át. Ez állt a fókuszában annak az új forrásközlő sorozatnak (*Fontes Historiae Aevi Recentioris*, vagyis *Magyarország újkori történetének forrásai*), amelynek a magyar államnyelv kialakulásával és az egyes nemzetiségek törekvéseivel foglalkozó kötetei 1921-től jelentek meg. De erre kereste a választ a kor talán legnagyobb hatású – monografikus mérete ellenére esszéisztikus jellegű – történeti munkája, a Szekfű Gyula által írt és először 1920-ban megjelent *Három nemzedék* is, amely az egész 19. századot hanyatlásként bemutatva a liberalizmust és következményeit tette felelőssé a történetekért.

A sokkhatás ellenére, amelyet az 1918–1919-es forradalmak és különösen a trianoni békeszerződés kiváltottak, a magyar történetírás az 1920 és 1945 között eltelt negyedszázadban is lépést tartott az európai tendenciákkal. A romantikus nemzeti iskola egyre inkább kihalt; akik még éltek, extrém kivételnek számítottak. Bár a felekezeti szempontok továbbra is hatottak, és a 48-as – 67-es dichotómia is tovább élt, a par excellence szakmai – szemléleti és metodológiai – különbségek meghatározóbbá váltak. Uralkodó irányzattá a rankéi historizmusból kinövő és a 19. század végén körvonalazódni kezdő német szellemtörténet vált. Emellett tovább élt a pozitívizmussal rokonítható művelődéstörténeti iskola hagyománya, s megjelentek a szociológiai ihletésű francia társadalomtörténet, valamint a német *Volkstumskunde* adaptálói is.

A szellemtörténeti iskola abból indult ki, hogy a történelem fő mozgató erői nem a külső, természeti adottságok s nem is a marxizmus által hangsúlyozott gazdasági alapok, hanem a lelki-szellemi tényezők, amelyek koronként változnak, és népenként különböznek. Ebből következett, hogy a szorgalmas adatgyűjtéssel és a leíró jellegű eseménytörténettel szemben a szellemtörténészek az egyes korszakok vezető eszméinek, értékvilágának és célrendszerének az azonosítására, valamint ezek személyekben, típusokban és intézményekben való objektiválódásának a vizsgálatára törekedtek. Az irányzat legnagyobb alakja Szekfű Gyula (1883–1955) volt, akinek nevéhez az egész két világháború közötti magyar történetírás legnagyobb teljesítménye, egy monumentális új magyar történeti szintézis elkészítése fűződik. A *Magyar Történet* kötetei 1928 és 1934 között jelentek meg. Eltérően a millenáris történettől, amelyet 13 szerző jegyzett, ezt ketten írták: az 1458 előtti fejezeteket Hóman Bálint, az 1458 utániakat – az egész kétharmadát – Szekfű Gyula. Mivel Hóman is a szellemtörténet erőteljes hatása alatt állt, a mű szemléleti és módszertani egységessége szinte magától megeremtődött.

Az adatszerűsége miatt gyakran pozitivistának is nevezett gazdaság- és társadalomtörténeti orientációt Domanovszky Sándor (1877–1955) és tanítványai folytatták. Maga Domanovszky eleinte a középkori magyar történelem forrásaival, később középkori gazdaságtörténettel foglalkozott. Tanítványait viszont előszeretettel ösztönözte a kora újkori magyar mezőgazdaság történetének, illetve egyes nagy uradalmak gazdálkodásának a feltárására. Ebből a műhelymunkából nőtt ki a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozat, amelynek 15 kötete 1932 és 1943 között jelent meg. Domanovszky nevéhez fűződik a kor másik jelentős történeti összefoglalásának, a *Magyar Művelődéstörténet*nek a szerkesztése is, amelynek öt kötete 1939 és 1943 között került a könyvesboltokba. Ennek célját a főszerkesztői előszó így határozta meg: „A politikai események ismeretét föltételezve, inkább a szellem kevésbé élesen észrevehető működésére fogjuk figyelmünket összpontosítani.”⁹ Ebbe a földrajzi környezet átalakulását, a gazdálkodás fejlődését, a településtörténetet, a technika és az egyes művészeti ágak történetét, valamint a viselet-, az étkezés- és a környezetkultúra változásait egyaránt beleértette. A politikatörténetet viszont teljesen negligálta. Az öt kötet egyenként 15–16 tematikus fejezetét, melyeket általában más-más specialista írt, azonban sem a szerkesztő, sem a szerzők nem szinteti-

zálták. Műfaját tekintve a munka így inkább hasonlít egy enciklopédiára, mintsem koncepciózus és koherens összegzésre.

Az 1920-as években intézményesült szellemtörténeti iskolával szemben az 1930-as évek közepétől olyan új történetési megközelítések körvonalazódtak, amelyeket a múlt reálfolyamatai iránt mutatott érdeklődésük és erőteljesen szociológiai, illetve társadalomtudományos szempontjaik alapján a kortársak egy része neopozitivizmusnak vagy – a német *neue Sachlichkeit* jelentését magyarítva – új történelmi realizmusnak nevezett. Ez az új szemlélet kevésbé érdeklődött a történelem és az egyes történelmi korok „értelme”, „jelentése” és „célja” iránt. Figyelme ehelyett a társadalmi folyamatok és a mindennapi élet apró tényei felé fordult. A nemzetközpontúságot regionalizmussal, a Rankéra és követőire jellemző narratív típusú szövegalkotást pedig elemzéssel, struktúrák felállításával és korokon átívelő tendenciák megragadásával igyekezett párosítani. Bár ezek a szempontok már a Domanovszky-iskola néhány tagját is jellemezték, a nyílt szakítás Hajnal István (1892–1956) és Mályusz Elemér (1898–1989) 1930-as években megjelent munkáival következett be.

Hajnal István kezdetben középkori írástörténettel, később 19. századi politikatörténettel foglalkozott. Az egyes korok összehasonlíthatatlanságával szemben, amely a historizmus és a szellemtörténet fontos dogmája volt, Hajnal egyik kulcsfogalmává a fejlődés vált, amely nem nemzeti, hanem európai vagy regionális keretekben tanulmányozandó, s amelynek mozgatórugója nem a szellem, hanem az emberi együttélés mikéntje, vagyis a társadalmi viszonyok rendszere. Olyan jellegű szintézist, mint Szekfű vagy Domanovszky, Hajnal nem írt és nem is szerkesztett. Legambiciózusabb munkája a Szekfű, Hóman és Kerényi Károly (1897–1973) által szerkesztett négykötetes egyetemes történet (1935–1937) harmadik (újkori) kötete volt, amelyet az akkor rendelkezésre álló német és francia nyelvű szakirodalom alapján állított össze. Ez a munka ébresztette rá a gép modern korban játszott meghatározó szerepére, amivel az ezt követően kibontakozott technikatörténeti érdeklődése magyarázható.

Mályusz Elemérre elsősorban az első világháború után kibontakozó német *Volkstumskunde* gyakorolt hatást. Ez a náci ideológiával szoros kapcsolatban álló, ám módszertani szempontból a francia *Annales* és az amerikai *New History* interdiszciplináris és hangsúlyozottan társadalomtörténeti irányultságával is érintkező iskola nem az állam és annak intézményei, hanem a német nép, illetve annak kultúrateremtő és kultúraközvetítő szerepe iránt érdeklődött. Az új tematikából logikusan adódott a társtudományok (néprajz, földrajz, nyelvészet, régészet, statisztika) eredményeinek fokozottabb figyelembevétele és addig kevésbé használt új forráscsoportok (anyakönyvek, urbáriumok, térképek, periratok) intenzív használata. Mályusz lényegében ennek a német történetírói irányzatnak az ideológiáját és módszertanát vette át, ötvözte a századfordulós magyar művelődéstörténet szempontjaival, és nevezte el népiségtörténetnek. Saját munkái mellett, melyek részben a középkorral, részben a 17–19. századdal foglalkoztak, Mályusz két népiségtörténeti könyvsorozatot is szerkesztett. A *Település és Népiségtörténeti Értekezések* 8 kötete, melyet tanítványai írtak, 1938 és 1943 között jelent meg, a *Magyarság és nemzetiség* című sorozat vármegye-történetei pedig 1937-től kezdődően.

Intézményesült vagy irányzatnak nevezhető marxista történetírás a két világháború közötti Magyarországon nem létezett. A szociáldemokrata és illegális kommunista mozgalom néhány céhen kívüli ideológusa mindazonáltal történeti munkákat is írt. Ilyen volt Molnár Erik (1894–1966) ügyvéd, aki a második világháború éveiben több tanulmányt, illetve könyvet szentelt a magyar őstörténet, honfoglalás és a középkor marxista szempontú interpretációjának. Valamint Mód Aladár magyar–latin szakos tanár, aki 1943-ban megjelent könyvében (*400 év. Küzdelem az önálló Magyarorszáért*) – a marxista szempontokat a nemzeti-romantikus szemlélet-

tel ötvözve – az 1526 utáni magyar történelmet a Habsburg-, illetve németellenes függetlenségi harcok gazdaságilag motivált sorozataként írta le.

A második világháború elvesztése és az ország szovjet megszállása ismét új helyzetet teremtett a magyar történetírás számára. Az exponált szélsőjobboldali történészek Nyugatra menekültek; Hóman Bálintot életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték; Mályusz Elemért kényszernyugdíjazták. Egyébként azonban eleinte úgy látszott, hogy a régi professzorok többsége folytathatja munkáját. Az újraindulás egyik bázisává a még 1941-ben létrehozott Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézeteként megszerveződött Történettudományi Intézet vált, amelynek élére a fiatal Kosáry Domokos (1913–2007) került. Az *Annales* és Hajnal István regionális látásmódjához kapcsolódva Kosáry és munkatársai 1943-ban megindították a *Revue d'Histoire Comparée* című folyóiratot, amelyet a kelet-közép-európai népek összehasonlító történelmének tartós fórumaként képzeltek el.

A demokratikus kibontakozás lehetőségébe és a magyar történetírás legjobb szakmai hagyományainak folytathatóságába vetett remények 1948-ig tartottak. A többpártrendszer felszámolásával és a kommunisták hatalomátvételével, amely 1948–1949-ben ment végbe, a történetírás lefejezése és szovjetizálása is megkezdődött. Ennek részeként a legtöbb régi professzort eltávolították az egyetemről és más beosztásaikból. Helyükbe Moszkvából hazatért kommunista emigránsok és képzetlen vagy felületesen képzett hazai „mozgalmárok” léptek.

A Magyar Tudományos Akadémia „tagrevíziójára”, valamint a Magyar Történelmi Társulat vezetőinek és a *Századok* szerkesztőinek a cseréjére ugyancsak 1949-ben került sor. A Történettudományi Intézet új igazgatója Molnár Erik lett, míg a Társulat elnöki tisztét a Moszkvából hazatért Andics Erzsébet (1902–1986) foglalta el. 1949-es székfoglaló előadásában Andics élesen bírálta az egész két világháború közötti történetírást, amelyet olyan „alapvetően feudális és klerikális történetírásnak” minősített, amely – úgymond – még a 19. század második felének tudományos szintjét sem érte el. Marxra, Engelsre és Leninre hivatkozva hangsúlyozta, hogy „a történelem minden tarkasága, sokoldalúsága és ellentmondása ellenére belső objektív törvényszerűségek által vezetett egységes folyamat az örök fejlődés jegyében”, amelynek végső mozgatórugói – s itt Engelst idézte – „nem az emberek fejében, nem az illető kor filozófiájában, hanem gazdaságában keresendők”.¹⁰

Andics iránymutatása alapján a következő években a magyar történelem valamennyi korszaka új megvilágításba került. A középkori magyar állam és társadalom korát Molnár Erik kibővített és újra kiadott munkái alapozták meg, igazodva a marx formációelmélet sémájához. Szent István állama, amelynek létrehozását Szekfű és általában az addigi magyar történetírás a lehető legpozitívabban értékelte, Molnár munkáiban olyan „osztályállammá” minősült, amely „az ország meghódított őslakosságának s a behurcolt rabszolgáknak a féken tartására jött létre”, s amely „a magyar dolgozók osztályalávetésének az eszköze” volt.¹¹

Az 1526 utáni évszázadok történetének alapmunkájává Mód Aladár *400 év* című áttekintése vált, amely 1954-ig 7 kiadást ért meg, s az eredetileg karcsú, mindössze 235 oldalas könyvecske több mint 700 oldalas testes összefoglalássá bővült. A munka alaptézise – „Magyarország történetének utolsó 400 esztendejét a német elnyomatás, az Ausztriától való gyarmati függés elleni küzdelem töltötte ki”¹² – mindazonáltal nem változott.

Az új történeti koncepció jegyében az 1867-es kiegyezés az uralkodó elit elvtelen, a nemzeti érdekeket eláruló kompromisszumává, az 1919-es Tanácsköztársaság a magyar történelem 1945 előtti csúcspontjává, a két világháború közötti Horthy-korszak pedig Hitler és Mussolini rendszeréhez hasonló fasiszta diktatúrává stilizálódott.¹³

A magyar történelem marxista jellegű átértékelésébe az 1945 előtti professzorok számos fiatal és részben a kor tragikus végkimenetű antiszemitizmusa által is érintett

növendéke bekapcsolódott. Mások viszont olyan munkák fedezékébe húzódtak, amelyek nem követeltek közvetlen ideológiai és politikai elköteleződést. Közéjük tartozott Kosáry Domokos, aki 1951 és 1958 között három vaskos kötetben adta ki a magyar történelem 1825 előtti korszakaira vonatkozó teljes történeti irodalom bibliográfiáját (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*); az ugyancsak Szekfű-tanítvány Benda Kálmán (1913–1994), aki a magyar jakobinus mozgalom iratait gyűjtötte össze és jelentette meg (*A magyar jakobinusok iratai*. I–II. 1952); Györffy György (1917–2000), aki a 19. századi előzményekhez kapcsolódva többek között a 10–13. századi földrajzi nevek összegyűjtésével foglalkozott (*Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. 1963, 1986, 1987, 1998); és persze Mályusz Elemér is, aki a 14–15. századi oklevelek egy részét adta ki (*Zsigmond-kori oklevéltár*. I–II. 1951, 1958). Hajnal István, akinek talán a legnagyobb mellőztetésben volt része, 1952-ig éhbérért technikatörténeti adatokat gyűjtött. Sztálin 1953-as halála után helyzete javult, ám ereje rövidesen elhagyta, és 1956-ban belehalt a megpróbáltatásokba.

A magyar történetírás mélyrepülése az 1950-es évek végéig tartott. Azt követően lassú regenerálódás kezdődött. Az ún. polgári, vagyis nem marxista kutatókat béklyózó ideológiai kötelek meglazultak, a marxisták pedig egyre szakszerűbbé váltak. A belső liberalizálódás mellett ebben a nyugat-európai és amerikai történetírói irányzatokkal újraszövődő kapcsolatok és az ekkortól lényegében akadálytalanul beérkező nyugati szakmai folyóiratok erjesztő hatása is fontos szerepet játszott. Az 1970-es és az 1980-as évek fordulóján nem kisebb személyiség, mint az akkori francia történetírás doyenje, Fernand Braudel (1902–1985) és az *Annales* más neves képviselői jelentették ki, hogy „a magyar történettudomány saját történetének az európai (és a regionális) modell összefüggéseiben való bemutatásával nemzetközileg exportképes”.¹⁴ Vagyis meglehetősen nagy és súlyos emberi megpróbáltatásokkal járó kitérő után a magyar történetírás ismét felkapaszkodott arra a szintre, amit a 20. század első felében egyszer már elért.

A megváltozott légkörnek köszönhetően ismét gyakorivá váltak a szakmai viták, amelyek számos kérdésben módosították az ötvenes évekre jellemző sematikus marxista szemléletmódot. E viták sora a függetlenségi harcok, illetve általában a nemzeti kérdés újragondolásával kezdődött. A vitát Molnár Erik kezdeményezte 1960-ban és 1961-ben publikált cikkeivel, melyekben a nacionalizmus minden formáját támadta, és azt hangsúlyozta, hogy „a történelem a maga alapvető kérdéseit az osztályharc és nem a nemzeti kérdés szempontjából teszi fel”. Ebből kiindulva nemcsak az ’56-os felkelők többségére jellemző oroszellenességet bírálta, hanem az Andics Erzsébet és Mód Aladár nevével fémjelezhető ’56 előtti függetlenség központú történelemszemléletet is antimarxistának bélyegezte. A 17–18. századi Habsburg-ellenes harcokat például nem a magyar történelem haladó hagyományaiként, hanem a feudális pozíciókat védő „reakciós” rendi ellenállás megnyilvánulásaiként értékelte.¹⁵

Az ún. Molnár Erik- vagy nemzet-vita, amelynek keretében – marxista köntösbe bújtatva – a magyar történelem régi múltra visszatekintő ’48-as (kuruc) és ’67-es (labanc) interpretációs sémái fogalmazódtak újra, az 1970-es évek közepéig tartott. Egyik legnagyobb szakmai hozadéka a magyar nemzeti eszme történelmi útjának modern, a nemzetközi nacionalizmus-kutatásokhoz kapcsolódó újragondolása és ennek részeként a középkori és a polgári nemzetfogalom közötti világos különbségtétel volt. Ez legnagyobb részét Szűcs Jenőnek (1928–1988), az 1945 után iskolázódott történésznek, az egyik legkitűnőbb középkorászának az érdeme. Jelentősnek tekinthető továbbá az 1867-es kiegyezést „reális kompromisszumként”, az ezt követő dualista időszakot pedig a magyar történelem egyik gazdasági és kulturális eredményekben egyaránt gazdag korszakként való prezentálása. E téren mindenekelőtt a pályáját 1945 után harcos marxistaként kezdő, az 1960-as évektől azonban egyre in-

kább a nemzetközi Monarchia-kutatás *main stream*jéhez kapcsolódó Hanák Péter (1921–1997), valamint a modern gazdaságtörténet kvantitatív módszereit alkalmazó Katus László (1927–) és a társadalomtörténet-írás megújításában fontos szerepet játszó Vörös Károly (1926–1996) munkássága érdemel említést.

Az 1960-as és 1970-es évek másik fontos vitakérdése a Horthy-korszak megítélése volt. Az 1950-es évekre jellemző, durván leegyszerűsítő és elítélő állásponttal szemben az 1970-es évek legvégére polgárjogot nyert a Horthy-rendszer konzervatív, autoriter berendezkedésként való prezentálása. E koncepció kidolgozásában és népszerűsítésében az MTA Történettudományi Intézetének két világháború közötti magyar történelemmel foglalkozó osztálya járt élen, amelyet osztályvezetőként, majd igazgatóhelyettesként sokáig Ránki György (1930–1988) irányított, aki gyakori szerzőtársával, Berend T. Ivánnal (1930) együtt elsősorban 19–20. századi magyar gazdaságtörténettel foglalkozott. Ránki szemléletét kezdetben pályatársaihoz hasonlóan a marxizmus vulgarizált változata jellemezte. Az 1960-as évektől azonban látóköre fokozatosan kitágult, és utolsó munkáiban Immanuel Wallerstein (1930–) centrum–periféria elméletét alkalmazta Magyarország és Kelet-Közép-Európa kapitalista gazdasági fejlődésére.

Az 1956 utáni negyedszázadra jellemző éles viták a marxista történelemszemlélet *de facto* pluralizálódásával és a különböző irányzatok tartós rivalizálásával jártak együtt. Valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy a magyar történelem marxista szintézisei a rendszer 1990-es bukásáig csak töredékesen készültek el. Erre az első kísérlet még az 1960-as évek elején történt, amikor egy több mint 10 fős szerzőgárda – három kötetre osztva – 1849-ig foglalta össze a magyar történelmet. A negyedik kötet, amely az 1849 és 1918 közötti időszakot tekintette át, azonban csak nagy késéssel, 1972-ben jelent meg, az 1919 utáni kötet vagy kötetek pedig sohasem. Ennél az egyetemi oktatásban használt tankönyvcsaládnál jóval ambiciózusabb, az 1895–98-as *Mil-lénárius Történet*hez fogható vállalkozás vette kezdetét az 1970-es években. Ez 9 hatalmas kötetben akarta elbeszélni a magyar történelmet, amelyhez egy historiográfiai jellegű 10. is csatlakozott volna. Ebből a rendszerváltásig összesen 7, pontosabban – a hatalmasra duzzadt terjedelem miatt – 7×2 kötet jelent meg. E kötetek mindegyikét féltucatnyi, sőt olykor tucatnyi szerző írta. Így a Szilágyi-féle vállalkozáshoz hasonlóan az ún. „tízkötetes” is meglehetősen eklektikusra és változó színvonalúra sikeredett. Egyes szerzők a legmodernebb társadalomtörténeti szempontokat is sikerrel érvényesítették, mások viszont megrekedtek a 19. századi típusú politikai eseménytörténetnél, amit néhány marxista terminus technicussal vegyítettek. Az 1242 és 1526 közötti idősakkal foglalkozó 2., az 1945 utáni korszakkal foglalkozó 9. és a historiográfiai szánt 10. kötet eddig nem jelent meg, s most már valószínűleg nem is fog.

Az 1990-es rendszerváltással a marxista történelemszemlélet privilegizált helyzetének – amely egyébként már az 1980-as években is sok tekintetben csak jelképes volt – vége szakadt. 1989-ben rehabilitálták azt a 17 történészt, akiket 1949-ben az Akadémia „tanácskozó” tagjává fokoztak le. A tudótestület új elnöke 1990-ben az 1956-os szerepvállalásai miatt börtönviselt Kosáry Domokos lett.

Az azóta eltelt két évtizedben a magyar történetírás szervezeti és személyi feltételei egyaránt jelentősen átalakultak. A Magyar Történelmi Társulat mellett, sőt bizonyos szempontból vele szemben már 1988-ban megalakult a Hajnal István Társaság, amely a nyugat-európai történetírói iskolák társadalomtörténeti tematikáihoz és metodikáihoz vonzódó középkorú és fiatalabb történészeket fogja össze. A társadalom- és művelődéstörténeti érdeklődés jeleként Glatz Ferenc (1941), a Történettudományi Intézet Ránkit követő igazgatója – 1996 és 2002 között az MTA elnöke – 1987-ben megindította a *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok* című könyvsorozatot, amelynek mostanáig közel 40 kötete jelent meg. A történetírás tematikai megújú-

lásának és sokszínűségének további jelei az interdiszciplináris jellegű kisebbségkutatás intézményesülése és a *gender studies* megjelenése.

Ugyancsak új fejlemény, hogy a politikai pluralizmust mintegy leképezve az elmúlt években új történetkutató intézetek alakultak, és új történeti folyóiratok tűntek fel. A *Századok* és más régi szaktörténeti orgánusok mellett 1985-től folyamatosan megjelenik a Szegeden szerkesztett *Aetas*, amely többek között a nemzetközi történetstársadalom vitáinak ismertetésével és egy-egy jeles történész megszólaltatásával hívta fel magára a figyelmet, 1989-től az ismeretterjesztő jellegű *Rubicon* és 2000-től a *Korall*, amely főleg társadalomtörténeti és elméleti-módszertani írásokat közöl.

Az elmúlt húsz év történetírásának tartalmi értékelésére még korai lenne vállalkozni. Annyi azonban már ma is megállapítható, hogy az ideológiai korlátok megszűnése nem csak pozitív következményekkel járt. A különböző értékelkötelezettségű, de szakmailag hiteles munkák mellett megjelentek olyan múltértelmezések is, amelyek a szakmaiság szabályaival nem sokat törődve hamis és önáltató mítoszokkal táplálják az arra mindig kapható olvasókat. Ezek a mítoszok, tévhitok és legendák a magyar őstörténettel kapcsolatban éppúgy burjánzanak, mint a közelmúlt számos alakjával és eseményével összefüggésben. Mintegy másfél évszázaddal a tudományos történetírás magyarországi kialakulása után ezért ma is időszerű a Magyar Történelmi Társulat első elnökének, gróf Mikó Imrének a szervezet megalakulásakor, 1867-ben elhangzott intése: „A nemzeti ábrándokat történetírásunkból zárjuk ki. [...] komoly küldetésű nemzetnek főként a valóra kell törekednie, tudományban és műveltségben szintúgy, mint a politikai és társadalmi életben. A való megismerésére, valódi politikai érettségre pedig egy tudomány is biztosabb ösvényen nem vezet, mint a történettudomány. Míg lepke után szalad a gyermek, senki sem mondja ifjúnak; míg történeteinek mesés hajdanán és míthológiai képeken kapkod valamely nemzet, nem illeti meg a férfiasultság díszes címe.”¹⁶

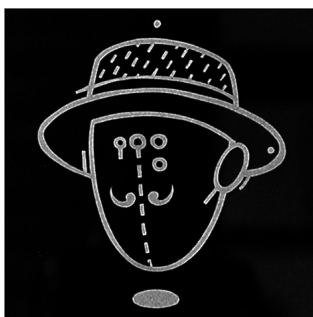
■ JEGYZETEK

1. Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János. 2. kiad. Európa Könyvkiadó, Bp., 1980. 65, 415.
2. Ipolyi Arnold: Emlékeszéd Ráth Károly fölött. *Századok* 1869. 3. 367–368.
3. A Magyar Történelmi Társulat 1885. július 3–6. napjain Budapesten tartott Congresszusának irományai. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1885. 157.
4. Pauler Gyula: A pozitivizmus hatásáról a történetírásra. *Századok* 1871. október. 527–545. és 1871. november. 624–641.
5. Thaly működését részletesen ismerteti R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.
6. Berzeviczy Albert: Fraknoi Vilmos emlékezete. MTA, Bp., 1927. 30.
7. Szabó Ervin történeti írásai. Szerk. Litván György. Gondolat Kiadó, Bp., 1979. 30.
8. Hóman Bálint: A történelem útja (1931). In: Hóman Bálint: A történelem útja. Válogatott tanulmányok. Szerk. Buza János. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 394.
9. Domanovszky Sándor: Előszó. In: Magyar Művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor, Balanyi György, Mályusz Elemér, Szentpétery Imre, Varjú Elemér. I. Bp., 1939. 15–16.
10. Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén. *Századok* 1948. 82. 1–18.
11. Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. 2. kiad. Szikra Kiadó, Bp., 1949. 5.
12. Mód Aladár: 400 év. Küzdelem az önálló Magyarorszáért. 4. bővített kiadás. Szikra Kiadó, Bp., 1948. 4. (Előszó a második kiadáshoz)
13. Ez tükröződött például A magyar nép története című „rövid áttekintésben”, amely 1951 és 1953 között évente megjelent.
14. Idézi Kosáry Domokos: A magyar történettudomány teendői és szervezeti kérdései. *Századok* 1984. 118. 841.
15. Molnár Erik: A nemzeti kérdés. In: Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. Szerk. Ránki György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 383–400.
16. Gr. Mikó Imre elnöki beszéde a Történelmi Társulat 1867. július 2-diki választmányi ülésén. *Századok* 1867. 1. 12–16

OBORNI TERÉZ

„...QUEM HISTORIAE TRANSILVANICAE PATREM MERITO DIXERIS...”

Az erdélyi történetírás atyja: Szamosközy István

Az ő hovatarozása: az erdélyiség. Újabban irodalomtörténészeink is azon az állásponton vannak, hogy műveiben elsősorban hazájának, Erdélynek „pártján állt”, ha már e kérdést fölteszük.

Benkő József és nyomában Szilágyi Sándor nevezte az erdélyi történetírás atyjának a 16–17. század fordulóján élt Szamosközy Istvánt.¹ A fejedelmi történész-levéltáros – ma legalábbis így neveznénk őt – valóban olyan jelentős alkotásokat hagyott az utókorra, amelyek érdemessé teszik erre a címre.

A nevét latinosan Zamosiusnak is író humanista történettudós valószínűleg 1565-ben született Kolozsváron, Erdélybe bevándorolt kismemesi család sarjaként.² Sombory László fejedelmi tanácsúr fiával, Sándorral együtt neveltette, és küldte ki Heidelbergbe egyetemi tanulmányok folytatására 1589–1590 között. Amikor 1590-ben az öreg Sombory meghalt, Kovacsóczy Farkas kancellár vette pártfogásába, és saját egykori alma materébe, a padovai egyetemre irányította a két fiatalembert. 1591–1593 között itt tanult tovább Szamosközy, a jog és filozófia mellett történelmet és régészetet is hallgatott. Tanulmányai során az ifjabb Sombory kísérőjeként sok itáliai várost – Velencét, Rómát, Nápolyt és Firenzét – is bejárt, s e helyeken első nagyobb lélegzetű tanulmányához is igyekezett adatokat gyűjteni. Ez a mű, az *Analecta* 1593-ban Padovában, majd öt év múlva Frankfurtban is megjelent.³ Érdekes élmény lehetett számára a protestáns Heidelberg után a katolikus egyetem Padovában és a ragyogó Itália, az antikvitás lélekig ható ereje, amit Rómában érezni igazán. 1594-re mindenesetre az ifjak hazatértek Erdélybe, és Szamosközy a fejedelmi levéltárban kapott állást. Képzettsége szerint ugyan a kancelláriában lett volna a helye, de pártfogóját, Kovacsóczy kancellárt kivégezték, így nem tudta pártfogoltját a leg-

rangosabb hivatalban elhelyezni. Talán ez nem is volt baj, mert így Szamosközy levéltári munkaköre révén hozzáférhetett a régi iratokhoz, és még közelebb került a történelmi „búvárlatok” lehetőségéhez.

A 16. század vége a hosszú háborúskodás és Báthory Zsigmond fejedelem zaklatott uralkodásának időszaka volt. Még a gyulafehérvári levéltár sem tudott békés asylumként helyet adni a kutatómunkának, a tizenöt éves háború súlyos eseményei, a hatalomváltásokból eredő harcok elsodorták Szamosközyt is. 1599-ben Báthory András mellett ott volt a sellenberki csatában, majd Vitéz Mihály erdélyi regnálása alatt Szebenben tartózkodott. Később, Basta idejében testvérét is elveszítette. Basta időszakára visszaemlékezve nagy fájdalommal és dühvel töltötte el a sok szenvedés, amit az ország népének kellett megélnie ezekben az 1602–1604 közötti esztendőekben.

Szamosközy és levéltári őrtársai több alkalommal felléptek a levéltárban lévő iratok megvédelmezése ügyében az országgyűléseken. Már 1602-ben javasolták az iratok biztonságba helyezését, de nem történt érdemi lépés. 1603-ban aztán súlyos harcok dúltak fel a várost. Szamosközy mint az iratok őre és mint történész is számos esetben adott hangot fájdalmának, amikor pusztulni látta a történelmi forrásokat. Egy alkalommal például, amikor Báthory Zsigmond végleg távozni készült Erdélyből, és – *horribile dictu* – mindent elpusztíttatott, amit magával vinni nem tudott, halomba hordva égették el akkoriban a szultánok, királyok, fejedelmek titkos iratait, a nagy események emlékeit, ahogy ő maga fogalmazott.⁴ 1604. február 3-án a gyulafehérvári káptalan levéltári conservatorai panaszos levéllel fordultak az erdélyi rendekhez, tudósítva a gyulafehérvári székesegyház tornyában őrzött levéltár pusztulásáról: „...tudja kegyelmetek, hogy az országnak egyik tárháza, és talám legdrágább, az káptalanba való levelek. Úgy vagyon, hogy sok kár lőtt benne. Sok ide s tova való tékozlás, de mégis annyi levél vagyon ott, hogy három szekeret bővségesen megrakhatnának vele; mind ott vesz az földön, ott rothad az torony megégése után az esővíz nedvessége mia... Az mi a magunk költségén sokszor ajtaját az segrestének becsináltattuk, történ-törík fel, horton-hordják az leveleket, merthogy az templomnak nincsen ajtaja... szent István király idejétől fogva való sok királyoknak és az egész országnak titok levelei ott hevernek.”⁵ Ezekben az években is rendületlenül dolgozott azonban, gyűjtögette az adatokat, forrásokat műveihez.

Említett első műve, az *Analecta* mellett három viszonylag nagyobb, összefüggőbb részletekből álló mű és sok töredék maradt utána, amelyeket évszázadok alatt azonosítottak vagy dolgoztak fel későbbi korok történészei. Ezek a művek a következők: *Rerum Ungaricarum Libri* (Könyvek a magyarok dolgairól) – Magyarország történetéről készült. A Libri, azaz „könyvek” az 1558–1586 közötti időszakról szól, töredékben maradt fenn. Ezt a munkáját Forgách Ferenc, Brutus János Mihály és mások művei alapján írta. Nagyobb önállóságot mutat két másik műve: a *Rerum Transylvanarum Pentades* (Ötrészes könyvek Erdély dolgairól) és *Rerum Transylvanarum Hebdomades* (Hétrészes könyvek Erdély dolgairól) – Erdély történetének öt részben, illetve hét részben történő elbeszélését vette volna célba, bizonyos részek el is készültek az 1598–1599., illetve 1603. évről, ám összességében ezek a művek töredékesen maradtak ránk. Ezeknek a részleteknek a megírásakor Szamosközy főként saját adataira tudott támaszkodni, hiszen levéltárosként nyilván komolyabb tartalmú iratokhoz is hozzájutott, ezenfelül saját gyűjtésének anyagát is be tudta építeni, és tudjuk, hogy miközben kifejezetten igyekezett minél több írásos forrást összeszedni, szóbeli „adatközlői” is voltak. Sok rangos és hétköznapi embertől szedett össze információkat, olyanoktól, akik jelen voltak egy adott eseménynél. Szamosközy latin nyelven írta műveit, amelyet a kor humanista tudósai egyedül tartottak alkalmasnak és méltónak ebben a korban arra, hogy színvonalas alkotások szülessenek rajta. De még az egyes latin nyelvhasználatban is különbséget tettek,

mert a korban használt udvari-kancelláriai latinságot alacsonyabb rangú nyelvezetnek tekintették a klasszikus, antik történetírók nyelvéhez képest.

Szamosközy történészi hagyatékával a 19. század óta foglalkoznak az irodalom-történészek, történészek. Történeti művein kívül fennmaradtak magyar nyelvű feljegyzései és számos olyan töredékes vers vagy más írás, amelyet évszázadokkal később fedeztek föl a kutatók. 1899-ben például Szilágyi Sándor báró Apor István abosfalvi könyvtárában talált egy verses kéziratot, és még néhány évtizeddel ezelőtt is, az 1970-es években Berlász Jenő Zágrábban fedezett fel egy kézirat-töredéket.⁶ Jakó Zsigmond szintén a hetvenes években talált rá a gyulafehérvári Batthyaneumban egy addig ismeretlen Szamosközy-kézíratra, amely a római, görög és más dáciai pénzekről szóló írás. Ez azt is mutatja, hogy Szamosközy a történészi kutatómunka mellett régészeti tanulmányaival és kutatásaival sem hagyott fel.⁷ Verseiken és epigrammáikon kívül magyar–latin szótártöredéke és oklevélgyűjteménye is fennmaradt. Szokásban volt ugyanis a korszak humanista történészei között, hogy szakkönyvek mellett munkájukhoz az eredeti iratokat, kéziratokat és másolatokat is előszeretettel gyűjtötték össze.

Mínthogy Szamosközy jó néhány töredékes munkája kéziratárakban kallódott ismeretlenül, vagy más szerző másolatában annak neve alatt maradt fenn, és általában komoly filológiai-stilisztikai és történészi forráskritikai vizsgálatoknak kellett eldönteniük, hogy mely alkotások köthetők az ő nevéhez. Az egyes töredékek keletkezésének dátumát is csak véletlenszerűen lehetett megtudni, biztosan csak akkor, ha ő maga odaírta az adott kézíratra, vagy egyértelmű utalást tett a szövegben arra, hogy melyik évben is járunk. Például a Hebdomasok keletkezésének idejét Bocskai István fejedelemségének idejére lehet tenni, mert Bocskairól már mint fejedelemről beszél ebben a műben. Szamosközy talán a 17. század elején lehetett a legnagyobb munkában, több fennmaradt magánleveléből erre lehet következtetni.

1604. február 21-én az erdélyi rendek fejedelmükké választották Bocskai Istvánt, és Szamosközy – akiről több elemző megjegyzi, hogy korábban császárpárti volt – a fejedelem mellé állt, mi több, egyenesen a fejedelem történetírója lehetett. Bocskai végrendeletéből legalábbis arra következtetünk, hogy korábban megbízhatta őt egy történeti munka elkészítésével, amelyre azonban nem tudott elegendő anyagi fedezetet biztosítani, és ezért úgy rendelkezett, hogy „az Históriákra, mellyeket mind magunk és előttünk való Fejedelmek idejében s dolgairól írt Szamosközy István Uram, deputáltunk az kolozsvári conventről 7000 forintot”.⁸ Ez hatalmas összeg volt, talán az elmaradt fizetéseket is magában foglalta, hiszen egy másik munka kiadására csak kétszáz forintot hagyott ugyanakkor a fejedelem. Rákóczi Zsigmond Szamosközy munkáját egy házadománnyal köszönte meg 1607 októberében.⁹ Ezt követően még egy kúriát is kapott fejedelmi adományként Magyarárdon. Így a korábbi nagy szegénységben élő mester talán nyugalmasabban élhette életét idősebb korában. Továbbra is rendületlenül gyűjtötte a forrásokat, jegyzetelt és írt. 1612. március 12-én hunyt el. Családi életéről nem maradtak fenn hitelt érdemlő adatok.

Történészi hitvallásának megfogalmazását több helyen utol lehet érni írásaiban. Eszerint az igazság megtalálása a legfontosabb, mert a történeteket gyűlölet, rokonszenv és hízélgés nélkül kell elmondani az olvasónak. Így ír erről: „Nem látom be, miért ragadna engem gyalázkodásra akár a gyűlölet, hisz nincs belőle semmi hasznom, akár a részrehajlás valamelyik párt javára, hisz ez szintűgy csak árt; akár a hízélgés, hisz az a hamisítás gyanúját hárítaná rám; ellenkezőleg: az igazság megörökítésének vágya hajt, és lelkiismeretem semmiképpen sem engedné, hogy a tényeket gyűlölettel vagy pártos részrehajlással torzítsam el.”¹⁰ Műveinek több elemzője megfigyelte, hogy az erőszak, a zsarnokság, okatlan kegyetlenkedés iránt mélységes haragot érzett – nem lehet nem emlékezni ennek kapcsán pártfogójának, Kovácsóczy

kancellárnak meggyilkoltatására, valamint Szamosközy hangsúlyozottan humanista iskolázottságára és műveltségére. Ehhez hozzáteszem azt is, hogy a kegyetlen és esztelen pusztításból talán túl sokat is kellett küzdelmes élete során megtapasztalnia, ezért is ostromozhatta a zsarnoki cselekedeteket. Egy másik szövegrészlet szintén történetírói hitvallásaként értelmezhető: „A költő számára elég, ha gyönyörködtet és tetszés szerint tárgyalja a témát, s nem túlságosan érdekes számára, hogy megtörtént dolgokat vagy pedig meséket beszél el. A szónokról, ha teljesen meg tud győzni a kitalált dolgokkal, tettekkel és az így-úgy összeszedett tanúkkal, azt mondják, megtette kötelességét. A filozófus, ha jól tanít, úgy vélik, teljesítette feladatát, s ha ékesszóló, nem szidjuk meg érte, ha nem az, nem nagyon kérjük számon tőle. [...] Ha a történész mindezt nem egyesíti magában, aligha fog feladatának eleget tenni.”¹¹

A történelem fordulatainak irányító erejét egyes-egyedül Istenben látta, és elvette a bizonytalan kimenetelű szerencse, „Fortuna” szerepét, ezzel szemben a „Fatum”, azaz a végzet többször előkerül szövegeiben mint a történelem fordulatainak kiváltója.¹² Érdekes, hogy ennek ellenére elbeszéléseiben nagy hangsúlyt kapnak az emberi cselekedetek, amelyek súlyos, történelemformáló következményekkel járnak. Például a Bocskai-felkelés kirobbanásának okait tárgyaló szövegrészben az emberi döntéseket és az abból fakadó okozatokat hozza elő mint a történelem alakulását meghatározó tényezőket. Ugyanígy tett, amikor az 1598. esztendő Erdélyt felfordító eseményeinek okait kereste, és azt sok vonatkozásban Báthory Zsigmond jellemében, cselekedeteiben találta meg, aki vaktában, meggondolatlanul odaígérte Erdélyt a császárnak, majd elbizonytalanodott, és más emberek tanácsainak hatása alá került. Ebből azután egész Erdély sorsát meghatározó következmények származtak. De olvassuk erről őt magát: „Bizony, ha azok, akiknek tekintélyén az ország boldogulása látszólag nyugodott, kellőképpen fel lettek volna vértézve lelki szilárdsággal, nem lett volna semmi gondunk belül, nem szenvedett volna becsületünk oly jóvátehetetlen veszteséget, nem érte volna népünket akkora csapás, egyénenként mindenkit annyi rengeteg baj, ami hovatovább az ország végpusztulásává fokozódott.”¹³

Politikai hovatartozásának, azaz német- vagy törökpártiságának kérdésében se adnak egyértelműen eldönthető választ töredékes művei – vélte műveinek közreadója és igen alapos ismerője, Sinkovics István.¹⁴ De talán nem is így vetődik föl a kérdés, még akkor sem, ha az ő életében, a tizenöt éves háború, majd Basta idejében ez igenis alapvető lehetett. Az ő hovatartozása: az erdélyiség. Újabban irodalomtörténeteink is azon az állásponton vannak, hogy műveiben elsősorban hazájának, Erdélynek „pártján állt”, ha már e kérdést fölteszük. Bocskai ugyan melléállt, de ő sem lehetett mentes a korábbi évek erdélyi közhangulatától, amely éppen Bocskaiában látta a Báthory Zsigmond-kor kegyetlenkedéseinek, az 1594. évi gyilkosságoknak és a háború alatti szenvedésnek egyik, ha nem a legfőbb okát. Műveinek vannak részei, amelyekben mintha Habsburg-párti gondolatokat fogalmazott volna meg: amikor Gyulafehérvár Basta általi elfoglalását írja le, egy szereplővel Bastát irgalmasnak, jóságosnak, igazságosnak, kegyesnek és nagylelkűnek állíttatja be, mint akihez bizalommal fordulhatnak a városlakók.¹⁵ A magam részéről kételkedem abban, hogy elbeszélésének e részlete alapján úgy vélhetnénk, Szamosközy bármi módon is pozitívan értékelte a Habsburg-uralom erdélyi éveit. Ha ugyanis elolvassuk a *Hebdomasoknak* azt a fejezetét, amely a Basta uralma alatti eseményeket beszéli el, világos képet kapunk arról, hogy valójában hogyan félemlítették meg Erdély népét a császári fővezér és katonái, és miféle – Szamosközy által mélységesen elítélt – kegyetlenkedéseket hajtottak végre.¹⁶

Szamosközy művei címében, szerkezetében és a történet elbeszélésében a humanista hagyományokat követte. Könyvekre tagolta mondanivalóját, időrendben haladt, de a történet fonalát néha megszakította egy különálló esemény elmesélésével.

Történetíróként elsősorban saját korának eseményeit örökítette meg, természetesen ahol szükségesnek vélte, visszautalt és visszatekintett a saját korát megelőző időkre. A föld és a táj leírása is a humanista történetírás kedvelt eleme volt, Szamosközy is nagy élvezettel gyakorolta. Régészeti jellegű ismereteit is beleszőtte Erdély történetéről írt művébe, amikor például a Zalatna körüli aranylelőhelyről adott leírást, és elmondta, hogy római kori település maradványai is megtalálhatók a környéken, és egy római kori sírfeliratot is lemásolt.¹⁷

Szamosközy – Baranyai Decsi János, Forgách Ferenc és mások mellett – egyik tagja volt annak a humanista értelmiségi-történetírói körnek, amely a 16. század végén az erdélyi fejedelmi udvar körül csoportosult. Munkáit a későbbi történetírók is nagy előszeretettel hasznosították, így például Istvánffy Miklós, Sepsi Laczkó Máté, Bojti Veres Gáspár és főként a 17. század jeles alkotója, Bethlen Farkas, aki olykor szó szerint vett át tőle részleteket, kézirataira pedig saját kezűleg írt rá megjegyzéseket. Bethlen többször is utalt arra, hogy felhasználta Szamosközy műveit, de ez természetes és szokásos eljárás volt abban a korban. Ráadásul így megőrizte Szamosközy töredékeit az utókor számára, bár kétségtelen, hogy ez mégsem azonos értékű az eredeti szöveggel, és az ilyesféle átvételekből nem lehet visszaállítani az eredeti művet. Töredékes műveinek kiadását Szilágyi Sándor kezdte meg a Monumenta Hungariae Historica Scriptores sorozatában, majd a Történelmi Tárban újabb pótlásokat tettek közzé, legutóbb történelmi töredékeinek Sinkovics István által válogatott és erősen marxista szemléletű bevezetőjével ellátott kiadása jelent meg 1977-ben.¹⁸ Szamosközy történeti művei – persze Borzsák István kitűnő fordításának is köszönhetően – rendkívül élvezetes olvasmányt jelentenek a mai olvasó számára is, jeleneit élénkek, életszerűek, szinte ott érezzük magunkat az események sűrűjében, jellemábrázolásai remekbe szabottak. A gondos megfogalmazás, logikai érvelés, az emberi megnyilatkozások őszintesége okán is lehet, hogy hitelesnek érzékeljük minden szavát. Az erdélyi történetírás atyja ma is megérdemli ezt a kitüntetett rangot.

■ JEGYZETEK

1. Szilágyi Sándor: Szamosközy magyar históriás éneke az 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről. I. közl. Századok XXXIII (1899). 211.
2. Szamosközy életrajzi adataihoz felhasználtam: Sinkovics István: Szamosközy István. In: Szamosközy István Erdély története (1598–1599, 1603). Fordította Borzsák István. Kiadja: Sinkovics István. Magyar Helikon (Bibliotheca Historica) Bp., 1977. 2–31; Vass Miklós: Szamosközy István életéhez. Századok XLIII. (1909). 146–150; Szekfű Gyula: Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről. Századok XLII. (1908). 217–244; Bagyary Simon: Adalék Szamosközy István életrajzához. Századok XLI (1907). 80–81; Hegedűs István: Szamosközy költői maradványai. Századok XXXVIII. (1904). 344–350; Balázs Mihály – Monok István – Tar Ibolya: Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről. 1594–1598. Scriptum (Lymbus Művelődéstörténeti Tár IV. Szeged, 1992).
3. Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Padova, 1593. Újabb Szamosközy István: Analecta lapidum (1593) – Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum (1598). Sajtó alá rend. Balázs Mihály – Monok István. Szerk. Monok István. Bev. tanulmányok: Mihai Bărbulescu és Kovács András. Scriptum (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33.) Szeged, 1992.
4. Sinkovics István: Szamosközy 1977. i. m. 16–17.
5. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia regni Transylvaniae. V. Közreadja Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 269.
6. Balázs Mihály – Monok István: TörténetírókBáthory Zsigmond udvarában (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről). In: A magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Gondolat Kiadó, Bp., 1987. 249–262.
7. Jakó Zsigmond valamikor 1977 előtt tudósította erről Sinkovics Istvánt. Tudomásom szerint Jakó erről a műről írott kézírata máig nem jelent meg. Sinkovics István: Szamosközy 1977. i. m. 40. 29. láb.
8. Bocskai végrendelete. In: Magyar történelmi szöveggyűjtemény. I. Szerk. Sinkovics István. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 379.
9. Sinkovics István: Szamosközy 1977. i. m. 32.
10. Szamosközy István történeti maradványai 1603. III. Kiadta Szilágyi Sándor. Bp., 1877. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: Írók 29.) 36–37., magyarul: Szamosközy 1977. i. m. 300–301.
11. Balázs Mihály – Monok István – Tar Ibolya: Az első magyar ars historica. In: i. m. 75.
12. Szamosközy 1877. III. i. m. 166., magyarul: Szamosközy 1977. i. m. 199.
13. Szamosközy 1977. i. m. 73.
14. Sinkovics István: Szamosközy i. m. 1977. 32.

15. Szamosközy 1877. III. i.m. 247–248., magyarul: Szamosközy 1977. i. m. 382–38.; vö. Szekfű Gyula: Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Budapesti Szemle 34 (1906). 463–467.

16. Szamosközy 1977. i. m. 419. skk.

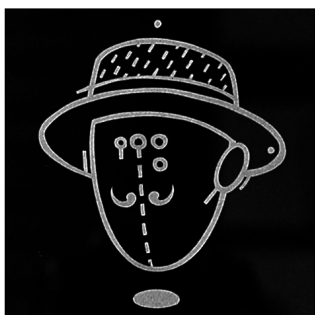
17. Szamosközy 1977. i. m. 322.

18. Műveinek főbb kiadásai: Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Szilágyi Sándor. I–IV. Bp., 1876–1880. Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. Írók – Scriptores 28. [27.] – 28–29–30.; Kisebb latin és magyar nyelvű jegyzeteinek és műveinek közlései: Történelmi Tár 1888. 754–789; 1889. 26–69, 299–325; 1896. 741–743; 1892. 402–439, 577–580; Szamosközy 1977. i. m.; Szamosközy István magyar nyelvű feljegyzései. Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. (Magyar Nyelv-történet Forrásai 2.) Bp., 1991.

BARTHA ZOLTÁN

CSEREI MIHÁLY

Erős vallásossága és sajátos, transzszilván hazaszeretete kiegészül köznemesi gondolkodásmódjával. Vagy talán éppen ennek a vidéki, gazdálkodó középnemesi életnek a velejárója az előbbi két vonás.

Nagyajtai Cserei Mihály (1667–1756), a 17. század végi, 18. század eleji erdélyi történelem talán legismertebb megjelentője régi székely családból származott, amely noha sosem emelkedett Erdély „méltóságos” famíliái közé, kiterjedt rokonsága révén széles kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Cserei Mihály apja, Cserei János előbb Barcsai Ákos erdélyi fejedelem bejárója volt, majd Apafi Mihály fő asztalnoka lett. Felesége, Judit a csíki Cserei család sarja volt (a két család között csak névrokonság áll fenn). 1668-ban a család Csíkrákoson telepedik le, így a református Csereiek a mélyen katolikus Csíkban is birtokosokká válnak.

Cserei gyermekkorát szülőfalujában, Csíkrákoson töltötte, miután azonban apja a fogarasi vár kapitánya lesz, a család Fogarasra költözik. Itt kezdi meg 1679-ben iskolai tanulmányait.

Mivel Cserei János is részese volt a Béldi Pál vezette összeesküvésnek, ennek leverését követően a család visszavonul Nagyajtára, az ősi birtokra. Cserei Mihály életében ez hatalmas fordulatot jelent, ugyanis ekkor válik a Székelyudvarhelyi Református Kollégium diákjává. Apját az összeesküvésben való részvétele miatt bebörtönbízik, ősi és szerzett birtokait elkobozzák, ami a család elszegényedéséhez vezet, ezért Cserei 1685-ben kénytelen abbahagyni tanulmányait. Egy év múlva már katonaként szolgál, bár amint írja, valódi összecsapásokban nem vett részt. Ugyanabban az évben Teleki Mihály apródja lesz, ám két év után kilép ennek szolgálatából.

1690-ben részt vesz a szerencsétlenül végződött zernyesti csatában, ahol szinte életét veszti.

Ezután Thököly híve lesz, elkísérve a fejedelmet száműzetésébe. Ám csakhamar hazatér, és felesküszik a császár hűségére. Rövid kuruc bujdosásából azt a tanulságot vonta le, hogy soha többé nem hagyja el hazáját, „mert könnyű a hazából kimenni, de nehéz visszajönni”.¹ 1693-ban anyja rokonához, Apor Istvánhoz szegődik el magántitkárnak. Itt alkalma nyílik megismerkedni Erdély politikai életével, betekintést nyerve a színpalak mögé is, ami nagyban tágította látókörét.

1696-ban feleségül veszi Apor Istvánné húgát, az alig tizenhárom éves Káli Kun Ilonát, egy „kemény és vakmerő unitária” nőt, akinek birtokára, a marosszéki Kálba² költöznek. 1698-ban Cserei Mihály visszatér Apor István szolgálatába, ahol kincstartóként tevékenykedik. Apor hajlandó lett volna vagyona nagy részét fiára hagyni, amennyiben az áttér a katolikus vallásra, ám ő, amint büszkén említi, nem volt hajlandó vallását „múló javakért” odaadni.

A kuruc világ kezdetén „nagy bódulás vala Erdélyben”, ezért a Cserei család más nemesszaládokkal Görgény várába menekül, ahol viszontagságos, înséges időszak vár rájuk, így szinte megváltás számukra, amikor a vár kapitánya felesküszik Rákóczi hűségére. Azonban a kuruc uralom sem bizonyult tartósnak, és Cserei csakhamar ismét visszatér a császár oldalára. Ezért 1706 pünkösdjén csíkrákosi házát kuruc „tolvajok” kirabolják, őt magát megkínózzák.³ Hogy biztosítani tudja családját és a maga testi épségét, Brassóba költözik, ahol vagyonának nagy részét felemésztette a száz „vendégszeretet”.

A szatmári béke után a kedélyek is lecsillapodnak, így a család ismét Káldra költözik. Több, életének magánéleti fordulatát követően idős korában Nagyajtára vonul vissza, ahol gazdálkodik, és sokat olvas. Emellett tanulásra és irodalmi tevékenységre is szakít időt, noha ekkor már erősen beteg, amint írja, sokszor járni sem tud. 1756. április 22-i halálát követően az általa építtetett református fatemplom mellé helyezik örök nyugalomra. Mivel azonban a templomot időközben elbontották, sírja is feledésbe merült.

Cserei Mihály hosszú élete alatt sok időt szentelt az írásnak, így halála után szép számú munkát hagyott az utókorra. A mindennapi eseményeket, gazdasági tevékenységeit aprólékosan feljegyezte, ezek képezik a tárgyát a *Cserei Mihály jegyzőkönyve* című művének, melyben a gazdasági feljegyzések mellett házi orvosságokat is közöl. Kéziratban maradt önéletrajza 1728-ig követi élete alakulását, ez sok helyen eltér *Históriájától*, valószínűleg mivel már idős korában jegyezte le. A latin nyelvű *Memorialis* egy a császárhoz írt petíció, melyet a köhéri birtoka elkobzása elleni per kapcsán írt. Segített barátja, altorjai báró Apor Péter *Synopsis mutationum* című művének a megírásában. A *Metamorphosis Transsylvaniae*-hoz megjegyzéseket írt, melyek érdekes, az erdélyi mindennapi életre vonatkozó adatokat és több mulatságos anekdotát tartalmaznak. Irodalmi alkotásai között megemlíthető még családi genealógiája, két végrendelete, valamint latin nyelvű sírverse.

De mindezek közül legjelentősebb és legismertebb műve *Históriája*, melyet 1709-ben kezdett el írni brassói tartózkodása idején. A munka az emlékirat és a történetírás határán mozog. Verses bevezetőjében leszögezi, miszerint „csak az igazat” kívánta megírni, és tette ezt azért magyar nyelven, hogy nemzetének szolgálni tudjon, de azért is, hogy mindenki olvashassa. Írásában Erdély történetét mutatja be I. Apafi Mihály fejedelemségétől 1712-ig, ahol a történet csonkán, szinte mondat közben szakad meg. A kor bemutatása és a jobb megértés érdekében leírja az előző korok eseményeit is Nagy Lajos király halálától kezdve. Ugyancsak a bevezetőjében közli azokat az erdélyi krónikaírókat is, akiket érdemesnek talál kiemelni.⁴ Noha Erdély 17. század végi történetét kívánta megírni, a végeredmény némiképp eltér a tervezettől. Lebilincselő, helyenként izgalmas elbeszéléssorozat a *História*, összeesküvésekről, cselszövésekről, az önállóságát veszített Erdély főurainak intrikáiról. Szétbogozhatat-

lanul összeszövi a politikát a szerelmi kalandokkal. Az államügyek helyett inkább az érdekli, ki mit mondott, fecsegett valamelyik vadászaton vagy bálban. A korábbi krónikáírókhoz hasonlóan ő is szigorú kronológiai sorrendben halad. Műve ismert főurak és főúri asszonyok remek portréit adja, ezért családtörténeti szempontból is hasznos forrásként szolgálhat. Saját és kortársai tapasztalatai mellett hivatalos iratokat is felhasznált műve megírásához. De figyelmét nem kerülik el a külföldi események sem. Cserei egyik igen erőteljes vonása feltétlen, ám sajátos hazaszeretete, mely középnemesi mentalitásán és még inkább erős protestáns vallásosságán alapul. Eszményképe a magyar fejedelmek által irányított Erdélyi Fejedelemség kora volt, mikor az országot erős kezű protestáns uralkodók vezették. A bajok forrását az idegen uralomban látja, szerinte Magyarország is az idegen uralkodók korában hanyatlott le, és ez okozta Erdély vesztét is. Szerinte Erdélyben a magyarországiak idegéneknek számítanak, és ők a bajok okozói. Ezért már *Históriája* elején honfitársai lelkére köti, hogy „magyarországiakkal ne cimboráljanak”. A török uralom megszűnte után a Lipót-féle Diplomában látja Erdély boldogulásának legfőbb zálogát. Ehhez azonban az szükségeltetik – véli –, hogy a hazai politikusok ne engedjenek beleszólást a németeknek az itteni dolgokba, őket a magyarok „természet szerinti ellenségeinek” tartja.

Mikor Cserei megírja művét, a régi Erdély végnapjait éli. Talán a kor emberének ezért is kizárólagosabb és erőteljesebb ekkor a transzszilvanizmusa, mint korábban. A régi dicsőség leáldoztával ennek hangoztatása szenvedélyesebb, mint bármikor. A korábbi, erős Erdély nem zárkózott magába, sokkal inkább a magyar egység megerősítésén fáradozott. Erőteljessége és gazdagsága lehetővé tette, hogy adjon magából, így nem féltette sajátját, és nem akarta azt féltékenyen elrekeszteni Magyarországtól.⁵ A gyenge hibája, hogy saját romlásának okait másokban keresi. Ebben a megvilágításban már érthető, miért volt Cserei látszatlabanc. Erőteljes transzszilván gondolkodása miatt nem csatlakozott a Rákóczi-féle szabadságharchoz, egyformán kárhooztatta a kurucokat és a labancokat is Erdély romlásáért, szegyenkeze a magyarok által elkövetett gáztettekért. Ez a gondolkodásmód lett később, a csíra állapotában már jóval korábban jelentkező (Szamosközy István) történelmi transzszilvanizmus ama változatának az alapja, mely majd a 20. század elején bontakozik ki valójában Kós Károly munkásságában. Cserei másik sajátossága munkáját átható erős hite, az a bensőséges vallásosság, amely gyakran előbukkan soraiból. Bajaiban Istentől vár segídelmet, öröméért neki ad hálát. Egyházát mindenekfelett szereti, ezért bármilyen áldozathozatalra kész. Sőt akár még Rákóczit is hajlandó dicsérni, ha az intézkedéseivel a protestáns érdekeket védi. Noha ezzel biztosítani tudná maga és családja anyagi jólétét, vallását sosem hagyta el. Erős vallásossága és sajátos, transzszilván hazaszeretete kiegészül köznemesi gondolkodásmódjával. Vagy talán éppen ennek a vidéki, gazdálkodó középnemesi életnek a velejárója az előbbi két vonás. Noha nem adatott meg neki, hogy tanulmányait befejezhesse, tanult és a tudományokat kedvelő személlýé vált, aki ismerte a latin nyelvet, Vergilius műveit, olvasta Bonfini, Istvánffy és az erdélyi történetírókat. Ennek ellenére megmaradt tipikus, vidéki életet élő, patriarkális gondolkodásmódú nemesnek. Gyerekeit arra inti, hogy jobbagyakkal mindig emberségesen bánjanak, „mert azok is emberek”. Jó barátjához, Apor Péterhez hasonlóan elítéli az újonnan nemesi címet nyertek életstílusát, a főnemes-ség túlkapásait, és kigúnyolja a külföldről átvett divatot. Ez a köznemesi elégedetlensége sarkallja arra, hogy 1723-ban megírja nagy terjedelmű *Projektumát*, melyben gazdasági, jogi és kormányzati reformokat terjesztett elő. Cserei nyelvezete régies, előadásmódja naiv, ennek ellenére igen kedves. Sokszor sajátos székely dialektusa is előbukkan. Hibája a latin kifejezések túlzásba vitt használata, ám ez a kor sajátossága, ami alól ő sem tudja kivonni magát. Így műve a latinul nem tudók számára sok

esetben érthetlenné válik. A közölt anekdotákat kiszínezi, miáltal hitelességük elvesz. Hőseit előszeretettel szónokoltatja, szó szerint idézve beszédeiket.

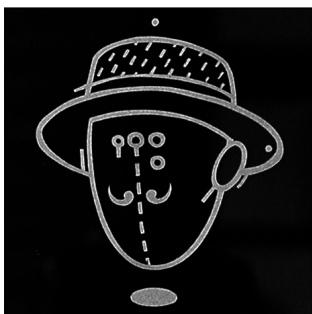
Noha ismeri a kor eseményeit, és státusa révén több esetben is alkalma van a díszletek mögé is betekinteni, információi sok esetben tévesek vagy pontatlanok. *Históriájának* mint történelmi forrásnak a hitelességét maga adja meg, mondván: „én históriát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahhoz való kapacitásom nincsen, bízom másokra, nálamnál jobbakra s tudósabbakra”. Nem éri el Bethlen János szintjét,⁶ és nem vetekedhet kora másik főúri emlékirójával, Wesselényi Istvánnal sem,⁷ aki finom érzékű, jó megfigyelő, műve kecsesebb és cizelláltabb, mint a Csereié. Azonban nem kell szem elől tévesztenünk azt sem, hogy mind Bethlen, mind Wesselényi az erdélyi főúri társadalom tagja, míg Cserei Mihály sosem tudja levetkőzni középnemesi mentalitását. Ilyen összehasonlításban műve inkább hasonlít egy egyszerű 17. század végi anekdotagyűjteményhez. Talán leginkább Rettegi György művéhez mérhető.⁸ Mindkettőjükre jellemző, hogy ugyanabból az erősen protestáns kötődésű középnemesi milióból származnak. És talán éppen ezért hasonló a stílusuk is, mintha Rettegi ugyanott és ugyanúgy folytatná a Cserei által elejtett fonalat. Noha mindkettőjük műve igen kedvelt volt a korban (számos kéziratos példányuk maradt fenn), nyomtatásban csak igen későn jelentek meg. Ennek ellenére Bethlen János mellett Cserei Mihály a kor egyik fontos történelmi kútfőjének tekinthető, munkája számos későbbi irodalmi alkotásnak (Jókai Mór: *Erdély aranykora*, Szigligeti Ede: *Béldi Pál*) szolgált alapul.

■ JEGYZETEK

1. A tanulmányban található idézeteket Cserei Mihály: *Erdély históriája*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2005 kiadásból vettem.
2. A Maroskőri Református Esperesség nagy Anyakönyve Cserei Mihály egy adományáról tesz említést, melyet 1701. újév napján a káli református egyház részére tett. Az adomány egy skarlát vörös perzsiai dupla szőnyegből, egy ezüst tányérból és egy karmazsin selyemmel kivart terítőből állott. Lásd Kanyaró Ferenc: Cserei Mihály egyházi adományai. Erdélyi Múzeum 1898. 541.
3. „Nem is adának vissza egy pipánál többet” – írja bosszúsan emlékiratában.
4. Közvetlen elődei közül Kemény Jánost és Bethlen Istvánt, valamint két százsz emlékirót, Haner Györgyöt és Frank Bálintot említi. Úgy tűnik, Szalárdit nem ismerte.
5. Erdély öröksége, erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. Bevezető tanulmány. XVII.
6. Bethlen János: *Erdély története, 1629–1673*. Fordította P. Vásárhelyi Judit, az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József, a mutatókat összeállította Jankovics József és Nyerges Edit. Balassa Kiadó, Bp., 1993.
7. Wesselényi István: *Sanyarú világ, 1703–1708*. Közzéteszi Demény Lajos és Magyar András. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1985.
8. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok, 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1970.

RÁCZ EMESE

BOD PÉTER, A TÖRTÉNETÍRÓ

Szándékozom ezen írásom által [...] jó embereknek [...] emlékezetét megújítani.
BOD PÉTER: MAGYAR ATHENAS

Bod Péter helye a 18. századi történetírásban

■ A késő barokk korszak határán, amikor Bod Péter (1712–1769) rendkívül sokrétű munkáját kifejtette, a magyar történetírás már rég túljutott a régies kortörténeti irányzaton, az új államismereti iránynak engedve teret. A magyar historiográfiában a 18. századot a forráskutatás klasszikus korszakaként tartják számon, melyet három kisebb korszakra tagolnak: az adatgyűjtés, rendszerezés és kritika korára.¹ Az önállósult történelmi diszciplínán belül az egyháztörténet és tudománytörténet² (historia litteraria), majd a nemzeti történetírás terén katolikus és protestáns részről egyaránt folyt adatgyűjtő munka, bár a protestáns történetírók mind terjedelemben, mind tartalmilag lemaradtak a jezsuiták mögött. A lemaradás egyrészt annak tulajdonítható, hogy az állam részéről nem részesültek támogatásban, másrészt a jezsuiták népesebb tábort alkottak, és a reformáció előtti kor katolikus egyeduralma motiválta őket.³

Katolikus részről a bécsi Pazmaneum magyar rektora, Hevenesi Gábor (1656–1715) által fémjelzett jezsuita adatgyűjtő történeti iskola szedte össze a történeti forrásokat. Inchoffer Menyhért (1584–1648) munkáját folytatva olyan magyar egyháztörténet megírása volt a célja, amely az ország történetét is magában foglalja.⁴ Kaprinai István (1714–1786) annak a kritikai iránynak az

A 18. századi magyar történetírásban Bod Péter egyháztörténeti és tudománytörténete egyedülálló vállalkozás volt.

előfutára volt, melyet Pray György (1723–1801) az *Annales regum Hungariae* című műve, vagy Katona István (1732–1811) a *Historia critica* negyvenkét kötete teljesített ki.

Annak ellenére, hogy az államhatalom nem támogatta, sőt rendszeresen megakadályozta a protestáns egyháztörténeti munkák kiadását, protestáns részről mégis beindult az egyháztörténeti források gyűjtése. Az adatgyűjtő iskola úttörője az egyháztörténet-írás terén a Coccejus-féle teológia híveként számon tartott Debreceni Ember Pál (1660 körül–1710) (*Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*), a tudománytörténetben pedig Czvittinger Dávid (1675?–1743) (*Specimen Hungariae Literatae*). Bod Péter egyház- és tudománytörténeti munkái azért is kiemelt jelentőségűek, mivel a 18. században elsőként írta őket magyar nyelven, ezáltal szélesebb olvasóközönséget célzott meg. Unitárius részről a 18. század utolsó harmadában Kénosi Tózsér János (1708–1772) *Unitario-Ecclesiastica historia Transylvanica* címmel unitárius egyház- és iskolatörténetet írt. A német polihisztor iskola magyar tanítványa, a pozsonyi evangélikus lelkész Bél Mátyás (1684–1749) az államismereti tudományt honosítja meg Magyarországon, az ő fellépésével indul meg a rendszerezés kora (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*).⁵

Tudományos tevékenységét meghatározó tanulmányai

■ Mindjárt az elején megállapíthatjuk, hogy életművének legnagyobb része a történelemi diszciplínán belül helyezhető el: írt egyháztörténetet, tudománytörténetet és nemzeti történetet, de mellette teológiai, illetve szépirodalmi vonatkozású művei is megjelentek. Mielőtt rátérnénk ezek vizsgálatára, vessünk néhány pillantást Bod Péter életének azon aspektusára, amely későbbi történetírói tevékenységét befolyásolta. Életrajzát viszonylag részletesen ismerjük *Önéletírásából*, melyben nyomon követhetjük élete fontosabb momentumait, a halála előtti évig (1768).

Tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban kezdte, ahol később kisebb hivatalokat is betöltött, így 1737-ben kollégiumi könyvtáros, majd felkérték héber nyelvet tanítani. 1739-ben a szászvárosiak meghívták iskolájuk irányítására, és a jegyzői állást is felajánlották neki, de ő egyházi pályára készült, „egyházi szószerke szenteltem magam és óhajtottam a tanulmányok kedvéért külföldi akadémiákat meglátogatni”.⁶ Ismeretes, hogy a 18. század közepén az erdélyi kálvinista *peregrinatio academicának* Hollandia volt a fő célpontja, azon belül Leiden. Az akadémia iránti vonzalmat a hírnéven és az ott tanító élvonalbeli tudósokon kívül a stipendium jelentette, mely teljes ellátást biztosított a benne részesedő diáknak. A nagyenyedi papjelöltek ebben az időben két leideni stipendiumra voltak jogosultak, ezek egyikét pályázta meg Bod Péter. A kollégium vezetősége részéről Vásárhelyi Tőke István, Ajtai Abód Mihály, illetve Borosnyai Nagy Zsigmond⁷ írták alá az ajánlólevelét. A professzorok bizalmát valószínűleg megelőlegezte Bod Péter *Kösziklán épült ház ostroma*⁸ című fordítása. Kocsi Csergő Bálint latin nyelven írt emlékiratának egy részét 1738-ban fordította le, melyben az 1673-ban Pozsonyba beidézt, majd gályarabságba hurcolt protestáns lelkészek története került feldolgozásra. Bod az előszóban arról számol be, hogy e szomorú történet hasonló a „jelen való siralmas esztendőben történt dolgokkal”, utalva az 1738-ban Nagyenyeden történetekre, amikor letartóztaták Szigethi püspököt és hat református főurat, Rákóczi Józseffel való titkos szövetkezéssel gyanúsítva meg őket.⁹ Az eredeti latin szöveget részben átdolgozta, „néhol adtam hozzá”, írja előszavában. A Leidenbe való kiutazás költségeit Bethlen Kata (1700–1759), illetve a kollégium gazdatisztje, Túri Mihály fedezték – Bod Péter korábban mindkettőjüknek alumnusa volt. Ekkor alakult ki életre szóló kapcsolat Bod Péter és Bethlen Kata között.

1740–1743 között a leideni Staten College-ben tanulhatott. *Önéletírásában* felsorolta az általa látogatott előadásokat, így láthatjuk, hogy az alapvető teológiai képzés mellett többek között jogot, történelmet, bölcsészetet, kémiát, fizikát, csillagászatot, sőt bonctant is hallgatott. Elképzelhető, hogy Leidenben ébredt fel érdeklődése a történetírás iránt. A később megírt magyar egyháztörténetének előszavában írja: „házámtól távol a tudományok szentelt helyein [...] kimondhatatlan vágy ébredt fel lelkemben egyházi történeteinket megismerni.”¹⁰ Egyháztörténetet Jan van den Honertnél hallgatott, mégpedig Lampe egyháztörténete alapján, akinek módszerét későbbi írásaiban Bod Péter is alkalmazta. Közben szorgalmasan látogatta a leideni könyvtárakat. Kornides Dánielnek írt levelében¹¹ említést tesz a Johannes Thysianus által alapított Bibliotheca Thysianáról, melynek olvasótermét gyakran használhatta. A David van Royen által vezetett leideni egyetemi könyvtárban sajátíthatta el szélesebb körű könyvtártudományi ismereteit, melyeket később Bethlen Kata könyvtárának összeírásakor kamatoztatott.¹²

Hollandiából hét mázsza könyvet hozott magával,¹³ ez a gyűjtőszenvedélye egész életén végigkísérte. Levelezését, házi diáriumát¹⁴ olvasva láthatjuk, visszatérő téma a könyvek beszerzési lehetősége. Gazdag könyvtára halála után szétszóródott, 1770-ben elárverezték. Az elárverezett könyvek jegyzékét Radvánszky Béla közölte a *Magyar Könyvszemlében*.¹⁵ Könyvtárjegyzéke – 888 tételt sorol fel – színvonalas könyvtárra utal, mely megrajzolja Bod Péter érdeklődési körét: antik szerzők, középkori egyházatyák, a reformáció, ellenreformáció jelentős alkotásai, történelmi művek, magyar irodalom, néhány nyelvtankönyv, szótárak.¹⁶ Hazatérte után, 1743–1748 között patrónája, Bethlen Kata udvari papja és könyvtárosa, 1748-tól haláláig Magyarigenben töltötte be a lelkipásztori teendőket. Erdély arisztokrata családjaival – a Teleki, Bethlen, Ráday, Thoroczkay, Lázár famíliákkal – kiváltságos kapcsolatokat sikerült kialakítania. Főleg a Teleki család – az erdélyi tudományos élet egyik fontos szereplője – támogatta Bod Péter tudományos munkáinak megjelenését, és egyben könyvekkel látta el őt.¹⁷

Történetírásában felhasznált források

■ Erdélyben az egyháztörténet-írásban az úttörés érdeme Bod Péter illeti meg,¹⁸ bár korábban Pápai Páriz Ferenc és Debreceni Ember Pál¹⁹ részéről is történetek próbálkozások. Az *Isten vitézkedő anyaszentegyháza...*²⁰ című egyháztörténeti munkájában Friederich Adolph Lampe (1683–1729), Friederich Spanheim (1632–1701) és Johann Lorenz von Mosheim (1694–1755)²¹ műveire támaszkodott. Az evangélikus Mosheimot a modern egyháztörténet-írás apostolaként tartják számon, Lampe műveivel Leidenben találkozott, Jan van den Honert egyháztörténeti előadásain. Bod művében ugyanazt a korszakolást alkalmazta, mint Mosheim és Spanheim:²² „min-denik száz esztendőnek históriája külön vagyon szakaszta”.

Latin nyelvű magyar egyháztörténete *Historia Hungarorum Ecclesiastica* címmel már 1756-ben elkészült,²³ nyomtatása azonban jóval Bod halála után valósulhatott meg, 1888–1890-ben, Leidenben. Művének több kéziratot változata is ismeretes, melyek a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárában és a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban találhatók. Magyar egyháztörténet megírásához elsősorban Debreceni Ember Pál (Lampe) munkájára támaszkodott, ezen kívül olyan legjelentősebb forrásokhoz fordult, mint Thuróczy, Nicolaus Olahus, Timon Sámuel, Révay Péter, Pápai Páriz Ferenc, Bethlen Farkas., a jezsuiták közül Otrókócsi Főris Ferenc és mások.²⁴

Bod Péter *Házi diáriumából* tudjuk, hogy az erdélyi református püspökök életrajzeit egybegyűjtő *Smyrnai Szent Polykárput* ezer példányban nyomtatta ki 1766-ban az „enyedi sokadalom tájban”. Míró Imre szerint Bod Péter művének megírásakor

minden rendelkezésére álló forrást feldolgozott. Református püspökök életrajzához a leggazdagabb forrásanyagot a Nagyenyeden működő püspöki levéltár nyújthatott, mely később, 1849-ben elpusztult, ám Bod Péter még tanulmányozhatta. Sámuel Aladár, illetve Révész Imre rávilágít arra, hogy a kéznél lévő anyagokat nem hasznosította mindig, azokat kevés kritikával gyűjtötte össze.

A *Magyar Athenas* megírásának forrása elsősorban Bethlen Kata, Ráday Gedeon és Ráday Eszter könyvtára volt,²⁵ de emellett többek között Cserei Mihállyal, Veszprémi Istvánnal, Sinai Miklóssal és másokkal folytatott levelezés útján is számos adatot gyűjtött.²⁶

Vallásos elfogultság műveiben

■ Bod Péter elsősorban református lelkész volt, 1767-től az Erdélyi Református Egyház főjegyzői tisztségét is betöltötte. Vallási szempontból elfogult korszakban alkotott, ez a körülmény rányomta bélyegét teljes történetírására, s bár a nagy hitviták korszaka már a múlté, mégsem sikerült teljesen tárgyilagosan írni. A négy könyvből álló magyar egyháztörténetében (*Historia Hungarorum Ecclesiastica*), melyet a magyarok történetével indít, majd a magyarországi és erdélyi reformáció elterjedését ismerteti, a protestantizmus eredetét a reformáció előtti időktől próbálta bizonyítani. Ezt a sajátos elképzelést nem csak Bod Péter vallotta, jellemzője volt a korabeli református közfelfogásnak. Eszerint Szent István király egy sokkal tisztább keresztény hitet követett, melyet nem Rómából, hanem Keletről származtatott, s amely lényegében megegyezett a református hitvallással.²⁷ A székelyekről azt gondolta, hogy Attila seregének maradványai, akik a kereszténységet a magyaroknál is hamarabb vették fel. Megkérdőjelezte a Sylvester-bulla hitelességét azzal érvelve, hogy Inchoffer Menyhért előtt azt senki sem látta, így a magyar korona sem Szilveszter pápától származott, Bod a korona görög eredetében hitt. Szent Istvánt nem Szent Adalbert püspök keresztelte meg, „abban az időben Géza mellett sok püspök volt, tehát nem volt szükség arra, amint mesélik, hogy Csehországból hozzanak be”,²⁸ indokolja állítását. Hitt a jogos isteni büntetésben (theodicae), mely ítéletként hangzik el egyháza ellenségei, a katolikusok és az unitáriusok fölött. Ismeretes, hogy a theodicae már a 16. században a református hitvitázók leghatásosabb fegyvere volt – szerintük a mohácsi veszedelmet, valamint az utána következő romlást büntetésül bocsátotta „bálványozó” nemzetére Isten. Bod Péternél is hasonló Isteni büntetésekkel találkozunk: az unitáriusokat pártoló János Zsigmond korai halála, Hofhalter Rafaelt, aki az unitáriusoknak könyvet nyomtat, eléri a jól megérdemelt végzete, a protestánsüldöző Nádasdy Ferenc jogos Isteni büntetésből végzi életét a hóhér bárdja alatt.²⁹

A Teleki Józsefnek, Sámuelnek és Ádámnak ajánlott *Magyar Athenas* (Nagyszében, 1788) életrajzgyűjtemény és bibliográfia, melyben egymást betűrendben követő 528 szerző munkásságáról számol be. Róluk rövid életrajzot ad, utána a kiadott vagy kéziratban maradt művek következnek, időrendben. Munkájában, amint azt a címe is jelzi, Erdélyben és Magyarországon élő tudós embereket írt össze, mégpedig azokat, akik a „világ elébe bocsátott íráskor által eszméretesekké váltak”. A *Magyar Athenas* szerzőinek túlnyomó többsége (63 százalék) teológiai jellegű művekkel van jelen,³⁰ másodlagos szerep jut a historia litteraria képviselőinek. Bod Péter munkája előszavában írja, vallása miatt senkit sem hagyott ki a tudós társaságból, de későbbi értékelői különbözőképpen látják vallása iránti elfogultságát. Mikó Imre és későbbi monográfusa, Sámuel Aladár is az akkor létrejött cenzurakiváltási rendeletben látják Bod elfogultságának magyarázatát. Jancsó Elemér³¹ szerint Bod Pétert munkájában nem vezette „kirekesztő szándék”, ezzel szemben Torda István³² úgy látja, nem tudott mindig felülemelkedni elfogultságán, így katolikus és unitárius szerzőkről rit-

kán mond jót. Petróczi Éva³³ szerint a *Magyar Athenas* elfogultságaival és elfogulatlanságaival együtt tükrözi azt az ellentmondásokkal tele kort, melyben keletkezett, s talán ezt fogadhatjuk el valósnak, ha arra gondolunk, egyrészt Bod Pétert háttérbe szorított egyházát védelte, másrészt az ellenségesnek kikiáltott unitárius egyháztörténetet még az unitárius szerzők előtt próbálta összefoglalni.

Püspökéletrajzait bemutató munkájában felekezeti elfogultságának a későbbiekben sokat bírált kijelentése, miszerint az első református püspök Alesius Dénes, ezáltal Dávid Ferenc püspökségéről nem akart tudni. Egyedül a református egyház püspökeit tartja az apostolok valódi utódainak – valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy művét később elkobozták. *Historia unitariorum in Transsylvania* (Lugduni Batavorum, 1776) című latin nyelvű művében az unitáriusok történetének 1563–1757 közötti időszakát írja meg. E rövid terjedelmű munkájában, bár az unitárius tanokat „tévelygéseknek” nevezi, az egyház küzdelmeit megpróbálja hitelesen bemutatni.

Bod Péter az erdélyi románok egyháztörténetével két művében is foglalkozik *Az Erdélyi Oláhok Uniáltatásokról való rövid Históriaban*³⁴ címmel, illetve latin nyelven a *Brevis Valachorum Transsilvaniam incolentium historiában*³⁵. Az első, magyar nyelvű változat a románok történelmét az „oláh nemzet eredetével kezdi, és I. M. Klein püspökségével zárja. Ez a munka a kolozsvári jezsuita Fasching Ferenc *Nova Dacia sive Principatus Transilvaniae* (Claudiopoli, 1743–1744) című művének megválaszolása. Latin nyelvű művében a románok eredetét, vallását, ünnepeit, egyházi és politikai helyzetét akarta megörökíteni, ugyanakkor hűségesen akarta közölni a románok történetét. Részletesen tárgyalja a reformátusokkal, illetve római katolikusokkal való egyesülésük történetét 1764-ig.³⁶ Művében a reformátusokkal való unió pozitív hozadékait taglalja – Bethlen Gábor s később Apafi is gondoskodik a román diákok taníttatásáról, Rákóczi György rendeletére 1648-ban kinyomtatják az *Újtestamentumot*, 1653-ban a Heidelbergi Kátét, az istentiszteleteket románul tarthatják.³⁷ Az erdélyi románok katolikusokkal való unióját részletesebben ismerteti, és a románokra nézve romboló hatásának minősíti. Ebben az unióban katolikus részről saját pozíciójuk megerősítését látta, román részről pedig anyagi és egyéni érdekeik kifejezését.³⁸

Hungarus tudat – nyelvi tudat

■ Bod Péter történetírásában a protestantizmus védelmét a nemzet és a magyar nyelv védelmével párosítja. Magyar nyelvű egyháztörténet megírásának szükségességét előszavában indokolja meg: „A mi magyar nemzetünk volt még eddig olyan szegény, melynek az Új-testamentumi időt a mi időnkig, s abban véghez ment s kivált eklésiai dolgokat előadó históriája a maga nyelvén nem találhatnák, úgy hogy kik idegen nyelveken nem tudnának, azok kénytelenítettnek vakok lenni az idejek előtt végbement dolgokban.”³⁹ A *Magyar Athenas* megírásának célja a magyar szellemi élet bemutatása. Korábban Czvittinger Dávid (1679?–1743) és Rotarides Mihály (1715–1747) próbálkozott hasonló művek megírásával latin nyelven, „nem tűrhettén [...] a külföldnek hol tudatlanságból, hol rosszakaratból származó helytelen ítéleteit felőlünk” – írja munkájának előszavában Rotarides. Bod a „hazádat és magyar nemzetedet igazán szerető” olvasóhoz intézett előszavában védelmébe veszi nemzetét: „nem lehet azt eltagadni, hogy a magyarok között ne lettek volna minden időben nagy tudományú, bölcs emberek. Mivel az Isten azokat szintén olyan éles és akármint felfogható jó elmével ékesítette, mint akármely más nemzetet [...] de minthogy helyből helybe bujdosók voltak mindaddig, amíg Európában, Dáciában, Pannóniában megtelepedtenek, azoknak ha mi írásaik voltak, azok is mind elvesztenek”⁴⁰; de

ugyanítt neheztel, hogy a később megírt magyar könyvekben sok deák szó elegyedik, sőt sokan magyar könyveknek is latin címet adnak.

A magyar nyelv iránti elkötelezettségéről Ráday Gedeonnak⁴¹ írt egyik leveléből tudunk, melyben arra figyelmeztet, hogy a magyar nyelv kezd erősen romlani. Jó lenne ez irányban valamit tenni, más nemzet példáját véve figyelembe – például „jó volna valami Literatura Societast felállítani, melynek tagjai Magyarországnak s Erdélynek minden részeiből lennének, de minthogy ez magános ember tehetségét felülmúlja”, továbbá jó volna a magyar nyelvtant elkészíteni és kinyomtatni, „csak azt ne csinálná tót vagy más nemzetből való”, régi magyar históriákat és verseket kéne kinyomtatni, melyekben „nincsenek deák és francia vagy egyéb nyelvből való szók”.

Bod Péter és Hermányi Dienes József

■ Gyenis Vilmos⁴² a Bod Péter *Polikarpusa* és Hermányi Dienes József *Nagyenvedi Demokritus* című műve közötti összefüggéseket vizsgálta, többek között azt a feltételezést, miszerint Bod Péter az „elhírelt Szent Polikárpust Hermányi kézírataiból merítette, vagyis inkább lopogatta”,⁴³ Hermányi kéziratából ugyanis hiányzik a Bod Pétert inkrimináló⁴⁴ szövegrész. S. Sárdi Margit a fenti állításokat megcáfolta,⁴⁵ Szerinte Bod Péter az összes szereplőt maga is ismerte, így semmi oka nem volt másoktól adatokat „lopogatni”, továbbá kétségbe vonja annak lehetőségét, hogy a Hermányi-hagyaték Bod Péterhez került volna. Inkább a levelezés, illetve szóbeli információ átadásában látja a két szöveg hasonlóságát, ennek ellenére mégis elgondolkodtató a sok esetben nyelvi fordulatban is egybeeső azonosság. Kortársak voltak, egymástól nem is olyan távol éltek – Bod Péter Magyarigenben, Hermányi Nagyenyeden lelkészkedett. A püspökökről szóló munkájukat szinte egy időben írták meg – Hermányi 1752-ben (vaskosnak titulált anekdotái miatt 1943-ig kéziratban maradt), Bod Péter 1756-ban. Hermányi a valósághoz hű ábrázolásmód mellett kötelezte el magát, mindennapi történeteket, jellemző tulajdonságokat örökített meg, csattanós anekdotákkal fűszerezve s vállalva azt, hogy szemétrakásnak nevezzék munkáját, de „hátha ennyi szemét között valami aranyat is olykor fog találni egy gondos elme”.⁴⁶ Bod Péter könyvében „jó embereknek jó emléketeket fenntartani” akarta, valamint megmutatni, „kik voltak Erdélyben a reformáta eklésiában azok az Isten lelkétől vezéreltetett apostoli férfiak, őrállók, a kiket Isten [...] másokra való gondviselésre előállatott a reformációtól fogva”. Püspökábrázolásai idealizáltak és elfogultak – emberi hiányosságokról, magánéletről szó nincs, református iskolai kivétel nélkül „nagyhírűek és szépen virágzóak”, az ekléziák java része „népes, nagy gyülekezetek”. Jellemzései krónikaszerűen felsorolják az egyes püspökök életrajzi adatait, melyeket rövid jellemzés követ, rendkívüli események, érdekességek. Célja felmagasztalni saját református egyházát. Példaként talán Bethlen Miklós kancellár alakját említhetnénk. Míg a *Magyar Athenasban* „Erdélyi Sólón”-nak nevezi a kancellárt, akinek Erdély a *Diploma Leopoldinumot* köszönheti, akit Lipót császár grófi címmel ajándékoz meg, addig Hermányi a *Püspökök életében* Veszprémi István püspök kapcsán Bethlent az amszterdami pénz hűtlen kezelésével vádolja, amit grófi titulusra és a bethlenszentmiklósi kastélyára költött.

Értékrend a Magyar Athenasban

■ A *Magyar Athenas* értékrendszeréről Jankovics József egyik tanulmányában⁴⁷ többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy az írói lexikon történetíróinál Bod Péter a hitelességet, pontosságot, a források megjelölését és azok újdonságértékét tartja fon-

tosnak. Ha megvizsgáljuk ezt az értékrendet, tulajdonképpen Bod Péter történetírói értékrendje rajzolódik ki. Lássunk a fentiekre néhány példát a *Magyar Athenas*ból. Bethlen Farkas *Históriájáról*, melyben a magyarok történetét írja le kezdve a mohácsi vésztől, hiteles műnek tartja, mivel megjelöli a forrást is – „az honnan vette, többnyire le is írta [...] Konstáncinápolyban találta volna egy rakásban azokat a jó monumentumokat a magyar dolgokról, amikor ott töltene követtségben az időt”. Bár „rossz-akarói” azt terjesztik, nem is Bethlen Farkas írta művét, hanem két lengyel számkivetett, a „matériát”, vagyis a forrásokat mégiscsak ő adta. Bethlen János Erdély történetét írta meg 1629–1663 között, melyet ki is nyomtattak. A história folytatása 1663–1675 között kéziratban maradt, pedig „sok dolgok vannak azokban olyanok, melyeket másutt hiába keresnél”. Elmarasztalja azokat a történetírókat, kiket hazugságon fog. Istvánffy Miklós magyar históriáját Ketteler János jezsuita egészítette ki. Nagy kár – írja Bod –, hogy „igazság helyett afféle költött hazugságok csúsznak be, melyeket az idegen országbeliek mint valóságot és igazságot úgy olvasnak és hisznek”.⁴⁸ Kazi Ferenc jezsuita Magyarország és Erdély históriáját azért tartja hitelesnek, „mivel a nevezetesebb momentumokat, amelyekből vette, írása mellé ragasztotta”.⁴⁹ Bod *Magyar Athenasa* a mai napig nélkülözhetetlen, mivel néhány szerzőről, műről csak az ő munkájából van tudomásunk.

Benkő József *Filius posthumusaban* közli azt az 1769. március 6-án Szebenben keltezett, Karl O'Donnell guberniumi elnök és Cserei Mihály⁵⁰ által szignált rendeletet, amely betiltja Bod Péter *Magyar Athenas* és a *Smyrnai Szent Polikárpus* c. műveit: „azokat a könyveket, melyeket engedély nélkül az 1753-ban kiadott királyi rendelettel ellentétben kiadtak, mint a *Szmírnai Polikárp Katekizmus*a, a *Scommata* a *szent katolikus megcáfolására*, és az *Athenae Hungaricae*, ahol ezeket kinyomtatták és találhatók, el kell kobozni, ezek használatát be kell tiltani, kiadásainak szerzőit, védőiket és nyomdászait, akikenél ezeket kinyomtatták felkutatni ...”⁵¹

Kénosi unitárius egyháztörténete szerint „a mások vallása rágalmozásában tanúsított zabolátlan írásban is megnyilvánuló indulat”⁵² miatt történt a betiltás. Amikor Bod Péterben és a könyvet kinyomtató kolozsvári Páldi Istvánban tudatosodott, hogy felsőbb parancsot szegtek meg, megütötte őket a „bécsi guta”. Tény, hogy Bod Péter nem tudott megjelenni az ellene indított beidézésre, 1769. március első napjaiban bekövetkezett halála megakadályozta ebben.

Historiográfiai művei közül a *Hungarus Tymbaules* (Nagyenyed, 1764), illetve ennek folytatása, a *Hungarus Tymbaules continuatus* (Nagyenyed, 1766) című két füzetben jelent meg nyomtatásban; 153 személy sírverseit és emlékiratát gyűjtötte össze, szám szerint 180-at. A Magyarigentől nem messze lévő Verespatakra tett látogatása során látott római sírfeliratok keltették fel érdeklődését az epigráfia iránt.⁵³ Kéziratban maradt fenn a *Neccesaria ac utilitis scriptorum Historiae Hungaricae Notitia* című latin nyelvű műve, melyben Magyarország és Erdély történetéről írt munkákat és írókat gyűjtött egybe. Első része magyar történetírók gyűjteményeit tárgyalja, köztük a Zsámboki- és a Bél-gyűjteményeket, második része azokat a történetírókat sorolja fel, akik bizonyos időszakok történetét megírták, kezdve azokkal az írókkal, akik a magyarok őskoráról – a hunok és a magyarok bejöveteléről, egészen Szent István születéséig – írtak, befejezve Magyarország és Erdély történetét tárgyaló kéziratokkal. A *Gellius Trassylvanicus* című kéziratot műve történelmi feljegyzéseket tartalmaz, közöttük a református egyház életére, a református kollégiumokra, külföldi peregrinációkra, a korabeli Erdély jeles személyiségeire, így Köleséri Sámuelre, Bethlen Farkasra vonatkozó adatokat.⁵⁴ Kartográfiai tevékenysége az egyháztörténetben való könnyebb eligazodást szolgálta. Művéhez a négy világrész térképét mellékelte. Gróf László kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy Bod Péter térképei George Matthaus Seutter *Atlas Novus*ának térképeivel mutatnak sok közös

vonást, melyről a kéziratot változatot valószínűleg még leideni tartózkodása alatt készíthette. Később, a könyv nyomtatásakor, a meglehetősen kezdetleges metszeteket C. Burckhardt mester készítette Baselen.⁵⁵

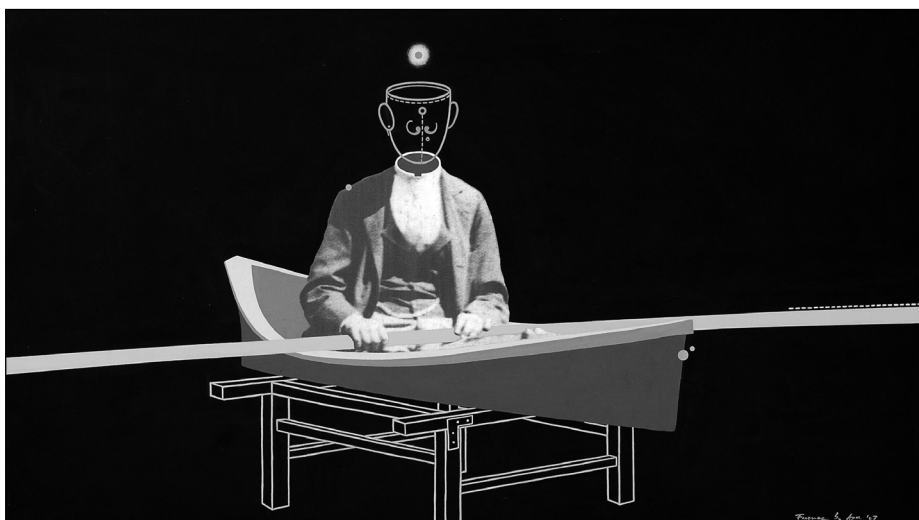
Konklúziók

■ A 18. századi magyar történetírásban Bod Péter egyháztörténetei és tudománytörténete egyedülálló vállalkozás volt. Püspökmonográfiája termékenyen hatott a 19. századi protestáns egyháztörténetre, a későbbiekben is jelentős forrásnak minősülve, *Magyar Athenas*a máig használt kézikönyv. Műveiben a feledéstől akarta megmenteni a múltat, s ha nem sikerült is mindig elfogulatlanul megvalósítania, nem kérhetünk számon tőle anakronisztikus értékeket, egy olyan értékrendet, mely nem volt korának sajátossága.

■ JEGYZETEK

1. Hóman Bálint: Történetírás és forráskritika (Hóman Bálint munkái II I. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003. 390
2. Hóman Bálint szerint a 18. században használt historia literarián a tudományosság történetét kell értenünk és nem irodalomtörténetet.
3. Gunszt Péter: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 111.
4. Uo. 104.
5. Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Bp., 1990. 143.
6. Bod Péter: Önéletírás. In: Magyar Athenas. Sajtó alá rendezte Torda István. Bp., 1982. 16.
7. Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái. Pest, 1862. 8.
8. Kősziklán épült ház ostroma. Kocsi Csörgő Bálint munkája után fordította 1738-ban Lampe műveiből. Sajtó alá rendezte Szilágyi Sándor. Lipcse, 1866.
9. Sámuel Aladár: Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei. Bp., 1899.
10. Uo.16.
11. Bod Péter levelei. 34. Cornides Dánielnek. Erdélyi Múzeum 1912. 390.
12. Simon Melida – Szabó Ágnes: Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója. Szeged, 1991.
13. Bod 1982. 30.
14. Bod Péter házi diáriuma 1750–1769, Ms. 239 (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár) http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/patrimoniul/BCUCLUJ_FCS_MS239.pdf
15. RadvánszkyBéla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. Magyar Könyvszemle 1884. 58–86.
16. Vita Zsigmond: Bod Péter könyvtára. Bp., 1986. 214–224.
17. Tolnai Gábor : Bod Péter és Teleki József. Irodalomtörténet 1964. 1. 17–19.
18. Révész Imre: Bod Péter mint történetíró. Kvár, 1916. 26.
19. Debreceni Ember Pál rengeteg korabeli adatot összegyűjtött protestáns egyháztörténetének megírásához. Kéziratát halála után veje Utrechtbe küldte, ahol Friederich Adolph Lampe egyháztörténész saját neve alatt 1728-ban Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania címmel kiadta.
20. Bod Péter: Az isten vítézkedő anyaszentegyháza állapotjának és világ kezdetétől fogva jelen való időig sokféle változásainak rövid históriája. Basilea, 1760.
21. Révész 28.
22. Gudur Kund Botond: Istoricul Bod Péter (1712-1769). Cluj-Napoca, 2008. 290.
23. Tarnai Andor: Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről. Bp., 2004. 133.
24. Gudur 280
25. Tarnai Andor: i. m. 134.
26. Sámuel 165.
27. Révész 11.
28. Uo. 139–140.
29. Uo. 15.
30. Gudur 315.
31. Bod Péter önéletírása. A bevezető tanulmányt írta Egyed Emese. Mvászrhely, 2007. 37.
32. Bod Péter és „a hazára tartozó dolgok” : In: Bod 1982. 493.
33. Petrőczy Éva: Elfogultságok és elfogulatlanságok Bod Péter Magyar Athenasában. In: Historia litteraria a XVIII században. Szerk. Csörsz Rumen István és tsai. Bp., 2006. 142.
34. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár MS. 586, 1845-ben készült másolat.
35. Bod Péter: Brevis Valachorum Transsilvaniam incolentium historia in qua populi valahici in Transylvania status civilis, et ecclesiasticus profani item ac sacri ritus ... In: Román-magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben. Kiadja Ana Dumitran, Gudur Botond, Nicolae Danila. Gyulafehérvár, 2000.
36. Mikó 46.
37. Köpeczi Béla: Bod Péter az erdélyi románokról. In: Bod Péter, a historia litteraria művelője. Szerk. Tüskés Gábor. Bp., 2004. 126.
38. Révész 12.
39. Sámuel107.
40. Bod 1982. 245.

41. Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben. Közli Kiss Áron. Magyar Könyvszemle, Bp., 1882. 262–263.
42. Gyenis Vilmos: Hermányi Dienes József (1699–1763). Sajtó alá rendezte S. Sárdi Margit. Bp., 1991.
43. Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése. Erdélyi Múzeum 1943. 146–184.
44. Hermányi Demokritosában Borosnyai János kapcsán megírja, hogy püspökké választása után továbbra is fenn akarta tartani az udvarhelyi professzorságát. Maga mellé azonban Körösi H. Józsefet hívta meg második professzornak, annak ellenére, hogy Bethlen Kata Bod Pétert „igyekezett bé tenni”. Hermányi Borosnyainak ad igazat, „szomorúnak” tartja Bethlen Kata beavatkozását az ügybe, továbbá mérlegelni próbálja, ki lett volna alkalmasabb a professzori tisztség betöltésére. Az első pontban kétségbe vonja Bod Péter tudományát – „Körösi a deák nyelvet erősen tudgya, s egyebekben is szép tudomány van nála”. Hermányi kézirata itt megszakad. Gyenis feltételezése szerint, mivel Hermányi kéziratai Bod Péterhez kerültek, valószínű, hogy ő téphette ki a számára nem túl hízelgő további érveket tartalmazó lapot. S. Sárdi Margit elveti Gyenis feltételezését, s bár beismeri a kettejük között létező feszültséget, inkább azt feltételezi, hogy maga Hermányi semmisítette meg a Bod Pétert dehonesztáló részt, nem akarván tovább élezni amúgy is feszült kapcsolatukat.
45. S. Sárdi Margit: Püspökéletrajzok és Bod Péter emberábrázolása. In: Bod Péter, a historia litteraria művelője. Bp., 2004. 71–84.
46. Hermányi Dienes József: Püspökök élete. In: Hermányi Dienes József szépprózai munkái. Sajtó alá rendezte S. Sárdi Margit. Bp., 1992. 48.
47. Jankovics József: A Magyar Athenas értékszempontjai. In: Bod Péter, a historia litteraria művelője. Bp., 2004. 17–23.
48. Bod 1982. 337.
49. Uo. 343.
50. Nem a történetíró Cserei Mihály (1667–1755), valószínű a Cserei család egyik katolikussá vált, közszolgálatot betöltő tagja. Bánkúti Imre Cserei Erdély históriájának előszavából tudjuk, hogy a Cserei család összekuszált geneológiájában egyszerre több azonos nevű személy is élt.
51. Benkő József: Filius Posthumus vagyis atya halála után született gyermek, s.a.r. bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Csáki Árpád és Demeter László. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14. Kvár, 2004. 164–165.
52. Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: Az erdélyi unitárius egyház története. I. Kvár, 2005. 256.
53. Gudor 295.
54. Uo. 268.
55. Gróf László: Bod Péter nyomában Erdélyben (Bod Péter térképei). In: Cartographica Hungarica 2004. 8. 50.

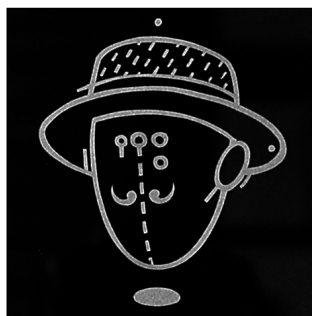

EGYED ÁKOS

GRÓF MIKÓ IMRE AZ ERDÉLYI TÖRTÉNETKUTATÁSRÓL ÉS TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Közismert, hogy a 19. században a történetírást Európa-szerte nemzeti tudománynak tartották. Olyan tudománynak, amely segítheti a nemzet haladását, érdekeinek érvényesítését a múltból idézhető példák, az ősök tetteinek feltárása, a történeti tudat ébresztése és fejlesztése által. Különösen fontos volt a múlthoz való fordulás, a történelem igénybevétele, „mozgósítása” olyan korokban, amikor az ország vagy nemzet nehéz, végzetesnek tűnő időszakhoz érkezett. Ilyen volt a magyarság, Magyarország és Erdély számára az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc utáni évtized, különösen annak is az első fele, amikor a győztes Habsburg-hatalom a „Gesamtstaat”-ba való teljes beolvasztásával fenyegette a magyar nemzetet. Azokban az években a magyarság sorsáért aggódó politikusok, értelmiségiek segítséget vártak a történetkutatástól, a történetírástól, nevezetesen azt, hogy legyen a nagybetűs történelem valóban a nemzet tanítója, „magistra vitae”, segítse az identitástudat őrzését.

A fenti elveket vallotta gróf Mikó Imre (1805–1876) is. Szerinte a történetírás hasznos foglalkozás, ha megfelelően művelik. Ezért, amikor az 1850-es évek közepén készült közpályára lépni, szeretne volna eszköztárában látni Erdély írott történelmét is, hogy a Habsburg-hatalom bosszúálló, elnyomó politikája által szétzilált magyarság közéletét történelmi érvekkel is segítse kilendíteni a teljes aléltaságból. De ahhoz, hogy a múlt tanulságaival érvelhessen, elkerülhetetlen volt a történetkutatás és a történetírás eredményeinek számbavétele. Erről számol be a *Tájékoztató az*

Történetkutatói
munkásságával
párhuzamosan Mikó
Imre gróf hatalmas
tevékenységet fejtett ki
az erdélyi magyar
intézmények mentése
és fejlesztése vagy
alapítása érdekében.

erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül, vonatkozólag a magyarországi hasonírányú törekvésekre című tanulmányban. Ezt a munkáját az általa szerkesztett és kiadott *Erdélyi Történelmi Adatok* című forráskiadvány-sorozat első kötetében közölte.¹

Tudomásunk szerint Arankáék kísérlete óta ez volt az első magyar nyelvű historiográfiai jellegű tanulmány, az erdélyi történetírás történetének nagyobb ívű összefoglalása, ezért önmagában is értékes. Ezen túlmenően pedig gróf Mikó egész történetkutatói tevékenységének eredőit illetően is igen fontos forrásunk. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy Mikó Imre gróf fellépése előrevitte az egész erdélyi történetkutatást. Mivel az életével és életművével foglalkozó szerzők (ide értve e sorok íróját is) a megérdemeltnél kisebb figyelemben részesítették ezt a tanulmányt, szükségesnek tartjuk most részletesebben kitérni rá. Előrebocsátjuk, hogy Mikó gróf történetírásával máshol bővebben foglalkoztunk, az ott elmondottakat itt nem tartjuk szükségesnek megismételni.²

Mikó gróf a *Tájékozást* az önkényuralom, a terror és katonai megszállás idején írta, ezért tekintettel kellett lennie a cenzúra szigorára is.³ Következésképpen a maga nézeteit és véleményét több esetben másokéhoz társítva, esetünkben a magyarországi történetírás, ahogy ő kifejezte: „új iskolájá”-hoz társítva fejtette ki. Más kérdés, hogy ennek az „új iskolának” történetfelfogásával s történetírói módszerével mindenben egyet értett. Azt azonban nem nehéz észlelnünk, hogy voltaképpen az ő korának legidősebb nemzeti problémáiból indul ki: „a nemzet nyelvében él”, ennek ápolása „elidegeníthetetlen joga és legszentebb kötelessége minden hazafinak”. Ezt Mikó a legfontosabb elvként szögezte le, s aztán tér rá a történetírásra. Szerinte „a nemzeti élet egyik fő forrása a leélt idők emlékezete, melyet a történetirodalom őriz meg”, amely legyen hű tükre a múltnak fényeivel és árnyaival együtt. Ez csak akkor érhető el, ha a történeti forrásokat feltárják és kritikailag értékelik.⁴

Mikó úgy látta, hogy Magyarországon az új „történeti iskola” kiadványaiban már ez a szemlélet és módszer érvényesül (köztük felsorolja az *Új Magyar Múzeum*, a *Történelmi Tár*, a *Magyar Emlékirók* című kiadványokat), s úgy véli, a magyar történetírás „egy-két évtized alatt oda emelkedhetik, hol az más művelt nemzeteknél áll”.⁵ De az máris nagy eredmény, hogy megírták (Péczy József, Horvát István) Magyarország történetét.

Más a helyzete azonban az erdélyi történetírásnak, s a legnagyobb hiány az, hogy Erdély története „egy összefüggő egészben rendszeresen s – utánateszem – a történetírás mai fejlettsége szerint megírva még nincs” (kiemelés az eredetiben).⁶ És gond az is, hogy hiányoznak a megfelelő előkészítő munkák. Erdély múltjának csak apró darabjai, töredékei vannak feltárva, s ezek is külön a magyar megyék, a Székelyföld, valamint a szászok földjéről szólnak, egységes erdélyi szemlélet nélkül, pedig ezekből s a felszínre hozandó emlékiratokból, krónikákból, amelyek még szétszórva lappanganak, kell a „lehetőségig összefüggő és a kritika világánál bár félig-meddig megállható képét” megalkotni Erdély írott történelmének. Mikó nem felejt el hangsúlyozni, hogy az összegyűjtendő forrásokat a „kritika világánál” meg kell vizsgálni.

De nemcsak módszerbeli megújulásra van szükség, hanem szerinte szemléletváltásra is. Erdélyben 1848-ig a három alkotmányos nemzet és négy bevett vallás rendszere határozta meg a népek külön történetét, s ha mindenik nemzet történetírása csak a maga múltját tartja irányadónak önérdékének érvényesítésére, akkor „nem nehéz-e itt, e szaggatottságban, összetartó, benső, egy-szívű szeretetét várni a hazának?” – teszi fel a kérdést Mikó Imre.⁷ Ő tehát a szemléletváltásra azért buzdította Erdély történetkutatóit, mert az 1848-as forradalom véget vetett a rendiség korának, és napirendre tűzte a polgári átalakulás kérdéseit. Nem lehet kétséges az sem, hogy Mikó „transzszilvanista” történeti szemléletet és ennek megfelelő történetírást tartott volna megfelelőnek Erdélyben az abszolutizmus korában, amelyet hosszú életű-

nek gondolt, bár nem értett egyet vele. Ő akkor a túlélés lehetőségeit kereste. De Mikó transzszilvanizmusa messze nem olyan volt, mint például a közismert Cserei Mihály-féle gondolkodás: Mikó – amint láttuk – magáévá tette az új magyar történetírás szemléletét a nemzeti történetírásról, míg Cserei Mihály (1668–1756) elkülönülést hirdetett Magyarországtól.

Mindez nem jelenti azt, állapította meg Mikó, hogy ne lennének számba jöhető előzményei az erdélyi történelem kutatásának. A 18. században a magyaroknál Bod Péter (1712–1769), Benkő József (1740–1814), Aranka György (1737–1817), gróf Kemény József (1795–1855) nevét és tevékenységét emeli ki, nem feledkezve meg Cserei Mihályról sem. A századok közül különösen August Schlözer (1735–1809), Karl Eder (1760–1810) tevékenységét tartja fontosnak, de felsorol másokat is. Számba vette a nagy gyűjtőket, a „múzeumszerű” könyvtáralapítókat: szól gróf Batthyány Ignác-ról (1741–1798), gróf Teleki Sámuelről (1739?–1822), báró Brukenthal Sámuelről (1721–1803). Elismerve ezek érdemeit, siet hozzáfűzni: jó lett volna, ha a gyűjteményekből „a közhaza számára egy országos múzeumot állítottak volna!”.⁸ Az előzmények között megemlékezik az Aranka-féle „Nyelv-mívelő Társaság”-ról, de sajnálja, hogy megszűnésével „tudományos egünk újra elborult”.

Közbevetve már itt meg kell jegyeznünk, hogy gróf Mikó a hiányok kiemelésével a maga feladatait is igyekszik tisztázni és kijelölni: nincsen országos múzeum, nincsen magyar tudományos egyesület, pedig ezek nélkül nem folytatható eredményes tudományművelés. Tehát ezeket az intézményeket létre kell hozni – vonta le a megfelelő következtetést a „hiány” felismeréséből. És rövidesen az intézményteremtő szándékával, sőt már tervével is a közvéleményhez fordul.

Elemzett írásában Mikó többször visszatér a történeti forrásfeltárás kérdéséhez. Értékesnek tartja a gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István által szerkesztett *Erdélyország történetei tára* című kiadványt, valamint a szász Honismereti Egylet keretében működő történeti forrásfeltáró tevékenységet, azonban mindez szerint csak a kezdet. A folytatásnak szervezettebbnek s eredményesebbnek kell lennie. És ezzel már a maga vállalkozására célzott.

Amint láttuk, az ösztönzés Mikó gróf számára többfelől érkezett: a legerősebb ösztönző a hiány felismerése, az erdélyi történetkutatás lemaradásának tudata volt, hatott rá a magyarországi történetkutatás, különösen az „új iskola” eredményessége, már-már csodálattal tekintett – és joggal – különösen gróf Teleki József munkásságára a Hunyadiak korának történetéért. Fájlalja, hogy Erdély története megíratlan, mert a három nemzet különféleképpen értelmezte a múltját, s a történelmet „az önérdék szolgálójává tette”.⁹ Talán nem megalapozatlan az a véleményünk, hogy éles kritikáját illetően alighanem egyes szász történészeknek, különösen Schlözernek Erdély s a székelyek történetére vonatkozó, a magyar történetkutatók számára elfogadhatatlan¹⁰ tételeire gondolt. Ezzel összefüggésben lehetett az a kíváncsi, hogy Nagyajtai Kovács István, „Erdélynek egyik legrégibb és avatottabb történetbúvára” írja meg a székelyek történetét, amellyel már régóta foglalkozik. Nem véletlenül hangsúlyozza, hogy Nagyajtai Kovács István „mindig BÍRÁLATOSAN” végezte kutatásait.¹¹ Felismerte azt is, hogy a történelem elfogult magyarázata viszálykodások forrása Erdély népei között.¹² A következő lépést már a feladatvállalása jelentette.

A feladatvállalás és elkötelezettség tipikusan gróf Mikó Imrére valló. Nem tartjuk feleslegesnek hosszasan idézni: „Meggyőződésemet fejezem ki, midőn azt mondom, hogy mi – azon nemzedék, melynek rokon- vagy ellenszenveivel, cselekvő vagy szenvedőlegesen részvéte mellett történt meg hazánkon a közelebbi végzetleges változás – mi, kik a múlt és jövő között egybekötő kapcsolatot állunk, kikben egy évezrednek hagyományos emlékezetei s egy rövid jelennek nagy tapasztalatai közpon-
tosulnak – mi, mondom, ha egyébbel nem is, azzal félreismerhetetlenül tartozunk,

hogy múltunk lehető hű képét vagy legalább hozzá az adatokat összeállítsuk, hogy azt vigasztaló vagy fájó tanulság, drága vagy érdek nélküli örökség, gyümölcsöző vagy értéktelen kincs gyanánt a jövő nemzedéknek átadjuk. Igen, ez eggyel saját becsületünknek, őseink emlékének, a világtörténeteknek, magának a népek sorát intéző örök hatalomnak tartozunk.”¹³

Hogy a hangsúlyt a történeti emlékek összegyűjtésére tette, annak a már mondotak mellett volt egy tapasztalati oka is: az 1848–1849-i tragikus események során bekövetkezett örökségpusztulás. Nagyenyeden a történelem „fő-fő kútfejei” a romok között semmisültek meg, sok udvarházat leromboltak, s „nagyobbára semmivé lett könyv- és levéltáraik” állománya.

Történetkutató terveit Mikó megbeszélte Kolozsvárt „a hazai történetirodalom néhány barátaival”, akik – amint írja – helyeselték szándékát, „közlik észrevételeiket s annak idejében segélyüket ígérték”. Erre a tanácskozással valószínűleg 1854-ben került sor.¹⁴ Hogy kik segítették őt az adatgyűjtésben, kiderül a *Tájékozásból*, amelyben köszönetet mondott gróf Kemény Józsefnek, Nagyajtai Kovács Istvánnak, Tunyogi Csapó Józsefnek, báró Apor Károlynak, Torma Józsefnek, Vass Józsefnek, Ötvös Ágostonnak, András kanonoknak, Szász Istvánnak és Kriza Jánosnak. Levelezéséből és más forrásokból azoknak a történetkutatóknak és gyűjtőknek a nevét is megtudjuk, akik Mikót szakmai tanácsaikkal, gyakorlati együttműködésükkel segítették. Ezek: gróf Kemény József, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek, Szabó Károly, Kriza János, Vass József és nem utolsósorban Mike Sándor. Mindnyájan képzett értelmiségiek, akik többnyire jogi végzettségűek, de magánúton komoly szakmai jártasságot szereztek a történetkutatói munkában is, ezért többeket a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választott.¹⁵

Mikó gróf egymás után közölte levélben tervét azokkal, akik vidéken laktak. Időrendet ezek között azért nehéz megállapítani, mert nem ismerjük a teljes levelezést, de a már feltártakból is fontos adatok birtokába juthatunk. Jakab Eleknek egy Szentgericén 1854. október 5-én keltezett leveléből kiderül, hogy Mikó vele 1854. szeptember 19-én levélben ismertette a nagy tervet. Az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban vállalt szerepe miatt falun bujkáló Jakab Elek boldogan vette tudomásul, hogy Mikó őt beavatta tervébe, és igényli a közreműködését. Válaszlevelében a következőket írta: „Nagyméltóságodnak históriai emlékeink fen[n]tartása tárgyában tervét lehetetlen nem idvezlenem. Nagyszerű és nemes már fogantatásában, megmérhetlen fontosságú, mondhatni dicső lesz majd a kivitelben. Nincs jóra való magyar ember, ki ne örvendjen, midőn a magasztos szándék majd a hír szárnyára kél, s a bűba merengő hazát bejárandja. Kedvesebb újdonságot egyhamar nem halland a közönség. Legyen is megáldva Nagyméltóságodnak hazafias szándéklat! Adjon isten [!] iránta fogékonytságot a nemzetben, adjon élénk tetteges részvétet, ragyogó, sikert, érdemlett méltánylatot.”¹⁶ Aztán beszámol a tőle várt feladat végzéséről. A már jól ismert közíró és szabadságharcos, később neves történész Jakab Elek örült, hogy a „bűba merengő” hazában végre történik valami, ami a magyarságot kedvezően érinti, megszólítja, s erőt merítve a múltjából, reményt ébreszthet a jövőjére nézve. Jakab egyébként végig szoros munkatársi viszonyban állt Mikó Imre gróffal.

Mint tudományszervező gróf Mikó Imre mindig meg tudta válogatni a megfelelő munkatársakat, mert a szakmai felkészültség és a lelkes hozzáállás volt a döntő kritériuma. Legközelebbi munkatársa a történészi munkában a magyar tudományos történetírás egyik erdélyi úttörője, a már többször említett Nagyajtai Kovács István volt. Vele 1854. december 5-én közölte a tervét, azt, hogy „többekkel egyesülve, Erdély történeti egykori megírhatására adatokat gyűjtendő” kiadatlan apróbb műveknek, krónikáknak, okleveleknek a megjelentetését határozta el. Nagyajtai Kovács sietve ígerte meg hozzájárulási szándékát a terv megvalósításához.¹⁷ Természetesen nem

maradhatott el a gróf Kemény Józseffel való egyeztetés, hiszen ő rendelkezett a legnagyobb gyűjteménnyel. A gerendi gróf teljes egyetértéséről biztosította Mikót.¹⁸

Látnunk kell, hogy Mikó Imre gróf *igyekezett munkatársi kapcsolatot létesíteni majdnem az összes számba jöhető erdélyi magyar történetkutatóval és forrásgyűjtővel, akiket munkára serkentett és bátorított.*

Ilyen gondos előkészítés után sikerre számíthatott, ami nem is maradt el: az *Erdélyi Történelmi Adatok* első kötete már 1855-ben elhagyhatta a nyomdát, s a következő kettőt is 1856, illetve 1857-ben kézbe vehették az érdeklődők. A sorozat negyedik kötetének szerkesztését Mikó hatalmas elfoglaltsága miatt átadta Szabó Károlynak, a közben megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület neves könyvtárosának.

Forráskiadványával Mikó nem kis mértékben járult hozzá az erdélyi magyar s nem csak magyar történetkutatás fejlődéséhez: immár több mint másfél százada folyamatosan használja a történetírást az *Erdélyi Történelmi Adatok* négy kötetét.

Visszatérve a *Tájékoztató az erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül* című tanulmányához, említettük, hogy annak milyen nagy szerepe volt Mikó gróf történész-i tevékenységének elindításában. Ehhez tegyük hozzá azt is: a tárgyválasztásában is meghatározó volt. Ezen semmit sem változtat az, hogy az *Irányszemlék* címet viselő, ugyancsak programadó közleményében, amelyet 1860-ban közölt a *Budapesti Szemle*, tisztábban, világosabban körülírta a történelemmel kapcsolatos gondolatait. Igaz ugyan, hogy ez az írása is korábban keletkezett, talán a *Tájékoztató*val egy időben vagy csak valamivel később, de azokat, amint a szerző közölte Csengeri Antal szerkesztővel, „rendre átdolgozva” küldte Pestre.¹⁹ Ezen bizonyosan javítások, csiszolgatások, a szöveg gondozása is értendő.

Tényként fogadhatjuk el, hogy Mikó később olyan témákról írt könyveket, illetve nagyobb tanulmányokat, amelyeket már a történetkutatás helyzetét tanulmányozva fontosnak tartott. Ilyen volt az Erdélyi Fejedelemség kialakulása, amelyről aztán az akadémiai székfoglalója készült.²⁰ Más könyveinek gondolata: a Bod Péterről,²¹ Benkő Józsefről,²² gróf Kemény Józsefről²³ szólók valószínűleg ugyancsak a teendők számbavételekor fogantatt meg. Közé lehetett ehhez közvetve az ő reformátusságának és az Erdélyi Református Egyházkerületben viselt főkurátori tisztségének is. Manapság is gyakran idézett tanulmányt írt a technikai zseni Debreczeni Mártonról, akinek *A kióvi csata* című, kéziratban maradt regényét kiadta.

Történetkutatói munkásságával párhuzamosan Mikó Imre gróf hatalmas tevékenységet fejtett ki az erdélyi magyar intézmények mentése és fejlesztése vagy alapítása érdekében. Mint közismert, fő életműve az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása volt, amely a továbbiakban a történetkutatás és -írás legfőbb intézményévé vált, voltaképpen Erdély magyar tudományos akadémiajának funkcióját töltötte be 1950-ig, amikor a kommunista hatalom betiltotta működését. Nem túlozzuk Mikó gróf érdemeit, amikor azt mondjuk, hogy ugyanolyan szerepet töltött be Erdélyben, mint Széchenyi István gróf Magyarországon – természetesen feladatait az erdélyi viszonyokhoz igazítva.

Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kiegyezés után a Magyar Történelmi Társulat elnökévé választotta, és ezt a magas tisztséget élete végéig betölthette. Olyan intézmény élén állt, amelynek tagságát nem kis részben a korszak nagy magyar történet-tudósai alkották, most már a történeti Magyarország egész területét képviselve.

Mikó Imre történelemformáló, termékeny, de nagy megpróbáltatásoktól sem mentes élete 1876-ban ért véget. Alakja és életműve méltó a megőrzésre és továbbgondolásra.

■ JEGYZETEK

1. Mikó Imre: Tájékozás az erdélyi történelemírás és adatgyűjtés körül, vonatkozólag a magyarországi hasonirányú törekvésekre. (A továbbiakban Tájékozás). Kvár, 1855. V–XXXI.
2. Egyed Ákos: Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije. Debrecen, 2005.
3. Erről jegyezte meg konkrét utalás nélkül: „...ritkák a népek életében ama boldog idők, midőn mindent érezned és amit érzel, kimondanod szabad.” (I. m. XX
4. Tájékozás X.
5. Uo. XI
6. Uo. IX
7. Uo. VII
8. Uo. XIV
9. Uo. XIX
10. Bővebben lásd Aranka György gyűjteménye II. Sajtó alá rendezte Biró Annamária. Erdélyi Tudományos Füzetek 264. I. Biró Annamária: Előszó.
11. Tájékozás XVIII
12. Uo. VII
13. Uo. XIX–XX.
14. 1855-ben írta: „egy évvel ezelőtt...”
15. Egyed Ákos: i. m. 132.
16. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. Mikó Imre levelezése. 5969. 31. sz
17. Uo. Mikó Imre Leveleskönyve. 1/4
18. Uo. 1/3.
19. Egyed Ákos: i. m. 89.
20. Lásd A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. IX. Buda, 1861.
21. Bod Péter élete és munkái. Klny. Budapesti Szemle 1862.
22. Benkő József élete és munkái. Pest, 1867.
23. Gróf Kemény József emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei. X. 1. Buda, 1860.

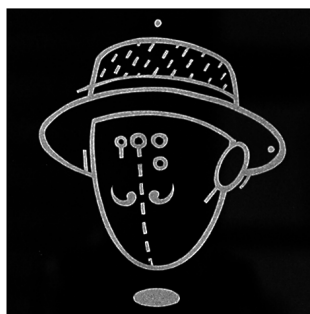
FERENCZI SZILÁRD

„SAJNÁLOM, FIAM: LIBERÁLIS VAGY, SEMMIRE SEM FOGSZ MENNI!”

Kőváry László

Vélhetően így biztatta 1841-ben Kovács Miklós erdélyi püspök, a Gubernium tagja cenzori minőségében az alig huszonegy esztendőes Kőváry Lászlót, amikor az ifjú néprajzkutató megjelenés előtt álló *Székelyhonról* című kéziratából kivágta a konzervatív fület sértő passzusokat.¹ A később magyar tudományos akadémiai levelezői tagságot nyert fiatalemberre e szavak bizonyára csekély hatással lettek volna, hisz az ekkortájt indult és hatvannyolc éven át tartó irodalmi tevékenysége során alig csitult liberalizmusa.

Kőváry László hosszú életútját az Erdélyi Nagyfejedelemség értelmiségi polgáraként kezdte, szabadságharcosként folytatta, az új abszolutizmusban nyomtatta legfontosabb művét, végül idős szaktekintéllyé a konszolidált dualizmusban vált. A korszerűsödés reformkori útjára lépett Kolozsvár szellemi légkörében a nemzeti liberalizmus eszméiből főként az erdélyi hazafiságot sajátította el, amelynek szolgálatába állította egész irodalmi munkásságát. Ha enyhe radikalizmus fogta is el ifjúkorában, őt sem hagyta érintetlenül – mint ahogyan mindannyiunkat – az idő dimenziójának történelmi paradoxona, amely idősebb korára nézeteit a mérsékelt szabadelvűség irányába, konkrétan a felvilágosult Erdély és a fejlett Kolozsvár eszményi gondolatára terelte. Az etnikai, felekezeti és földrajzi sokszínűség erdélyi sajátosságait ezért mindig romantikus, szépírói vénával (igaz, gyakran túlon túl elvont metaforákkal) ecsetelte történelmi műveiben, s nemegyszer nosztalgizált szívesen a fejedelemség korának politikai szabadsága fölött. A nyugati mintára polgáriasult, tiszta, kellemes város ideálját Kolozsvárban látta megvalósíthatónak, és ez irányban folytatott gazdag publicisztikai

Az etnikai, felekezeti és földrajzi sokszínűség erdélyi sajátosságait mindig romantikus, szépírói vénával (igaz, gyakran túlon túl elvont metaforákkal) ecsetelte történelmi műveiben...

tevékenységet a számos városrendészeti egylet pénztárosi vagy titkári székéből élete kevésbé viharos szakaszaiban. Önálló kötetbe rendezett statisztikai, közgazdasági és biztosításiügyi jelentései pedig a dualizmus kori Kolozsvár kivételesen gazdag várostörténeti forrásait képezik.

Történetírói munkássága két szálra bontható: egyik oldalon a kisebb-nagyobb megszakításokkal élete végéig művelődéstörténeti tanulmányokat közlő publicista, míg másik oldalon az Erdély történetének összegző jellegű megírását előkészítő kötetek, valamint a tulajdonképpeni, hatrészes *Erdély történelmébe* torkolló nagyvállalkozás története áll. Mindazt, amit az erdélyi történelem kötetekbe foglalt ismertetése során csonka eredménynek tekintett, a különféle sajtótermékek hasábjain próbálta utólag kiegészíteni. Élete végén Magyarország történetének megírásával is próbálkozott, azonban a Magyar Tudományos Akadémia elutasítását követően csupán egy kötettel készült el.

Művei keletkezésének sorrendje és tudományos érdeklődésének fordulatai nem követhetők életrajza vázlatos áttekintése nélkül. Az újtordai születésű Kőváry László 1836-ban, tizenhét esztendőskorában jött fel Kolozsvárra (saját vallomásai szerint gyalogszerrel),² hogy az Unitárius Kollégiumba beiratkozzon, ahol Brassai Sámuelről az iskolai tanterv szerint történelmet, földrajzot, kémiát, fizikát és matematikai filozófiát (*mathesist*), illetve soron kívül franciát tanult.³ Ugyancsak Brassai volt, ki az olvasóegylet keretében termékeny szellemi pályára állította, és tudta nélkül leköszöltette első költeményét és novelláit, majd a református kollégiumban tovább tanuló jogászhallgatót a korban divatos útikalauzok, később néprajzi és statisztikai elemzések megírására biztatta.⁴ Kőváry bejárta hát ekkor Brassó környékét, Tekét és a Szilágyságot, amelyek leírásai Brassai gondozásában meg is jelentek, alig valamivel később pedig önálló kötetben írt a Székelyföldről kimerítő útikalauzt.

A *Székelyhonról* előszavában egy nagyon fiatal, de pragmatikus, korai művének hiányosságait jól ismerő és válláló, őszinte (ekkor még csupán) néprajzkutató a következő vallomást teszi: „Célom nem volt valami encyclopediai rendszerű munkát adni, illet némi kutatásaim első füzetét; [...] azért nem akarom másként tekintetni iratkámat, mint honi előad, másokat elkísér a kiismerés és vitatás bizonyos stádiumáig, legtöbbet pedig csak elvileg említi meg, vagy egészen elhallgat. Legyen egyelőre hát utazás, memoire vagy ki nek mint tetszik...”⁵

Brassai még jogászhallgató korában szerzett neki egy következő nagyszabású feladatot *Erdély statisztikája* munkacímmel, Tilsch János kolozsvári könyvkereskedő megrendelésére és gróf Kemény József támogatásával. A Fényes Elek írta *Magyarország statisztikája* (Pest, 1842–43) mintájára, tulajdonképpen annak erdélyrészi kiegészítéseként született a hiánypótló munka első kötete, melynek előszavában a könyvkiadó Tilsch vall az úttörésről, válaszul a szerző panaszaira: „tökéletes statisztikája a föld egy birodalmának sincs, adunk a lehető legjobbat, s ez is nyereség akkor, mikor e mezőt parlagan kaptuk.”⁶ Szerző és kiadó egyben arra is vállalkoztak, hogy az olvasók levélben tett kiegészítéseit a második kötetben, illetve a következő kiadásban figyelembe veszik. Erre azonban már nem került sor, izgalmasabb vállalkozásba fogtak. *Ellenőr* címmel politikai lapot indítottak, és Kőváry mint tudósító személyes tapasztalatként élhette meg a Redouthan kimondott uniót.⁷

Az 1848-as szabadságharc meghozta Kővárynak élete első nagyobb szabású megbízásait: előbb Szemere Bertalan nevezte ki az Országos Statisztikai Hivatal titkárának, majd pedig az erdélyi eseményekben előbb mint a honvédelmi bizottság küldötte vett részt, később Kossuth személyes felkérésére pesti tudósítónaként Bem tábornok mellé szegődött.⁸ Itt szerzett tapasztalatait a lehető leghitelesebb forrásként használhatta fel az *Erdély történelmébe* hat kötetét kiegészítő *Erdély története 1848–49-ben* megírásakor. Utazásai során alkalma nyílt Erdély épített örökségének egy részét akkori állapotában felmérni és ezzel

felbecsülhetetlen szolgálatot tenni az 1852-es, két bővített utánnymást is megért *Erdély régiségeiben* Orbán Baláznak (aki utólag plágiummal vádolta az elődöt),⁹ valamint a régész és művészettörténész utóknak. Az „Erdély egy gazdag, de ismeretlen múzeum”¹⁰ kezdetű *Erdély régiségeinek* van még egy erőnye, nevezetesen, hogy ebben sürgeti először Kőváry egy múzeum-egylet létrehozását: „Múzeumot minden áron. Múzeum-egyletet, mely imaszerű kötelességévé tegye tagjainak, mindent megóvni e honban, mi emlék, s mindent összegyűjteni, mi gyűjthető.”¹¹ Egy oldallal odébb pedig: „Hogyha e század nem képviselheti magát történelmi böcsű műemlék építményekkel, legalább emeljen csarnokot a múlt kincseinek, mely mentesítsen, amit lehet, az enyészet tipró láb alá.”¹² Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mint ismeretes, 1859-ben gróf Mikó Imre támogatásával létrejött.

A szabadságharc leverését követően rejtőzni kényszerült, de többször letartóztatták. Fogságaiban írta az *Erdély régiségeit*, amelyet az 1853-ban megjelent *Erdély földje ritkaságai* követett, a romantikus prózaírók vadregényes ecsetvonásaival, lírai betétdalokkal. E kötetet tekintette az „Erdély ismeretlen múzeuma” sorozat második darabjának, melyben szűkebb hazája földrajzi adottságait énekelte meg, de ezt is befejezetlennek, tökéletesíthetőnek tartotta. Ekkor tér ki először a korábbi szerzők és kutatók ismertetésére, amely szempont tudományos tekintetben képez határkövet a Kőváry-életműben.

Békésebb és kutatásokban termékeny időszak következik. 1854-ben feleségül veszi hű kiadójának unokahúgát, Knausz Johannát, akivel 1907-ben bekövetkezett haláláig boldog, ám gyermektelen házasságban él. Ugyanebben az évben sort kerít „Erdély ismeretlen, eszményi múzeuma” harmadik osztálya, az „úgynevezett lovagterem”¹³ megnyitására, amikor megjelenteti *Erdély nevezetesebb családai* címmel a kor egyik első genealógiai művét. A betűrendbe szedett, 257 nemesi családot bemutató kézikönyv a magyarországi családkutatás úttörőjének, Nagy Ivánnak is követendő példaként szolgált levéltári forrásgazdagságával, leszármazási tábláival és címerrajzaival.

Kisebb munkái címmel 1857-ben egybegyűjtötte az erdélyi vonatkozású történelmi regéket és adomákat, a „nemzet géniuszának” tartott költő eposztöredékeit, amelyek az erdélyi múlt nélkülözhetetlen részleteit tárják fel. Romantikus szemléletében az ismeretlen, allegorikus szerzőben a népet ismeri fel, ki „előáll mint költő, s leülve a hazai romokra, dalban zengi el a hős tetteket, oly nyelven, mit a férfi szeret, mire a gyermek hevül, s a lány könyeket ejt”.¹⁴

1858-ban publicisztikai tevékenységét is felfüggesztve minden igyekezetével az *Erdély történelme* első és második kötetének előkészítésén dolgozott, melyek a következő évben a kolozsvári Stein János nyomdájából napvilágot láttak. „Évek óta halogatám e munka közrebocsátását, várva, ha tán egy szerencsésebb előlép”¹⁵ – vallja az előszóban, s tudja, hogy munkája úttörésnek tán még megteszi, de a szó szoros értelmében vett tudományos értekezéstől távol áll, és messze még Erdély minden szempontot kielégítő történetének megírása. „Mert sok a munka, s ha mindenikünk csak remeket akar, ha senki nem határozza el magát az úttörő keserű poharát kiüríteni, akkor a sisyphusi munkát százan meg százan fogják elül kezdeni, s Erdélynek története mégsem lesz.”¹⁶ És annak érdekében, hogy az utána jövők a kutatás fáradságos munkáját ne kezdjék a nulláról, itt kimerítő felsorolását adja a korábban latin, német, román és egyéb európai nyelveken született történeteknek. Ugyanezen megfontolásból a második kötet elején tizenhat oldalon keresztül leírja „Levéltáraink mint kútfők” cím alatt az erdélyrészi országos, megyei, városi és egyházi levéltárak fellelhetőségét, történetét és belső rendszerét.

Az *Erdély történelmének* további kötetait az 1863-as esztendővel bezárólag adja ki, beleértve az 1848–49-es szabadságharc történetét is, a mellé rendelt *Oknánytárral* együtt. A tudomány korabeli állása szerint szinte semmiben nem marasztalható el kezdeményezése, a mai szempontok azonban aligha teszik elfogadhatóvá főművét, elsősorban a honfoglalás és államalapítás körülményei tekintetében. Két okból van így: egyrészt

hiteles forrásként nyúl Anonymus *Gesta Hungarorum*ához, másrészt eredetinek fogadja el a *Csiki székelý krónikát*. Az erdélyi fejedelemség korrajzában azonban a mai napig használható adatokat közöl, tekintve, hogy számos levéltári anyagnak a közbeeső másfél évszázadban nyoma veszett.

Az önálló kötetek sorában említést érdemel még *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából* című munkája, amelynek előszavában megismétli és továbbszövi a tizennyolc évvel korábban, a *Székelýhonról*ban önálló életre keltett szállóigéjét. Akkortájt a Pesten megcsodált Laborfalvi Róza színművész nő játéka felvázoltatta vele az erdélyi magyar színjátszás helyzetét (illetve a színvonal emeléséhez és a tehetséges erdélyi ifjúság itthonmaradásához fűzött reményeit). A szöveggörnyezet így hangzott: „S az ily színészekért kiket néz Erdély? Silány kontárokat. [...] Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet. Legyen nálunk is országosan ápolat színház, s nem fogják Erdélyt kerülni színész gyermekei.”¹⁷ 1860-ban kibővítette a nemzeti továbbélés szellemi közegeit: „Nyelvben, szokásban él a nemzet. S ha a nyelv, a nemzeti irodalom mívelése életfeltétel, szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése.”¹⁸ És ismétli meggyőződését, miszerint sajátosságai megőrzésével Európában és nem Európával szemben vagy azt majmolva lesz képes fejlődésre és megmaradásra Erdély társadalmá.

Művelődéstörténeti érdeklődése abban a korban ágazott szerteszt, amikor az európai történetírásban az eszme-, gazdaság- és társadalomtörténet megtörni látszott a politika- és diplomáciatörténet egyeduralmát. Cikkei többségét a kolozsvári *Hetilap* (melynek szerkesztője volt), az *Erdélyi naptár*, az *Értesítő*, a *Magyar Polgár*, az *Erdélyi Múzeum* és a maga alapította *Korunk*, valamint a pesti *Hölgyfutár* és *Pesti Napló* közli, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Bölöni Farkas Sándor, gróf Bethlen Miklós, báró Wesselényi Miklós, Brandenburgi Katalin és Bolyai Farkas életrajzával mutatkozik be mint biográfus, párhuzamosan Erdély nevezetesebb asszonyainak is méltó emléket állít. Később megírja *Brassai százéves pályafutását*, melynek számos részletéhez személyes tapasztalataiból merít. Művészettörténeti leírásokat is közöl olyan műemlékekről, amelyek ma már alig láthatóak (az egeresi kastély, a radnai templomrom stb). Családtörténeti kötetének kiegészítéseként 1900–1901-ben feldolgozza a 19. században kihalt Hunyad megyei, majd az erdélyi főúri családok és utolsó képviselőinek említésre méltó cselekedeteit.

Vallástörténeti írásaiban leginkább saját vallása, az unitarianizmus úttörőinek életrajzával foglalkozik (Dávid Ferenc, Péchy Simon, János Zsigmond és mások). A színháztörténet és irodalomtörténet iránti érdeklődése ifjú prózaíró korától és a *Székelýhonról*ban felvetett gondolataitól számítva élete végéig mit sem lankad. A női nemmel pedig nemcsak a színpadi szereplések kapcsán foglalkozik, de nevelésükről, háztartásban betöltött szerepükről, valamint a női öltözet, hajviselet és fejdíszek történetéről több ízben is értekezik a hölgysajtóban. A hölgyeknek ajánlja például az 1853-as *Erdély földé ritkaságait* is, „mert a nőnem kezében van letéve a haza s emberiség jövője”.¹⁹ Pályafutásának legnépszerűbb kiadványai pedig nem mások, mint a gyermekek számára rímekbe szedett Erdély történelme és földrajza, melyeket joggyakornoksága után a Sárdi Simon kelemenbelki házában, házitanítóként megismert legkisebb gyermek,²⁰ Györke szemével látat és jár be.²¹

Közéleti szereplést a hetvenes években vállalt mint biztosítási szakember, közzgazdász és városrendész. Új minőségében sem szüntette meg irodalmi tevékenységét, de ezúttal a városi lakosság közegészségügyi és anyagi helyzetén, illetve lakásviszonyain próbált felvilágosító jellegű írásaival javítani, és magánemberként is tevéolegesen járult mindehhez. A Fellegvár oldalában álló 50 000 négyzetméteres telkét részletfizetéses parcellázással a vasúti munkásoknak bocsátotta építkezésre. A Gépész, Vas, Kalauz, Mozdony, Raktár és Új utcák hálójában egy új városnegyed, a Kőváry-telep alakult ki a századfordulóig.²²

1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába emelte, mely kiüntetés az *Erdély történelméért* ítélték a kolozsvári történésznek. Amikor azonban a millennium alkalmából a *Magyarország történelme* pályázatra Kőváry is benyújtotta a maga írását, „saját tagjáról keményebb, kíméletlenebb, lesújtóbb bírálatot az Akadémia tudtommal sohasem mondott, mint ez alkalommal”, írja Márki Sándor a kortársát búcsúztató 1910-es emlékbeszédben. Ugyanazon évben Kőváryt egy másik csalódás is érte, a Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár bukása, melyért „mint igazgatót, elsősorban őt vádolták”.²³ Az ürmbe öröm is vegyülhetett hat évvel később, amikor a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tiszteletbeli díszdoktorává avatta.²⁴ Felesége kiadta még a *Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából* címmel a millenniumi pályázatra benyújtott munkájának átdolgozott változatát, az idős tudós azonban ezt már nem érte meg.

„Itt élt és írta Erdély és Magyarország történetét dr. újtordai Keövény László történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja stb. sz. 1819 – megh. 1907” – hirdeti két ablaktól közrezártan egy emléktábla a kolozsvári Bástyá utca sarokházán. Véletlenül, de stílusosan a később odaköltözött Történelmi Múzeummal szemben. Hű felesége, Knausz Johanna vésette a feledékeny utókor kollektív emlékezetébe 1918-ban.

■ JEGYZETEK

1. Márki Sándor: Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett (a továbbiakban: Márki). A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatban. Bp., 1910. 13/283.
2. Uo. 5/275.
3. Kőváry László: Brassai százéves pályafutása. Erdélyi Múzeum 14. köt. (1897), 8. füz. Kvár, 1897. 445.
4. Uo. 447–448.
5. Kőváry László: Székelyhonról (a továbbiakban: Kőváry 1842). Kvár, 1842. 144.
6. Kőváry László: Erdélyország statistikája. I. Kvár, 1847. Az Előszóban.
7. Márki. 8/278.
8. Uo. 8–9/278–279.
9. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868. 3.
10. Kőváry László: Erdély régiségei. Kvár, 1852. 1.
11. Uo. 6.
12. Uo. 7. Ez irányú gondolatát a Hetilap 1854. évi 96. sz. vezércikkében eszményi múzeumra változtatja, és legkevesebb leltárát sürgeti a még meglévő emlékeknek.
13. Kőváry László: Erdély nevezetesebb családai. Kvár, 1854. 279.
14. Kőváry László: Kisebb munkái. I. Száz történelmi rege. Kvár, 1857. 5.
15. Kőváry László: Erdély történelme. I. Kvár, 1859. Az Előszóban.
16. Uo.
17. Kőváry 1842. 144.
18. Kőváry László: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1860. 1.
19. Kőváry László: Erdély földé ritkaságai. Kvár, 1853. Az Előszóban.
20. Márki 8/278.
21. Kőváry László: Györke geográfiája és históriája Erdélyről. Első kiadás. Kvár, 1847.
22. Egyed Ákos: Kőváry László – a városépítő polgár. Helikon XI. évf. 2000. 23 (323.) sz. december 10. 17.
23. Márki 36/306.
24. Uo. 38/308.

■ IRODALOM

- Egyed Ákos: Kőváry László – a városépítő polgár. Helikon XI. évf. 2000. 23 (323.) sz. december 10. 16–17.
- Köblös Zoltán: Kőváry László irodalmi munkássága. Erdélyi Múzeum 1907. Új folyam 2. (24.) évf. 5. sz. 336–349.
- Kőváry László: Brassai százéves pályafutása. Erdélyi Múzeum 14. köt. (1897). 8. füz. Kvár, 1897.
- Kőváry László: Székelyhonról. Kvár, 1842.
- Kőváry László: Erdélyország statistikája. Első kötet. Kvár, 1847.
- Kőváry László: Erdély régiségei. Kvár, 1852.
- Kőváry László: Erdély nevezetesebb családai. Kvár, 1854.
- Kőváry László: Kisebb munkái. I. Száz történelmi rege. Kvár, 1857.
- Kőváry László: Erdély történelme. I. Kvár, 1859.
- Kőváry László: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1860.
- Kőváry László: Erdély földé ritkaságai. Kvár, 1853.
- Kőváry László: Györke geográfiája és históriája Erdélyről. Első kiadás. Kvár, 1847.
- Márki Sándor: Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatban. Bp., 1910.
- Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868.

KESZTHELYI GYÖRGY

Nullanapszak

Volt egy napszak, hogy a semmi jött, vagy egyéb nulla,
mint üres kémlelőnyíláson át... valahogy úgy –
százversnyi zaj, mint egymáshoz kapcsolt
vagonok, vezérlés nélküli gépek – precízek mégis.
Jó volt, hogy nem kerestek; fölösleges voltam,
mint kiszúrt szemű plüss- vagy porcelánkacat –
a végállomásról mégis dallamok indultak
percenként – fel sem tűnt, annyira lemaradtam...
sem papírom, sem golyóstollam nem volt,
a közelben egy akol, valami rusztikus lények –
átcsurrantak rímként a mélytányér peremén –
emlékezetem is vékony penge, nyaktilónyi
pár élénk villanás, egymásutánok... ennyi volt akkor.

De hát egyetlen szál hajadról elégiát írok –
S hol még a sötét, izzó piramis,
mely jól igazodik a gyönyör skálájához –
az ámitó élet mi többet adhat?

Mit mímel a tudat, az elvárt önfegyelem?
Csavargó idők röpködnek körös-körül;
helyet adok nekik – ha nem díszpáholyban,
de valahol naponta fészükre szállnak.

Szóval, ha akad, aki itt patinát kutat,
azt magamba rejtem, mint régi leletet,
vagy viszem büszkén, mint ünnepi csokrot –
Félnie sem kell... nem látja a világ –
csak olykor enyém, mikor a semmi kopog.

éjfél körül elsűvít egy gép
az átmeneti fekvőhely fölött
légszomj, hiány – ott liheg bennem
a rövid kivándorlás ittas fényvilága
alszik még – persze – ő ilyenkor pihen
reggelre nincs már... egyikünk hiányzik
orgonahangra vált át a gépmotor
távolodik a játszótértől
színes fércszálak tartanak itt meg ott
hányadik ez a táj ez a testvidék
hányadik kipipált tartalom...

Fekete madarak

Fekete madarak zárják le
hermetikusan az udvar légtérét –
minden év-napszakban ott köröznék.
Nélkülük nem lenne elmezavar,
nem libegnének szerteszét
piros és sárga,
összeroppanást sugalló
kacér hálókimonók.

Fekete madarak szabdalják,
szelik, hasítják
a gondolati csődöt –
nem működne a lelki válság
sem, ha ők itt nem vigyáznák
a bajok harmóniáját.

Ha elcsendesednek, aludni kell –
Ilyenkor mondják: ütött az óra.
A halott öreg törvényszerűen
két órát tölt még az ágyon.

Megkeresnek

megkeresnek nappal
és éjjel megkeresnek
hajadonfőtt kalappal
megkeresnek harisnya
tartóval megkeresnek

kádban és ágyban
megkeresnek szóval
csenddel megkeresnek
izmok szövetek inak
megkeresnek szívek
és erek megkeresnek
zsírok koleszterin
szintek megkeresnek
színek hiányok szemek
megkeresnek krisztuskeresztnek
szálkái megkeresnek
lábak üszkei ujjpercek
megkeresnek kihaló
rovarok madarak vadak
megkeresnek okok okozatok
állatok kölykei üvöltései
megkeresnek üzekedései
a vérnek megkeresnek
utolsó kába órái a
halálraítéltnek megkeresnek
csomós kötelek hajók
megkeresnek míg vagyok
és utána megkeresnek
örökké kedves angyalok

HERMANN RÓBERT

A BACH-HUSZÁR ÉS A HUSZÁRKAPITÁNY

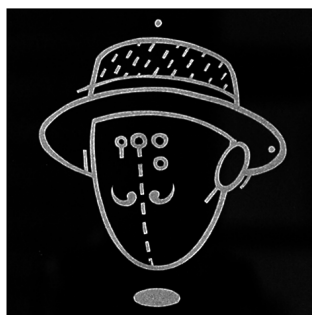
Jakab Elek ismeretlen (fél)munkája

Ajelenkortörténet-írás egyike a legnehezebb történelmi feladatoknak. A kortársak, a szemtanúk még élnek, s mindig akad legalább egy olvasó, aki másként emlékszik a történetekre, mint ahogy a történetíró azokat a rendelkezésére álló források alapján rekonstruálja. Ugyanakkor a források csak töredékesen hozzáférhetők, s a történész még abban sem lehet biztos, hogy ezek egy része nem a történetek elfedésére vagy félreértelmezésére szolgál-e, helyett hogy megvilágítaná az eseményeket.

Így nem csoda, hogy amikor az emigrációban tartózkodó neves historikus, Horváth Mihály elhatározta, hogy megírja a forradalom és szabadságharc történetét, itthon élő barátja, Toldy Ferenc – többek között éppen a történelmi távlat hiányára hivatkozva – megpróbálta őt lebeszélni e vállalkozásról. S nem csoda, hogy Horváth a kiegyezés után hazatérve sem vállalkozott arra, hogy megírja az 1849 októbertől utáni évek történetét.

De hosszú időn át más vállalkozók sem igen akadtak. A modern magyar történelem leírása általában véget ért 1849-ben, aminek nyilván praktikus oka is volt: a neoabszolutizmus éveiről nehéz lett volna úgy írni, hogy az 1867-ben immáron törvényes királlyá koronázott I. Ferenc Józseffel szemben ne kellett volna valamiféle kritikát megfogalmazni. Hiszen a szabadságharc leverését vagy az azt követő megtorlást még minden további nélkül rá lehetett fogni a gonosz tanácsadókra vagy öfelsége fiatal korára, de a rákövetkező 18 évnél e magyarázatok egyre kevésbé működtek volna.

Így az 1867 utáni időszakban született ugyan néhány rövid, általában tanulmányi célokat szolgáló

...akkorra már komoly történetírói presztízsét nem akarta kockáztatni azzal, hogy egy lényegében kompilált munka névvel megjelölt társszerzője legyen.

ló rövid összefoglaló, amelyek túlterjeszkedtek az 1849-es korszakhatáron, de részletesebb szintézis nem került ki a történészek tolla alól.

Így aztán joggal kelthetett (volna) feltűnést, hogy az Abafi Lajos által szerkesztett *Hazánk* című történelmi közlöny 1886-ban megjelent V. kötetében Hőke Lajos tollából sorozat indult Magyarország 19. századi történetéről. Az első közlemények az 1820–1849 közötti időszakot tekintették át, de az 1887-ben megjelent VI. kötetben található fejezetek már az 1850–1860-as évek történetét tárgyalták, s mire a IX. kötetben a sorozat véget ért (vagy félbemaradt), a szerző eljutott Tisza Kálmán kormányzatának történetéig, tehát teljes mértékben jelenkortörténetet írt. Az egyik utolsó fejezetben pl. igen részletesen ismertette a tiszaezlári vérvád és per történetét, illetve a Tisza-kormány 1884. évi kísérletét a zsidók és keresztények közötti vegyes házasság intézményének bevezetésére. Az utolsó jelentősebb tárgyalt esemény a főrendiház 1885. évi reformja volt. Hogy a sorozat miért szakadt meg, nem tudni. A *Hazánk*nak ugyanis még két további kötete jelent meg, s csak 1889-ben szűnt meg, de ezekben már nem találunk Hőkétől cikket.

De ki is volt ez a Hőke Lajos, aki (kissé talán a vak ló bátorságával) fogott bele ebbe a feladatba? A szerző 1813. december 15-én született a Somogy megyei Endréden, ahol apja, Hőke József református lelkész volt; édesanyja, udvardi Cserna Zsófia a születésekor 19 éves. Hőke általános iskolai tanulmányait Gyöngyön végezte, majd a debreceni kollégiumba került, ahol teológiát végzett. 1835–1837 között Hódmezővásárhelyen „másodprofesszor”. 1837-ben lépett jogi pályára, 1838-ban került a pesti királyi táblához mint jurátus. 1839-ben állítólag részt vett a pozsonyi országgyűlésen, ahol a kéziratok országgyűlési tudósítások egyik másolója volt. 1840-ben tett ügyvédi vizsgát, oklevelét szeptember 20-án Pesten állították ki. 1839-től politikai, kritikai, szépirodalmi és egyéb cikkeket írt a *Jelenkor*ba és a *Társalkodó*ba.

1841. május 20-ától Majthényi László báró, Bars megyei főispán gyermekeinek nevelőjeként kereste kenyerét. Három és fél évig volt itt, majd Debrecenbe ment, ahol a kollégiumban „nyilvános tanító” lett. Tíz hónap elteltével azonban visszatért Majthényihez, s ettől kezdve 1850 elejéig itt tartózkodott. 1847-ben Budán jelent meg első önálló munkája, az *Elemi oktatástan, mellyel a két hazabeli magyar elemi oktatónak kedveskedik egy növelés barát*, amelyből állítólag 3500 (!) példányt osztatott szét az elemi iskoláknak.

A Majthényi által 1850. október 15-én Pesten kiállított bizonyítvány szerint „ennyi idők lefolyása alatt időm és alkalmam lévén Hőke Lajos urat tökéletesen megismerni, kötelességemnek tartom a legtisztább lelkesmerettel állítani s bizonyítani, miszerént terjedt tudománya, több oldalú műveltsége, ritka becsületessége, fáradhatatlan szorgalma miatt a lehető legnagyobb dicséretet kell reája halmoznom, mihez tiszta erkölcs, józan, érett gondolkozása és szelíd magaviselete járulván, nemcsak maradékainál (?), de minden más ismerőseinél is valódi szeretetet és megbecsülést tudott kiérdemelni”. Hozzátette még, hogy Hőke „soha semmi politikai mozgalmakban részt nem vett, és minden közhivatalra tökéletesen ki van képezve”, tiszta meggyőződésből ajánlja őt előljáróinak. Szinnyi József által közölt életrajza szerint a szabadságharcban nemzetőrként vett részt, ami ugyan ellentétben látszik lenni Majthényi bizonyítványával, de miután Hőke minden tekintetben megütötte a nemzetőri szolgálathoz szükséges értelmiségi cenzust, amelynek értelmében kötelező volt számára a szolgálat, az állítás igazságtartalma nem zárható ki.

Hőke ugyanis 1850 márciusában kiadó lett a pest-pilisi cs. kir. megyefőnökségnél, ahonnan 1851 májusában a fogalmazói szakosztályhoz tették át. 1854 májusában a Szolnok megyei megyefőnökségnél lett titkár, s e tiszttét 1860-ig töltötte be, amikor is rendelkezési állományba került. 1857-ben jelent meg következő önálló munkája, a *Kis tükör, az ausztriai birodalmat, különösen Magyarországot mutató*. 1861 decemberében

Hont megyében lett első aljegyző, 1865 októberétől pedig Hont megye levéltárnokaként a megyei monográfia előmunkálataival foglalkozott. A megye történetéről 1865-től kezdve több cikke is megjelent a *Magyar Sion*, a *Fővárosi Lapok*, a *Budapesti Közlöny*, a *Századok*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain.

Az 1869. május 9-i tisztújításon nem választották újjá, ezt követően nyugdíjasként fivéréhez, Hőke Dániel mérnökhöz költözött Dunaföldvárra, majd ennek 1886 márciusában bekövetkezett halála után Dániel fiához, Hőke Kálmán vasúti osztálymérnökhöz Dombóvárra, majd vele együtt Kaposvárra, később Csurgóra. Itt is halt meg 1891. november 20-án.

Szinnyei József életrajzi lexikonjában közölt bibliográfiája szerint igen termékeny szerző volt, több mint száz cikke, tárcája, tanulmánya, visszaemlékezése jelent meg, nagyjából az 1865–1888 közötti években. (1889-ből és 1890-ből már csupán egy írása található a bibliográfiában.) Érdeklődési köre az ókor történetétől a 19. századig terjedt, ezen belül a művelődéstörténet ugyanúgy érdekelt, mint a régészet vagy a klasszikus politikatörténet. Legjelentősebb munkája kétségkívül a 19. század történetéről írott összefoglalója, amely azonban életében nem jelent meg kötetben.

A folytatásokban kiadott munkára azonban felfigyelt Szabó Ferenc eleméri plébános, a Nagybecskereken megjelenő Történeti nép- és földrajzi könyvtár című sorozat szerkesztője és kiadója.

Az 1843. november 12-én Nagybecskereken született Szabó Ferenc középiskoláit szülővárosában és Szegeden, a teológiát Temesvárott végezte. 1866-ban szentelték pappá, s hat évig segédlelkészként, majd 1872-től plébánosként működött. 1897-ben lett Nagybecskerek plébánosa.

Szabó még a Torontál megyei Elemér község (Kiss Ernő aradi vértanú egykori birtoka) plébánosaként indította meg a Történeti nép- és földrajzi könyvtár című sorozatot, amely a dualizmus korának egyik legérdekesebb vállalkozása volt. Több mint nyolcvan kötetet jelentetett meg, többek között vezető magyar történészek tollából, de komoly súlyt fektetett arra, hogy a magyarországi társnemzetek, a környező, illetve a Monarchia érdekszférájába tartozó országok vagy a jelentősebb európai hatalmak történetéről is közöljön összefoglalókat. (Ezek többsége fordítás volt.) A sorozat kötetei részint Nagybecskereken, részint Temesvárott jelentek meg. 1879–1880-ban ő maga is írt egy négykötetes összefoglalót Európa 1815–1871 közötti történetéről, amelyet 1889-ben az általa szerkesztett sorozatban többszörösére növelt terjedelemben újra kiadott. 1890-ben ugyanebben a sorozatban jelent meg az Európa 1789–1815 közötti történetét feldolgozó két kötete is. Szintén e sorozat számára ő fordította le és adta ki Christian Johann Weiss huszonegy kötetes világtörténetét is. A sorozat kiadott köteteinek összes példányszáma állítólag 110 000 darab volt, amelyeket állítólag ingyen osztatott szét „az ország minden felekezetű s nemzetiségű tanintézetében”. (Tény, hogy alig van olyan 1945 előtti magyarországi iskolai könyvtár, ahol néhány darabot ne lehetne fellelni a sorozatból.) Érdemeiért 1898. június 23-án I. Ferenc József a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki, november 19-én pedig bizerei címzetes apáttá nevezte ki. Az 1901. évi választásokon a Szabadelvű Párt jelöltjeként képviselővé választották; 1905-ben hunyt el.

Szabó meglátta Hőke munkájában a lehetőséget arra, hogy az 1815-től az 1890-es évekig terjedő időszakról ő jelentesse meg az első önálló összefoglaló művet. Az addig közzétett munkák (így Bocsor István, Vay Dániel, Kerékgyártó Árpád munkái) ugyanis jó esetben a magyar történelem egészének egy részeként tárgyalták a polgári átalakulás korát, vagy – mint Horváth Mihály – csupán annak egy részét mutatták be. Az 1848–1849-ről szóló változó színvonalú munkákból ugyan már jó néhány megjelent ekkorra (egyedül Horváth Mihály munkája három kiadást ért meg az 1870-es évek végéig), de a neoabszolutizmus koráról nem állt rendelkezésre ilyen összefoglalás. S va-

lahogy mintha az érdeklődés is hiányzott volna. Amikor Ürmössy Lajos megírta Erdély 1849–1866 közötti történetét, hiába hirdetett előfizetést, csupán az első füzetet tudta megjelentetni 1887-ben Kolozsvárott. A teljes művet Szabó gáláns segítségének és kezességvállalásának köszönhetően 1894-ben sikerült megjelentetnie Temesvárott.

Nem tudni, hogy Szabó még Hőke életében kezdeményezte a kiadást, vagy csak a szerző halála után kezdett foglalkozni ennek gondolatával. Mindenesetre látta, hogy Hőke munkájának komoly hiányosságai vannak. Így elég röviden tárgyalja az erdélyi eseményeket, s az 1849–1867 utáni időszak rajza is meglehetősen vázlatosra sikerült. (A munkával kapcsolatban megjelent két komolyabb kritika is ehhez a két témához kapcsolódott.) Az 1867 utáni időszak bemutatása pedig jobbra törvények tematikus csoportosításából és kivonatolásából, valamint a gazdasági fejlődésre vonatkozó adat-sorok közléséből állt.

Így aztán – mint ez Szabónak a megjelent munkához írott előszavából kiderül – megkeresett „egy másik, a történetírásban gyakorlott tudóst”, hogy rávegye a szöveg kibővítésére és szükséges átdolgozására. Az illető, ahogy írja, kezdetben vonakodott, kifogásolva a kettős szerzőséget, annál is inkább, mert miután a mű egy része készen van, a társszerző is, „ha nem akarja, hogy a könyv összhangzatlan legyen s szelleme egymástól különbözzék”, kénytelen az első szerző „rendszerét és történetírói irányát” magáévá tenni és megtartani „s mind magáért, mind társáért felelősséget vállalni”. Szabó erre felhozta, hogy Hőke művéért a kiadó felel, s miután az „sem nem irányzatos, sem nem tudósoknak szánt, nagygényű alkotás”, s jó tollal van megírva, bízást számíthat „az olvasóközönség nagy közlépretegenek” érdeklődésére.

Ezt a kiválasztott tudós belátta, de továbbra is vonakodott. Szabó erre más érveléssel állt elő: „Ön benne volt, részben cselekvő tanúja fél század óta Magyarország és Erdély politikai történetének. Tudja azokat, mert átélte és átszenvedte mind. Látta a reformszemek másfél évtizeden át tartott nagy harcát 1830-tól 1845-ig s azon túl; ismerte a kor vezérférfiait és szellemét, a pártokat és napi kérdéseket a célokkal együtt. Ön kevés részét írta le műveiben élményeinek és tudásának. E tudás és tapasztalás mind elvész, ha leíratlan marad. Sőt máris lesz elmosulva elég emlék, elfeledve sok tanúságos részlet, a hősiesség tényei és ama idők nagy alakjai, amik évek előtt még élénken éltek ön lelkében. Írja le, tegye papírra minden műgond nélkül, egyszerűen, elbeszélve híven s kedvezés nélkül, bátran és igazán, nem dicsőség keresésért, ez önt nem bántja –, tegye a közjóért, hazájáért, az utókor tanúságára. Csak mint anyag is becses lesz az, szemtanú közvetlenségeért s páratlan hűségeért. A nemzet örvendeni fog a nagy hajótörés ez értékes romjainak, s a kritika méltányolni, hogy ön inkább szerette hazáját és történetét mint életkora természetes kényelmi vágyát s kedélyéletének zavartalan csöndét.”

Szabó ezek után a tudós arcán „mintha más gondolatra térés kifejezését” vette volna észre, ezért így folytatta: „Látta ön, már negyven évnél több idő telt el Magyarország világosi leigáztatása óta, megírta-e valaki nagy íróink közül az abszolutizmus 11 évi történetét? Nem. Írjuk meg mi, kicsinyek. Komolyan még csak nem is szóltott róla jelen történetírásunk. Mi okozza ezt? A fátyolborítás engesztelő ténye-e? az óvatoskodó magánérdek? Vagy idejét még eljöttnek nem látják? [...] Várunk, míg elkalódik számtalan fontos közirat, kihalnak az egykorúak; várunk, míg elfeledjük éppen az első s legigazabb benyomásokat, a legközvetlenebb hatásokat, míg a nemzet szíve sebének sajtását már az emlékezet sem lesz képes többé visszaidézni. Várunk, míg a múlt teljesen bemerül a feledés örvénysötétébe, s az elkomorult léleknek megszűnik érdeklődése s minden tudása. Szívlelje meg ön ezeket, vegyen tollat kezébe s írja le emlékezeit.

Nem kívánok én s nem olvasóim tudós rendszerű művet, kiváltképpen az abszolút korszak hív s igaz elbeszélését óhajtanám én ifjúságunkért s a késő korért, hogy

lássá meg és nyomuljon be a nemzet lelkébe kiirthatlanul ama nagy szerencsétlenség, amit mi kiállottunk alkotmányunktól megfosztásunk hosszú ideje alatt, hogy lássák meg a jövő idők s nemzedékek, mily küzdelmeken és megpróbáltatásokon át jutottunk mi el Világostól az 1867. május 8-ki királyi és nemzeti megengesztelődés dicső és boldogító napjára!

És óhajtom Hőke művének az erdélyi események történetével kiegészítését, ami nélkül Magyarország története hézagos, s amit csak e kis ország politikai küzdelmeinek s erényekben gazdag férfiainak élete és viselt dolgai tesznek teljessé.” Szabó bevezetője szerint itt a megkeresett tudós „meghajlott, s a haza szeretete mindkettőnkét azon egy pontra vezettet”, s így megegyezve, hajlandónak mutatkozott arra, hogy Hőke művét kiegészítse.

A magyar historiográfiai irodalom a későbbiekben nemigen foglalkozott Hőke művével. Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy egy évvel a mű megjelenése előtt a Révai testvérek kiadásában megjelent Marczali Henrik nagy ívű összefoglalója a legújabb kor történetéről 1825–1880 között, amelyben igen összeszedett és friss szellemű summarátát adta a Szabó által – joggal – kevésbé feldolgozottnak mondott 1849 utáni éveknek; majd pedig 1898-ban a neoabszolutizmus koráról és a kiegyezés utáni évekről napvilágot látott a millenniumi tízkötetes magyar nemzet történetének X. kötetében Beksics Gusztáv összefoglalója, amelynek terjedelme néhány tucat oldallal még meg is haladta a Hőke-féle összefoglaló vonatkozó részét. Ezek kétségkívül professzionálisabb munkák voltak, mint Hőke kiegészített szövege. A kötet „végzetét” aztán megpecsételte az, hogy Berzeviczy Albert tollából 1922-ben megjelent a (neo)abszolutizmus korának történetéről szóló, immáron bécsi és hazai levéltári kutatásokon alapuló nagymonográfia első kötete, s noha a szerző nem tudta befejezni munkáját, így is eljutott a feldolgozásban a provizórium időszakáig. Berzeviczy egyébként a historiográfiai előzmények között megemlítette Hőke munkáját is, azzal a hozzáadással, hogy az több ponton „hézagos és nem mindig megbízható”.

Marczali nem hivatkozott művében Hőke szövegére, és Beksics sem, pedig ez utóbbi bizonyíthatóan használta azt, mégpedig a Szabó által kiadott kötetben megjelent változatot. Ennek II. kötetében olvashatjuk, hogy a nagyszebeni börtönökben raboskodók milyen örömmel olvasták az *Ost-Deutsche Post* című, „szabad irányú bécsi politikai hírlapban” Deák Ferenc 1850. április 25-én Kehidáról Anton Schmerling osztrák igazságügyi miniszterhez intézett levelét, amelyben az „az imént elmúlt idők szomorú eseményei után, azon viszonyok között, melyek még ma is fennállanak”, lehetetlenségnek minősítette azt, hogy ő, Deák „a közügyekben tényleg közreműködni” akarhasson. A szerző szerint ő maga és több társa is leírták a levelet, sőt ő maga a kötet írása-kor is őrizte a másolatot. Beksics is említi szövegében a levelet, idéz is belőle – a Hőke-kötetétől némileg eltérő fordításban –, ugyanakkor ő is az *Ost-Deutsche Postot* adja meg forrásként. Szerinte, miután a magyar lapok a cenzúra miatt nem közölhették Deák levelét, az „ezer meg ezer kézírásban” terjedt el az egész országban. Ugyanakkor Angyal Dávid és Pap József kutatásai szerint a levél nem az *Ost-Deutsche Postban*, hanem a *Wanderer* 1850. július 10-i számában jelent meg. Mindenesetre a Hőke-kötetben említett néhány (tucat) másolatból így lett több ezer Beksics tollán.

Némileg messze vezetne, ha a levélnek a passzív ellenállás mítoszának megszületésében játszott szerepét kívánnánk itt elemezni; egyébiránt ezt megtette már Deák Ágnes és Pap József. Csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a Deák-életrajzok közül tudomásom szerint először Kertbeny Károly Mária 1862-ben két kiadást megért rövid jellemzése közölt róla rövid, általános, dátumhoz nem köthető tartalmi ismertetést, majd innen kerülhetett át a nemzetközi és a hazai irodalomba is. Első ismert közlését pedig Kónyi Manó nagy Deák-kiadásának első kiadásában találta meg, ami egyébként akkortájt jelent meg, amikor a *Hazánk* közölte Hőke munkáját.

Ahogy Hőke munkája kikerült a történeti érdeklődés homlokteréből, ugyanúgy hosszú időn keresztül nem kutatta senki a Szabó Ferenc bevezetőjében említett ismeretlen tudós, a kötetben megjelent változat társszerzőjének személyét sem, egészen az 1990-es évek végéig. A neoabszolutizmus korának vármegyei tisztikarával, illetve a passzív ellenállás mítoszával kapcsolatos kutatásai során Pap Józsefnek tűnt fel, hogy Hőke Lajos az 1850-es években „Bach-huszárként” szolgált a fennálló hatalmat, ugyanakkor a könyv második kötetében valóságos apoteózist olvashatunk a Deák Schmerlinghez írott levelében meghirdetett passzív ellenállásról s arról, hogy ennek a szerző maga is tevékeny (vagy tétlen) résztvevője volt. „Én is – bár többször fel voltam hívva – a hivatalt nem viselő egyike voltam, s erre Deák Ferenc levele olvasásakor határoztam el magam. [...] én ifjúságomtól kezdve szellemi munkámmal kerestem meg kenyeremet, s most 10-20 holdnyi kis székely birtokomon kívül semmim sem volt. Aból pedig eddig megszokott igényeim szerint megélni nem lehetett. [...] De [...] a hazafiúi hűséget igaz tisztaságában megőrizni kötelességnek tartottam. Ez elhatározás engem 11 évi sanyarú nélkülözésbe sodort. [...] Ez idő alatti szenvedéseim csak enyémek, nem történetbe való. Hála Istennek, hogy elmúltak. Mikor alkotmányunkat 1861-[be]n visszavívtuk, megszüntette egy szerény kis hivatal, mely azóta is csak annyira emelkedett, hogy belőle – nem küzdelem nélkül – élni lehet.”

Pap József joggal hívta fel a figyelmet erre az ellentmondásra (Hőke hivatalviselésének adatait is ő állította össze), s ezek alapján úgy vélte, hogy Hőke e tekintetben nem mondott igazat; egy későbbi tanulmányában pedig egyenesen úgy vélte, hogy a kötetben megjelent munka társszerzője alighanem maga Szabó Ferenc, s az idézett passzus születését – s általában a neoabszolutizmus korának passzív ellenállásáról szóló szövegrészét – a mítoszeremtés igénye inspirálta. Ezt egyébként az is alátámasztani látszott, hogy a kötetet a címléírás szerint „írta Hőke Lajos, átdolgozva s a provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta Szabó Ferencz n.-eleméri plébános”; s miután Szabó maga is írt a sorozatban, mégpedig éppen a 19. század történetéről, kézenfekvőnek tűnt az ismeretlen szerzőtárs vele történő azonosítása.

Csak hogy a kiegészítő fejezetek szerzője azonosítható, s ilyen módon a szövegben lévő ellentmondás is feloldható. A munka II. kötetének VIII. oldalán ugyanis *LÉNYEGESB SAJTÓHIBA* cím alatt a következő szöveg olvasható: „A 456-ik lapon levő jegyzés ezen két utolsó sora: Le van ez írva általam is: Emlékbeszéd b. Orbán Balázs felett című művemben – téves közlés, ez így igazítandó: Le van ez írva a b. Orbán Balázs felett tartott emlékbeszédben is...” A hivatkozott helyen egy bőszeges jegyzet következik az 1852–1853. évi székelyföldi függetlenségi szervezkedésről. Már csak az a kérdés, ki írta az Orbán Balásról szóló emlékbeszédet. Nos, ez a személy nem más, mint Jakab Elek, a 19. századi erdélyi történetírás egyik legjelentősebb alakja.

Ha újraolvassuk a passzív ellenállásról szóló sorokat, a benne foglalt életrajzi adatok egyértelműen ráillenek Jakab Elekre. Mít tudunk meg ezekből? A szerző 1850-ben Nagyszebenben raboskodott, s a Szinnyei-féle életrajz szerint Jakab valóban 1850. április 26-ig volt az ottani börtön kényszerű vendége. (Nota bene, ez viszont eleve kizárja, hogy Deák 1850. április 25-i levelét, amely egy nappal a szabadulása előtt íródott, a börtönben olvashatta volna.) Ezt követően visszavonult a birtokára, s csak 1861-ben vállalt állami munkát. A Szinnyei-féle életrajz szerint 1861-ben az erdélyi kormányzók levéltárában alkalmazták, ahol 1863-ban aligazgatóvá, majd 1867-ben igazgatóvá nevezték ki, majd miután Erdély ismét egyesült Magyarországgal, s törvény született az erdélyi kormányzói levéltárak Budapestre történő áthelyezéséről, Jakab Elek volt az, aki kidolgozta az átszállítás és az Országos Levéltárba történő betagolás tervét. 1875-ben nevezték ki országos allelvéltárnokká, majd 1893-ban levéltárnokká.

De megerősíti mindezt az is, amit Szabó Ferenc az előző tanúsága szerint a felkért tudósna mondott: „Ön benne volt, részben cselekvő tanúja fél század óta Magyaror-

szág és Erdély politikai történetének. Tudja azokat, mert átélte és átszenvedte mind. Látta a reformeszmék másfél évtizeden át tartott nagy harcát 1830-tól 1845-ig s azon túl; ismerte a kor vezérférfiait és szellemét, a pártokat és napi kérdéseket a célokkal együtt. Ön kevés részét írta le műveiben élményeinek és tudásának.”

Jakab Elek valóban nem csupán krónikása, hanem tevékeny részese is volt a magyar polgári átalakulás kora eseményeinek. Az 1820. február 13-án a marosvásárhelyi Szentgericén unitárius vallású székely családból született fiatalember Székelykeresztúron, az ottani unitárius algimnáziumban tanult, majd Kolozsvárott a református kollégiumban folytatott bölcsészeti és jogi tanulmányokat. Tanulmányai elvégzése után egy évig gyakornok volt a marosvásárhelyi királyi táblánál, majd 1841-től az erdélyi királyi kincstárnál (Thesaurarius Regius) szolgált tiszteletbeli (díj nélküli) hivatalnokként 1848. április 5-ig. Az 1846–1847. évi országgyűlés alkalmával fogalmazó gyakornokként a kolozsvári Közalapítványi Igazgatóságnál szolgált, s 1847-ben tett ügyvédi vizsgát. Első publicisztikai írásai 1840-ben jelentek meg az *Erdélyi Híradóban*, amelynek 1848-ban néhány hónapig szerkesztője is volt. 1848 augusztusában állt be a kolozsvári önkéntes lovascsapatba, amely később beolvadt a 15. (Mátyás) huszárezredbe. Közvitéből felvitte a századosságig, s a szabadságharc leverése után néhány havi fogságot is szenvedett.

Szabónak az a megállapítása, hogy Jakab csupán „kevés részét írta le műveiben élményeinek és tudásának”, nem állja meg teljes mértékben a helyét. 1880-ban tette közzé *Szabadságharczunk történetéhez* című művét, amely alcíme szerint visszaemlékezéseket tartalmaz 1848–1849-re. Valójában a munka jóval több ennél. A szerző ugyanis nem csupán személyes élményeit vetette papírra, hanem lényegében megírta a forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeinek krónikáját, mégpedig az erdélyi kormányzati levéltár anyagának felhasználásával. E tekintetben az általa megrajzolt kép sok tekintetben kiegészíti és kiigazítja mindazt, amit kortársa, a másik jeles erdélyi történétíró 1861-es munkájában megrajzolt. Ugyanakkor Jakab életművének áttekintéséből kitűnik, hogy a *Vasárnapi Újság*, a *Hon*, a *Magyar Polgár*, az *Életképek*, a *Magyarország és a Nagyvilág*, a *Pesti Hírlap*, a *Történeti Lapok*, az *Ellenzék*, a *Hazánk* hasábjain tucatnyi, az 1832–1867 közötti időszak történetére vonatkozó cikket, forrásközlést és visszaemlékezést tett közzé. A *Történeti Lapok*ban Wesselényi Miklós hűtlenségi peréről több folytatásban publikált forrásközlését 1876-ban két kötetben külön is közzétette. Társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból is fontos a hírlapi cikksorozatból kinőtt kétkötetes munkája, amely a királyföldi (szászföldi) úrbéres viszonyok és felszámolásuk történetét és ennek anomáliáit tekintette át. De ugyanígy úttörő munkának tekinthető az erdélyi hírlapirodalom történetéről írott értekezése is.

Jakabnak az a gesztusa, hogy a fent idézett módon utalt szerzőségére, pszichikai szempontból is érdekes. Nyilván volt benne annyi szerzői öntudat, hogy akkorra már komoly történetírói presztízsét nem akarta kockáztatni azzal, hogy egy lényegében kompilált munka névvel megjelölt társszerzője legyen. Ugyanakkor ilyen körmondfon módon mégiscsak meg akarta örökíteni e társszerzőség tényét, annál is inkább, mert kiegészítései révén a munka sokat nyert tényanyagban és színvonalban; s a kiegészítések összterjedelme is kitett egy kisebbfajta kötetet.

De pontosan mekkora része volt Jakab Eleknek a munkában? A *Hazánk* hasábjain megjelent szövegekkel összevetve megállapítható, hogy ez a hozzájárulás nem volt jelentéktelen. Hőke eredeti szövege huszonnégy folytatásban jelent meg a *Hazánk* hasábjain, az egyes folytatásokon belül több alcímmel. A kötetben megjelent változatban Szabó Ferenc néhol átírta a fejezet- és alfejezetcímeket, de alapvetően megtartotta Hőke tagolását. Ugyanakkor a két kötet fejezeteit összesen hét nagyobb korszakra tagolta.

Az első korszak az 1815–1848 közötti időszakot tekinti át. A *Hazánkban elsőként megjelent Magyarország helyzete 1820–25-ben* című folytatás I. *Alkotmányi és függetlenségi népmozgalmak Európában az 1820-as években* című, háromoldalmi terjedelmű alfejezete kimaradt, helyette Jakab Elek írt egy 16 oldalnyi, négy alfejezetre tagolt önálló fejezetet (*Európa helyzete 1815-ben; Az 1815–20-iki idők jellemzése; A népek belső forrongása. Függetlenségi mozgalmak; Ferencz császár és király s kancellárai*). A II. *Ferencz király és kormánya 1820-ban* című alfejezet egy az egyben átkerült a kötetbe, de Jakab Elek közel egy nyomtatott oldalnyi bevezetővel toldotta meg.

Az 1825–27-i országgyűlés című második folytatás V., Széchenyiről szóló fejezetét Jakab Elek összevonta a VI., Wesselényit bemutató alfejezettel, de alaposan ki is bővítette. Ugyanakkor a VI. alfejezetből kihagyta az id. Wesselényi Miklósról vonatkozó részt, valamint Hőke egy rövidke visszaemlékezését az 1830-as évek diákéletére. A harmadik folytatásban az erdélyi 1834–1885-ös országgyűlésről írott alfejezet a kötetből kimaradt, helyette Jakab Elek írt egy 17 oldalas összefoglalót Erdély 1794–1838 közötti történetéről, amely a kötet ötödik fejezete lett. Ugyanígy kimaradt a negyedik folytatásból az *Erdély országgyűlései 1837 és 1841-ben* című alfejezet. Az 1839–1840. évi országgyűlésről szóló részt viszont Jakab Elek kibővítette a *Deák Ferencz ítélete az 1839–1840-iki országgyűlés törvényalkotásairól* című alfejezettel, amelyben részletesen ismertette Deák összefoglaló, utóbb nyomtatásban is megjelent követjelentését. Teljesen új Jakab Elek 8., Erdély 1835–1843 közötti történetét bemutató fejezete. Ebben a szerző elég bő terjedelemben kivonatolta az 1848 előtti erdélyi hírlapirodalmat bemutató értekezését.

Az 1843–1845. évi országgyűlés leírását Jakab Elek megtoldotta egy önálló fejezettel, amelyben 13 oldalon át ismerteti Szemere Bertalan 1845-ös követjelentési beszédét, párhuzamba állítva azt Deák 1839–1840-es követjelentésével. Miután Szemere volt az, aki e beszédében elsőként javasolta az addig laza csoportosulásként működő reformellenzék párttá alakulását, ugyanakkor ebbéli érdemeit a magyar történetírás 1849 utáni emigrációs ténykedése és Kossuth elleni támadásai miatt gyakorlatilag elfelejtette, a beszéd beemelése az összefoglalóba és jelentőségének kiemelése újabb bizonyítéka annak, hogy Jakab Elek képes volt a jelenkortörténet-írásban is elszakadni a korábbi hagyományoktól, s a szereplők történeti érdemeinek méltatásánál nem zavarták az illetők későbbi cselekedetei. Jellemző, hogy míg Hőke az 1846–1847. évi pártalakulások történetének ismertetésénél egyszerűen elfelejtette bemutatni az *Ellenzéki Nyilatkozatot*, Jakab Elek ezt a hiányt is pótolta, sőt külön kiemelte, hogy ez utóbbi milyen rokon gondolatokat mutat Széchenyi *Stadium*ának 12 pontjával, illetve a szatmári 12 ponttal.

A korábbiakhoz hasonlóan a kötetből teljesen kimaradt Hőke nyúl farknyi alfejezete az 1846–1847. évi erdélyi országgyűlésről, de bekerült helyette a 13. önálló fejezet, *Erdély hírlapirodalmi viszonyai. Szász reactio és az 1846–47-ki országgyűlés* címmel, 13 oldalnyi terjedelemben.

A kötetben a második korszak *Az 1848-ki új alkotmány s annak megvédéséért folytatott harcok kezdete 1848–1849. április 14-éig* címet viseli, de valójában csak az 1848. december 2-i trónváltozásig tekinti át az eseményeket. A március–áprilisi események leírása csaknem változatlan maradt, ugyanakkor Jakab Elek írt egy önálló fejezetet a bécsi eseményeknek a magyar forradalomra gyakorolt hatásáról, illetve Metternichről s az ő Széchenyihez fűződő kapcsolatáról.

Hőke az 1848. májusi és júniusi eseményeket tárgyaló folytatásban viszonylag nagyobb terjedelemben szólt az erdélyi unióról; ez az alfejezet a kötetből kimaradt, s Jakab Elek önálló fejezetet szentelt az események bemutatásának 18 oldal terjedelemben. Ugyanígy kimaradt a Hőke által az unió kimondásától Erdély elvesztéséig terjedő időszakról írott kétoldalnyi összefoglaló, s önálló fejezet került be *Az erdélyi szász és*

oláh reactio az Unio ellen. Agyagfalvi székegy gyűlés. A magyarság s kivált a nemesség kiirtása címmel 22 oldalnyi terjedelemben.

A harmadik korszaknál kimaradt Bem erdélyi hadjáratának Hőke által készített leírása, ugyanakkor Jakab Elek a második fejezetet teljes egészében e témának, illetve az orosz intervenció előtörténetének szentelte. Ez utóbbinál részletesen szólt az ún. muszkavezetőkről, azaz az oroszok behívását kezdeményező, illetve az orosz hadsereg mellett biztosi feladatokat ellátó személyekről s ezzel összefüggésben az 1849 nyarán kinevezett császári biztosok tevékenységéről. Ugyanakkor érdekes módon változatlan formában emelte át a 1849. június–júliusi délvidéki hadműveletek, valamint a május–júniusi erdélyi havasi hadjárat történetéről szóló alfejezetet. Ezt viszont mindjárt követte egy terjedelmes, hosszú című alfejezet a román és a szász nemzeti mozgalom 1848 decembere utáni történetéről. Szintén változatlan formában emelte át a nyári erdélyi hadjárat történetét a negyedik, *A szabadságharc végnapjai* című fejezetbe. E fejezetet azonban Hőke eredeti szövegéhez képest megtoldotta két alfejezettel. Ezek egyike a magyarországi cs. kir. közigazgatás megszervezését és szervezetét tekintette át Windisch-Grätz időszakától Haynauéig (némi átfedésben az orosz intervencióról szóló fejezetben foglaltakkal); a másik viszont Somssich Pál *Das legitime Recht Ungarns und seines Königs* című, 1850-ben megjelent kötetét kivonatolta és méltatta 22 oldalnyi terjedelemben, ami jócskán meghaladja a Deák 1839–1840-es összefoglaló követjelentéséről vagy Szemere 1845-ös követjelentési beszédéről írott ismertetés terjedelmét.

A negyedik korszak (1849–1860) szövegrészei közé beillesztett egy 24 oldalas fejezetet *Deák Ferencz és a magyar passivitási politika. Az alkotmány visszaállítására a főpapság és conservatívek által tett kísérletek és elért sikerek. Az emigratio befolyása a haza felszabadítására* címmel (innen származnak a passzív ellenállásról írott, idézett sorok is). E korszaknál a 7. alfejezetben ismerteti az Alexander Bach által inspirált *Rückblick...*, valamint a Széchenyi által válaszként írt *Ein Blick...* tartalmát, s ez utóbbinak „romboló hatását a császári kormányrendszerre”. A 33 oldalas fejezet külön érdekessége, hogy Jakab öt nyomtatott oldalon át a saját életéből vett példákkal igazolja, miszerint a Széchenyi által az abszolutisztikus kormányrendszerről írottak korántsem tekinthetők túlzásnak. A Hőke által I. Ferenc József 1857-es magyarországi útjáról írottakat kihagyta, viszont a 9. alfejezetben hosszan ír a császár nőülvételéről, Erzsébetnek a magyarok iránti rokonszenvéről, valamint a kiegyezés megkötésében játszott szerepéről. A korszak végére beillesztett még egy alfejezetet az 1860. decemberi esztergomi és 1861. februári gyulafehérvári értekezletről.

Az ötödik korszak (1861–1865) szövegrészeinek második fejezete az 1861-es tervezett erdélyi országgyűlés összehívásával és meghíúsulásával foglalkozik; ez is Jakab Elek munkája. E fejezet betoldása miatt viszont kiesett Hőke alfejezete az erdélyi eseményekről. Szintén Jakab Elek írta a negyedik fejezetet az 1863. és 1865. évi erdélyi ország/tartománygyűlésekről 30 oldal terjedelemben.

A hatodik korszakról (a cím szerint 1865–1867, valójában 1865–1868) Jakab Elek írta az első fejezet 13 oldalnyi első alfejezetét *Az 1865–67-ki tényleges kiegyezésre az elmék előkészítése. Deák Ferencz nagy alakjának föltűnése s ügyegetető actiója* címmel; itt ismerteti a húsvéti cikket, illetve Deák Adalék *a magyar közjoghoz* című munkáját. Kimaradt Hőke rövid összefoglalója (*Magyar- és Erdélyország egyesítése*), viszont Jakab kb. négyszer akkora terjedelemben a második fejezetben feldolgozta a témát (*Magyar- és Erdélyország végleges egyesülése, a két ország közti jogviszony megállapítása s a korább külön intézmények egyeztető szabályozása az 1868-i XLIII t.-cz. által*).

A hetedik korszak (Napjaink története, 1869–1890) első fejezete lényegében változatlan maradt, a második, több mint százoldalas fejezetet (*Magyarország haladása állami megszilárdulásának útján 1886–1890-ben Tisza Kálmán miniszterelnöksége végéig*) viszont teljes egészében Jakab Elek írta. A hat alfejezet a kormány és az ország-

gyűlés törvényalkotó tevékenységével és reformjaival foglalkozik, kettő a pénzügyi egyensúly megteremtésével, egy a fővárosi középítkezésekkel, egy pedig áttekinti az 1867–1890 közötti korszak történetét. A szerző itt ismerteti a közösügyi rendszer működését, összegzi az ország gazdasági és művelődési állapotának alakulását, de fel is hívja a figyelmet a kiegyezési törvény bizonyos hiányaira, a nemzet jogos elvárásaira. A szöveg külön érdekessége, hogy határozott fellépést sürget a nemzetiségi „izgatók” ellen, s a nemzetiségi törvény szigorítását követeli, mondván, hogy az izgatók ennek védelme alatt fejtik ki káros tevékenységüket.

Most, hogy tanulmányunkkal – remélhetőleg – sikerült meggyőzni az olvasót arról, hogy Hőke Lajos munkájának nem jelentéktelen része Jakab Elek munkája (amely egyben Jakab utolsó, életében megjelent nagyobb lélegzetű műve is), az életmű címjegyzékéből törölnünk is kell két munkát, pontosabban egy munkát és egy címet. Mindkét mű emlékirat, s mindkettő 1848–1849-ről szól. Tudomásunk szerint mindkettő Szinnyi József nagy adattárának bibliográfiájában szerepelt először Jakab Elek műveként, de olyan hatással, hogy a szakirodalomban azóta több szerző is átvette ezek adatait. Az első munka az *Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848–49-ki eseményekre* címmel, *Egy honvéd magánjegyzetei* alcímmel Kolozsvárott jelent meg 1868-ban. A könyv a Kolozsvárott felállított 11. honvédszászlóalj egyik őrnagyi rangú parancsnokának emlékirata – így a szerző semmi esetre sem lehet az a Jakab Elek, aki a 15. (Mátyás) huszárezredben volt százados (kapitány). A kötet szerzője Szigethy vagy Szigety Csehi Miklós (1824–1904), aki 1848-ban alhadnagyként szolgált a 16. (orláti román) határőrezredben. 1848. november 6-án nevezték ki a 11. (kolozsvári) honvédszászlóalj főhadnagyává, 1849. február 3-án lett százados. A zászlóalj parancsnokságát április elején, Gyulafehérvár alatt vette át, s Bem április 8-án léptette elő őrnaggyá. Ezt követően a szabadságharc végéig ő volt az alakulat parancsnoka, majd várfogságot szenvedett. 1869-ben őrnagy lett a m. kir. honvédségnél, 1877-ben ezredesi címmel nyugamagzták.

A másik munka az *Emlékek a szabadságharcz idejéből* címet viselte volna, s Szinnyi adatai szerint 1879-ben Budapesten jelent meg. Némi gyanúra legfeljebb az adhat okot, hogy a munkára egyéb szakirodalmi hivatkozást nem találunk, s míg Jakab Elek 1880-ban, szintén Budapesten megjelent visszaemlékezései viszonylag gyakran felbukkannak az antikvár aukciókon, az előbbi munkából évtizedekre visszamenőleg egy sem került elő; de a nagy könyvtárakban sem lelni nyomát. Nem csoda, ugyanis a mű valójában azonos az 1880-as munkával, csupán annyi történt, hogy – amint ez a korszakban szokás volt – a kiadó először füzeteként jelentette meg, s az első füzet címlapjára ezt a címet és az 1879-es évszámot nyomtatta.

Az „egyenleg” azonban így is pozitív. Ha áttekintjük a Hőke neve alatt megjelent két kötet újonnan írott fejezeteit, megállapíthatjuk, hogy az összesen 840 nyomtatott oldalon megjelent munkából *mintegy 500 oldal Jakab Elek műve*, azaz a kétkötetes összefoglaló több mint felét ő írta. Az általa írott fejezetek egy része lényegében kiadja Erdély 1815–1868 közötti történetét, azaz ez a munka tekinthető *az erdélyi polgári átalakulás történetéről írott első összefoglaló műnek*. A fejezetek másik része inkább eszméletörténeti jellegű, elég, ha a Deák, Szemere Bertalan, Somssich Pál és Széchenyi István műveiről írott bőséges ismertetésekre gondolunk. De mint láttuk, Jakab Elek képes volt a szűkebb értelemben vett magyarországi eseménytörténettel kapcsolatban is érdemi adatokkal kiegészíteni Hőke munkáját. Így ezt a munkát joggal illeszthetjük be Jakab Elek életművébe s az erdélyi magyar historiográfiába.

Benkő Samu: Jakab Elek emlékezete. In: A helyzettudat változásai. Művelődéstörténeti dolgozatok. Buk., 1976. 283–288.

Hőke Lajos: Magyarország újkori történelme 1815-től 1892-ig. Átdolgozva s a provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta Szabó Ferencz n.-eleméri plébános. Történeti nép- és földrajzi könyvtár. LVI–LVII. kötet. Nagybecskerek, 1893. I–II.

Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése. I–II. Pest, 1871–1876.

Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Bp., 1880.

Jakab Elek: Tanulmányok. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Egyed Ákos. Téka. Kritérion. Buk. – Kvár, 2001.

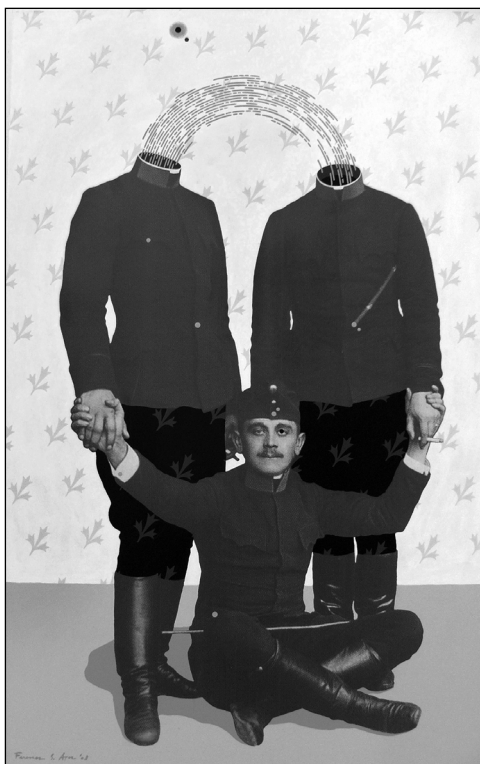
Pap József: Deák Ferenc az 1850-es években. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. A 2003. november 4–5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai. Szerk. Balogh Elemér és Sarnyai Csaba Máté. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 1. Szeged, 2005. [A borítón 2004.] 165–174.

Pap József: „Én is a passzív ellenállók egyike voltam...”!? A vármegye és hivatalnokai a reformkor végétől a Bach-rendszer bukásáig. AETAS 15. (2000) 1–2. sz. 159–182.

Pap József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Doktori Mestermunkák. Belvedere Meridionale, Szeged, 2003.

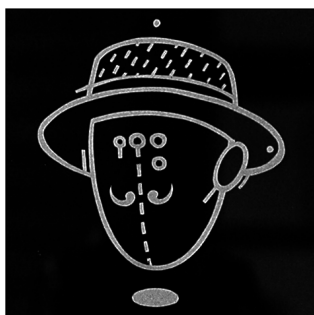
Pap József: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? AETAS 18. (2003) 3–4. sz. 119–136.

Szabad György: A levéltáros és történetíró Jakab Elek pályaképéhez. Levéltári Közlemények 44–45. (1976) 549–557.

PAKSA RUDOLF

MÁRKI SÁNDOR

**Az úgynevezett
művelődéstörténeti
irányzat híve volt:
a történelem
vezérfonalának az
emberiség fejlődését
tekintette a primitív
időktől a modern korig.**

60

■ Az alföldi parasztpolgári családból származó Márki Sándor a 19. század végi történetírás és -tanítás kiemelkedő alakja. Középiskolai, majd egyetemi tanárként, számos tankönyv szerzőjeként jelentős hatással volt kora történeti közgondolkodására. Mintegy 30–40 szakmai és civil szervezet aktív tagja volt. Francia, olasz, német és román nyelven is publikált, fordított latinból, görög-ből, németből, franciából és románból.

Érdeklődésének középpontjában a társadalmi mozgalmak álltak. Emellett a történelemtanítás és a helytörténetírás volt visszatérő témája. Újrarajzolta a Dózsa Györgyről alkotott korábbi elitélő képet, elsőként dolgozta fel részletesen és forrásközpontúan az 1848–1849-es szabadságharc történetét, majd háromkötetes életrajzot írt II. Rákóczi Ferencről. Emellett tárgyilagosan vizsgálta Martinovics, Horia és Cloșca, Szegedinác Péro, Avram Iancu és a Thököly vezette nemzeti-nemzetiségi mozgalmakat, de foglalkozott saját korával is: az Amerikába való kivándorlással. Noha gyakran írt életrajzokat, nem a nagy személyiségek érdekelték elsősorban, hanem az események háttérében álló társadalmi jelenségek. Ezért is tekintett példaképként Horváth Mihályra. Márki politikai alapállása a Kossuth nevével fémjelzett függetlenségi politika volt. Munkásságával a Horváth Mihály – Thaly Kálmán – Márki Sándor – Rugonfalvi Kiss István nevéhez köthető romantikus-nacionalista-függetlenségi vonulat emblematikus alakja lett. Munkái nyomán a két világháború között a népi-

A szerző historiográfiai kutatásait az OTKA K 78051. számú pályázata (A magyar történettudomány történetének adatbázisa) keretében végzi.

ségkutatók, 1945 után pedig a marxista történetírók is előfutárunknak tekinthették.¹ Élete során több mint 1000 kisebb-nagyobb írást közölt², s 12 000-nél több diákja volt.³ Tanítványai harmincéves tanári jubileuma alkalmából emlékünneppel köszöntötték, halála után pedig emlékkönyvet adtak ki tiszteletére.⁴ Neveztek a „tanárok tanárának”, valamint „Erdély nagy tanárának”.⁵

Márki Sándor apja, ifjabb Márkly János – aki 1848-ban magyarosított Márkíra – gimnáziumot végzett, majd gazdatiszt lett.⁶ Márki János tehetségének és szorgalmának köszönhetően jelentős vagyont szerzett, 1855-től a sarkadi Almásy-uradalom számtartója lett, s azt jövedelmező nagyüzemmé alakította. Az 1848–1849-es szabadságharcban nemzetőrként szolgált. Ez a család történelemszemléletének alapját képezte: 1849 után született fiait – Kossuthra és Petőfire utalva – Lajosnak és Sándornak nevezte el. Márki János két lányát és hét fiát egyaránt taníttatta, s élete végéig támogatta őket. Az anyagi gyarapodás mellett a családi kapcsolatok bővítését és a művelődést egyaránt fontosnak tartották. Rendszeresen jártak Nagyváradra és Budapestre színházi előadásokra, s számos újságot és folyóiratot járatnak. Márkiék nagy házat vittek, amiben szalon és zongora is volt. Márki Sándor – első történelmi tárgyú könyvének ajánlásában – apja életútját tipikus 19. századi karriereként mutatta be, Széchenyi István gazdasági elképzeléseinek sikeres gyakorlati megvalósításaként. Márki János felesége, Zay Julianna a család társadalmi kapcsolatait és lelki életét ápolta. Márki Sándor később maga is részt vesz katolikus szervezetek, így például a Szent István Társulat és az Erdélyi Katolikus Státus munkájában. Édesanyja válásos elkötelezettségéről egy a kereszténység történetével foglalkozó munkája dedikációjában emlékezett meg. Többször felidézte azt is, hogy édesanyja „a mesében is megkerestette velem a valót, s a történetben is érezte velem a lelket”.⁷

Márki Sándor tehát egy vagyonosodó, a művelődésre is figyelmet fordító, függetlenségi, katolikus polgárcsalád ötödik fia volt, aki 1853-ban látta meg a napvilágot. Tehetségére már korán felfigyeltek. Tizenkét évesen kézíratos „népies hetilapot” szerkesztett, s bátyjával verseskötetet állítottak össze. Verseik a nagy nemzeti hősről (Lehelről, Dugovics Titusról, Rákóczi Ferencről), valamint nemzeti katasztrófákról (tatárjárás), végül a szabadság dicsőítéséről szólnak. 1868-ban lépett írással a szélesebb nyilvánosság elé. Ekkor jelent meg első komolyabb történelmi munkája Bihar megyéről, 1869-ben pedig felhívást tett közzé a megyei múzeum és levéltár megalapítására.⁸ Ugyancsak 1868-tól küldött humoros írásokat – Marquis Jean d'Or álnéven – Jókai lapjába, az *Ústökösbe*, ahol két évtizeden át rendszeresen publikált. Emellett az iskolai diáklap szerkesztője. Hamarosan egy itt megjelent satirikus írásáért kicsapták, ami mély nyomot hagyott benne. Ekkor „német szóra” Pozsonyba küldték, az utolsó évet pedig a pesti piaristáknál járta. Ekkoriban mintegy fél tucat lapban publikált rendszeresen s még néhányban alkalmanként. Tizenhat évesen jelent meg első írása a *Századokban*, hamarosan pedig Thalys Kálmán is felfigyelt a fiatal szerzőre.⁹ Márki jövője az érettségin dőlt el: a maturáló diák a történelem iránti szeretetből tanár vagy joghallgató akart lenni, s végül egyik tanára biztatására lett bölcsész.

1872-ben iratkozott be a budapesti tudományegyetem történelem–földrajz szakára. A grafomán elsőéves itt lapszerkesztés helyett naplóírásba kezdett.¹⁰ Tanárai közül Salamon Ferenc és Kerékgyártó Árpád, valamint a földrajzos Hunfalvy János voltak rá nagy hatással. Didaktikára Kármán Mór tanította. Salamont távlatos gondolkodásáért és kritikai érzékéért, Kerékgyártót részletekbe menő adatgyűjtő szorgalmáért és lelkesült honszeretetéért tisztelte. Kirajzolódik ebből Márki történész hitvallása: a történelmet egyszerre tekintette szaktudománynak, valamint a nemzeti hagyományok őrzőjének. Salamon több alkalommal is meghívta magához ebédre, s itt ismerkedett meg Szilágyi Sándorral. Az idősebb pályatársak közül ismeretséget kötött

Fraknói Vilmossal, Gyulai Pállal és Toldy Ferencsel, valamint eljárt a Rómer Flóris szervezte kirándulásokra. Rendszeresen járt színházba, sőt a nagyobb parlamenti vitákra is elment. Résztevője volt a Történelmi Társulat, a Földrajzi Társulat és az Akadémia üléseinek, valamint az egyetemi önképző köröknek. Az egyetemi ifjúság képviselőjében részt vett a zágrábi egyetem megnyitásán. Diáktársai közül Thallóczy Lajoshoz került a legközelebb, de ismerősi körébe tartozott Ballagi Aladár és Marczali Henrik is.¹¹ Előadói tehetségére tanárai is felfigyeltek, s már 1874-ben beajánlották egy főúri családhoz, hogy ott történeti tárgyú előadásokat tartson. Továbbra is rendszeresen publikált számos lapban, a legkülönbözőbb témákban. Történeti írásain kívül jelentek meg versfordításai, színikritikái és humoros írásai. Állatmesefordításából önálló kötet is készült. Ekkoriban látott napvilágot első nagyobb történeti tanulmánya a *Századokban*.¹² Szerkesztői ambíciói is újraéledtek: 1874-ben indította meg az *Irodalmi Értesítőt*, amely elsősorban a frissen megjelent könyvek jegyzéke volt, de emellett kisebb történeti írásokat is közölt. A 250 előfizetővel büszkélkedő bibliográfiai folyóirat, ami az egyetemi tanulmányok befejezéséig jelent meg, nagy presztízszt adott a fiatal szerkesztőnek. A történelem-földrajz szakos tanári oklevelet a fővárosi gyakorlógimnáziumi próbatanítás és az önkéntes katonai szolgálat után, 1876-ban kapta meg. Az elsők között volt, aki az új egyetemi minősítési szabályok szerint nyilvános vizsgán adott számot tudásáról. Ezt azonban szeretett édesanyja már nem érthette meg, ugyanis fél évvel korábban elhunyt. A doktori fokozatot 1878-ban szerezte meg. Első történeti monográfiái a szűkebb pátriával, Sarkaddal és a Fekete-Körös vidékével foglalkoztak.¹³ Márki később is szívesen írt helytörténetről. A munkái hátterét adó alapos tájismerethez nemcsak hangyaszigalommal gyűjtögetett levéltári adatai járultak hozzá, hanem az is, hogy szenvedélyes túrázó volt. (Az 1891-ben megalakult Magyar Turista Egyesületnek is egyik alapító tagja.) Figyelemre méltó érzékenysége a gyermekkorából jól ismert népi-paraszti világ irányába.

Két tanári állást pályázott meg: egy fővárosi és egy aradi középiskolában. Így került 1877-ben Aradra, ahol hamarosan megházasodott.¹⁴ Az aradi tanári kar tagja volt Jancsó Benedek, Mangold Lajos, Réthy László (alias Löwy Árpád). Márki továbbra is sokat publikált. A bihari román írókról szóló munkájából kiderül, hogy nem tartozott a túlzó nacionalisták közé,¹⁵ és általában távol állt tőle az intolerancia.¹⁶ Jellemző, hogy amikor az 1848-as szabadságharc időszakát megírta, megértő képet festett Avram Iancuról.¹⁷ A meséket és történelmi elbeszéléseket is író, jó humorú, alapos Márkinak minden adottsága és lehetősége megvolt arra, hogy jó tanár legyen.¹⁸ Az úgynevezett művelődéstörténeti irányzat híve volt: a történelem vezérfonalának az emberiség fejlődését tekintette a primitív időktől a modern korig. A magyar történelmet mindig egyetemes történeti beágyazottságában mutatta be. A népiskolai történelemtanítás feladatának azonban a nemzeti legendárium megismertetését tartotta. A történelemtanításnak ugyanis kettős feladatát látta: a nemzeti hagyományok ápolását, valamint az adatok szaktudományos kritika szerinti megrostálását.¹⁹ Márki elkötelezett híve volt a szemléltető oktatásnak, így a tanulmányi kirándulásoknak, és forráselemző órákat tartott. A szaktárgyak tanítása mellett osztályfőnök, könyvtáros, valamint a szakszertárak kezelője. Az 1880-as években számos pedagógiai cikket is írt, 1885-ben pedig őt kérték fel, hogy a történészkongresszuson a történelemtanításról adjon elő.²⁰ Itt az életkori sajátosságok figyelembevételét s a történelem megkedveltesének fontosságát hangsúlyozta, s javallotta a szemléltető módszerek alkalmazását.

Aktívan részt vett az aradi közéletben is: alapító tagja az 1881-ben alakult Kölcsey Egyesületnek. Mindezzel megtestesítette a kor tanáreszményét, a tudós tanárt, aki a közéletben is aktív. Helytörténeti monográfiát írt Aradról.²¹ Egyúttal több pályaművet is készített, hogy enyhítse anyagi nehézségeit. (Az ifjú férj és édesapa ugyanis időnként édesapja támogatására szorult.) Az MTA Lévay-pályázatára adta be 1882-ben Dó-

za Gyögyről szóló művét, a Kisfaludy Társaság pályázatára pedig Anjou Mária királynő életrajzát. Ezeket a szakma elutasítással fogadta. Nagyobb visszhangot Dózsáról szóló írása kapott, amiben hősét nem zendülő parasztvezérként mutatta be, hanem Danton elődjének, a demokrácia úttörőjének.²² Ráadásul azt javasolta, hogy Dózsának éppúgy szobrot kellene állítani, ahogy Kossuthnak is. A dolgozat elbírálói (Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Zsilinszky Mihály, Szilágyi Sándor) a jelenből visszatekintő, felforgató műnek értékelték munkáját.²³ Pályadíjat nyert viszont Kemény János fejedelemről írt életrajza,²⁴ s Szilágyi Sándor kiadta a Mária-életrajzot is, ami így a Történelmi Életrajzok sorozat első köteteként látott napvilágot.²⁵ Márki 1886-ban – apja anyagi támogatásával – németországi kutatóutat tehetett. Ennek állomásai: Bécs, Salzburg, München, Augsburg, Karlsbad, Prága, Pozsony.

Munkásságára az 1885-ös történetéskongresszus során figyeltek fel a fővárosban, 1886-ban meghívták a budapesti VII. kerületi főgimnáziumba. (A főváros első állami gimnáziumára jellemző, hogy annak egymást váltó történelemtanárai: Fináczy Ernő, Márki Sándor és Míka Sándor.) Ekkor csak történelmet tanított, de itt is osztályfőnök, valamint szakszertáros.²⁶ Több földrajz-, majd történelemtankönyvet írt. Legsikeresebb tankönyve 14 kiadást ért meg, s földrajzkönyvei közül néhányat románra is lefordítottak. Híve a múzeumlátogatásnak, a tanulmányi kirándulásnak, valamint a diapozitív, a fotóreprodukciók és a film oktatási célú felhasználásának, továbbá a szakszertárak létesítésének. Hasznosnak tartotta a történeti tárgyú szépirodalom és színház ismeretét is. Egyik népszerűsítője a térképhasználatnak – ekkor jelentek meg Kogutowicz Manó falitérképei. Márki maga is tervezett három falitérképet, valamint egy tíz térképből álló kéziatlaszt. 1891-ben a Középiskolai Tanáregyesület jubileumi tanszerkiállításának egyik rendezője.

Emellett a Történelmi Társulat és a Földrajzi Társulat, valamint a Középiskolai Tanáregyesület választmányi tagja, és tagja a Pedagógiai Társulatnak. A Történelmi Társulatban több előadást is tartott, részt vett a vidéki kutatókirándulásokon. 1888-ban erdélyi tanulmányutat tett: járt Gyulafehérvárott, Nagyszebenben, Fogarasban, Brassóban és Csíkszeredában. 1889-ben pedig egy nagyobb küldöttség tagjaként meglátogatta a Turinban élő Kossuthot, majd innen Franciaországba és Angliába ment. Tanári sikerei ellenére szakmai karrierje nem zökkenőmentes: 1887-ben csak másodszorra sikerült elnyernie az egyetemi magántanári képesítést, 1890-ben sikertelenül pályázott a budapesti tudományegyetem középkor tanszékére, majd 1891-ben a kolozsvári egyetem magyar középkor tanszékére is, s emellett az MTA kétszer is elutasította taggá választását.

Az áttörést az 1892-es év hozta meg. Ekkor Thaly Kálmán javaslatára az MTA levelező taggá fogadta, s az év nyarán Kolozsvárra nevezték ki az egyetemes történelem professzorának. A sikert azonban beárnyékolta, hogy meghalt édesapja, aki mindvégig erkölcsi és anyagi támasza volt. Akadémiai székfoglalóját a Péro-lázadásról tartotta.²⁷ 1894-ben ugyan még megpályázta Salamon Ferenc megüresedett tanszékét a budapesti egyetemen, ennek sikertelensége után azonban véglegesen berendezkedett Kolozsvárott. 1911-ben már nem is fogadta el a fővárosi egyetem ajánlatát. A millenniumi tízkötetes országtörténetben az 1848–1849-es szabadságharcról szóló rész szerzője.²⁸ Márki kifogástalanul megfelelt a kényes feladatnak. Elkülönítette az értékes forrásanyagot a csak fenntartással kezelhető irodalomtól, s jó forráskritikai érzékkel rostálta meg a hatalmas tényanyagot, ítéletei is tárgyilagosak. A nagy-szabású munka sikerén felbuzdulva Thaly 1905-ben felkérte II. Rákóczi Ferenc életrajzának megírására.²⁹ Eközben egyetemi előadásainak középpontjában a középkor története állt.³⁰ Munkásságának szintézise 1910-ben jelent meg.³¹

Az egyetemi oktatás mellett tagja az Országos Tanárvizsgáló Bizottságnak, előadásokat tart a Magyar Pedagógiai Társaságban, és elnöke a Kolozsvári Tanári Kör-

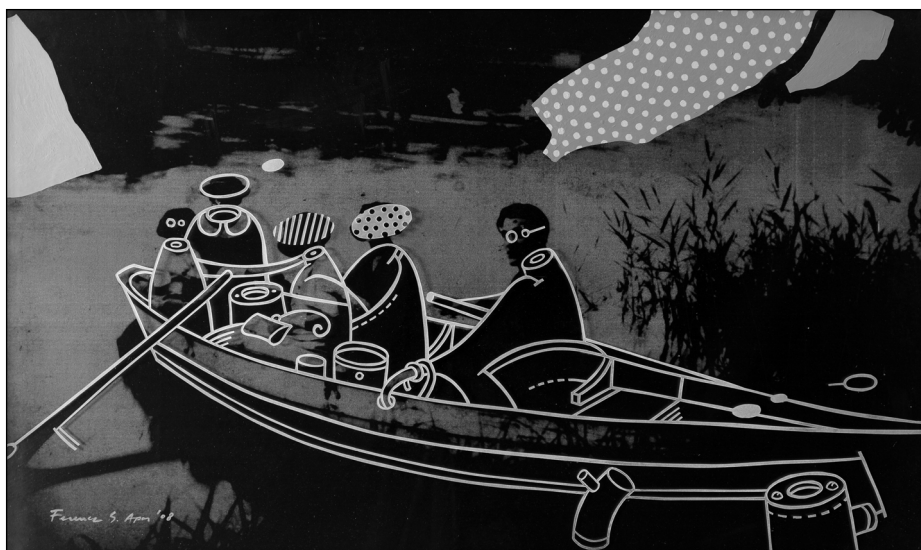
nek. 1902-ben az első történettantáti tanfolyam vezetőjévé jelölte ki a minisztérium. Előadásai könyvként is megjelentek, ez az első tudományos igényű történelmi szakmódszertan Magyarországon.³² 1914-ben történetfilozófiai összefoglalót írt, melyben a különböző történetfelfogásokat tárgyalta.³³ Ekkor a nemzeti célú történet-oktatás mellett tette le a voksát. 1917-ben pedig szép életrajzzal állított emléket Horváth Mihálynak.³⁴ A világháború idején a kolozsvári egyetem rektora, de a református gimnázium hadba vonult tanárát is helyettesíti. Emellett tucatnyi szakmai-közéleti egyesület tagja s a Mátyás-szobrán dolgozó Fadrusz János tanácsadója. Családi utazásokat tett Bajorországba, Poroszországba, s részt vett az 1899-es olaszországi, majd az 1900-as franciaországi történelmi kongresszuson. 1906-ban megünnepezték 30 éves tanári jubileumát, 1912-ben az MTA rendes tagjává választotta, 1918-ban a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki.

1919. május 12-én távolították el kolozsvári egyetemi tanári állásából. Az 1919 és 1921 közti impériumváltást – főleg román forrásokra alapozva – *Metamorphosis Transylvaniae* címmel írta meg.³⁵ Tanára, illetve vezetője lett a kolozsvári református tanárképző intézetnek – amely az egyetemet próbálta pótolni. Márki eközben románul tanult, s fordított latinból, görögből, franciából és románból. Az intézmény 1921 nyaráig működhetett, ellehetetlenülése után költözött Szegedre, ahol Teleki Pál kérésére részt vett az ide átköltöző egyetem megszervezésében.³⁶ A szegedi egyetem tanáraként is folytatta addigi munkáját, de legbelül ekkor is erdélyi maradt, gyakran írt erdélyi lapokba. Idejének egyre nagyobb részét töltötte családja, egyetlen lányától született három fiúunokája körében. 1925. június 30-án, tanári munkássága 49. tanévének végéztével hunyt el.

■ JEGYZETEK

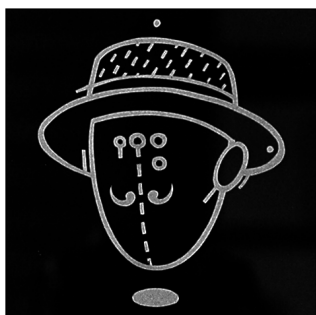
1. Vö. Lukinich Imre: Márki Sándor r. tag emlékezete 1853–1925. In: A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XXIII. 9. sz. Bp., 1941; Banner János: Márki Sándor emlékezete. Gyula, 1961; Székely György: Márki Sándor-emlékbeszéd. (Kétegyháza, 1970. X. 6.) Békési Élet 1971.1. sz. 18–26; Székely György: Emlékezés Márki Sándor történész munkásságára. Békési Élet 1973. 3. sz. 501–509.
2. Klukovitsné Paróczy Katalin – Rác Béla – Szabó Éva: Márki Sándor szakirodalmi munkássága. Bibliográfia. Szeged, 1992; Kovács Géza: Márki Sándor emlékezete és hagyatéka. Arad, 2000.
3. Vö. Lukinich Imre: Márki Sándor. Századok 1925. 329–333; Bíró Vencel: Márki Sándor. In: Márki emlékkönyv. Írták tanítványai. Szerk. György Lajos. Bp., 1927. 3–32.
4. Dr. Márki Sándor tanári jubileuma. 1906. október 14. Különlenyomat az Újság 283. számából. Kvár, 1906; Márki emlékkönyv. Írták tanítványai. Szerk. György Lajos. Bp., 1927.
5. Krenner Miklós: Erdély nagy tanára. Ellenzék 1941. április 28. 5.
6. A családtörténethz lásd Erdész Ádám: Ami a tarisznyába került. Márki Sándor indulása. In: A múlt felfedezői. Epizódok és arcképek a Magyar Történelmi Társulat és a Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat múltjából. Szerk. Erdész Ádám – Katona Csaba. Gyula, 2011. (Megjelenés alatt.)
7. Dr. Márki Sándor tanári jubileuma. 1906. október 14. Különlenyomat az Újság 283. számából. Kvár, 1906. 10.
8. Márki Sándor: Biharmegye rövid története. Nagyvárad Lapok 1868. 35.
9. Márki Sándor: Kis-Marja város pecsétje. Századok 1869. 500.
10. Haláláig vezetett naplót egy Gyulán élő Márki-leszármazott őrzi. Ezek másolata megtalálható a Békés Megyei Levéltárban. Kiadásuk a levéltár gondozásában folyamatban van Erdész Ádám szerkesztésében.
11. Széles kapcsolatrendszerét mutatja fennmaradt levelezése, amelynek jelentős része a Békés Megyei Levéltárban, az MTA Kézirattárban, valamint az OSZK Kézirattárban olvasható.
12. Márki Sándor: Biharmegye főispánjai az Árpádok korában. Századok 1874. 331–339.
13. Márki Sándor: A Fekete-Körös és vidéke. Nagyvárad, 1876, valamint uő: Sarkad története. Bp., 1877.
14. Ennek történetét lásd Kisvárosi polgárok. Források 1866–1919. Szerk. Héjja Julianna Erika – Erdész Ádám. Gyula, 2010. 197–211.
15. Márki Sándor: Bihari román írók. Nagyvárad, 1880.
16. Vö. Kemény G. Gábor: Márki Sándor és a századforduló nemzetiségi mozgalmi. Különlenyomat. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1974/VI. számából. 77–85.
17. Márki Sándor – Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. In: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. X. Bp., 1898.
18. Vö. Szebenyi Péter: Márki Sándor mint középiskolai tanár és didaktikus. Bp., 1970. Különlenyomat a Századok 1969. 5–6. Számából. 1201–1214.
19. Vö. Márki Sándor: Magyar Pantheon. A magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakja, képekben és rövid életrajzokban föltüntetve. Pozsony, 1884.

20. Mann Miklós: Az 1885-ös történészkongresszus és a történelemtanítás. Magyar Pedagógia 1964. 3–4. sz. 377–383.
21. Márki Sándor: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. I–II. Arad, 1892–1895. Ezenkívül háromkötetes Arad megyei oklevélgyűjteménye kéziratban maradt.
22. Vö. Banner János: Dózsa György és a köznép története – Márki Sándor munkásságában. Békési Élet 1971. 1. sz. 27–30.
23. Márki Sándor: Dósa György és forradalma. Bp., 1883. Átdolgozott újabb kiadása Márki Sándor: Dósa György. Bp., 1913.
24. Márki Sándor: Kemény János. Századok 1883. 401–413.
25. Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja, 1370–1395. Bp., 1885. (Magyar Történeti Életrajzok)
26. Márki és a földrajztudomány viszonyát foglalja össze Gombos Albin: Márki Sándor emlékezete. Földrajzi Közlemények 1926. 7–8. sz. 34–138.
27. Márki Sándor: Péró lázadása. Akadémiai Értesítő 1893. 195–198.
28. Márki Sándor – Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. In: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. X. Bp., 1898. Vö. Mann Miklós: A millenniumi „Magyar Nemzet Története” szerkesztési munkálatairól. Századok 1968. 1117–1148.
29. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I–III. Bp., 1907–1910.
30. Márki Sándor: A középkor főbb krónikásai a magyarok honfoglalása koráig. Bp., 1900.
31. Márki Sándor: Az ó- és középkor története. Bp., 1910, valamint uő: Az újkor és legújabbkor története. Bp., 1910.
32. Márki Sándor: Történettanítás. Bp., 1902.
33. Márki Sándor: Történet és történetírás. Bp., 1914.
34. Márki Sándor: Horváth Mihály 1800–1878. Bp., 1917.
35. Ez a mű azóta is kéziratban.
36. A szervezés mellett maradt ideje az egyetem történetének megírására is. Lásd Márki Sándor: A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Szeged, 1922.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

SZÁDECZKY LAJOS ÉS A SZÉKELY MÚLT

És nem utolsósorban:
hol tartana a székely
történelem kutatása
a Székely Oklevéltár
nélkül? Ezzel szemben
– emlékszik valaki
Szépvízi Balázs Bélára?

Szádeczky (Kardoss) Lajos érdeklődését a székely történelem iránt nem születése vagy neveltetése határozta meg: ő ugyanis az észak-magyarországi Pusztafalun (Abaúj-Torna vm.) látta meg a napvilágot 1859. április 5-én. A gimnáziumot szülőföldje jeles iskoláiban, az alsó osztályokat a sárospataki kollégiumban, a felsőbbeket Szepesiglón végzi, ezt követően 1877-től a budapesti, 1879-től a bécsi egyetemen és az Institut für Österreichische Geschichtsforschungban tanul, majd 1882-ben Budapesten szerez bölcsészdoktori oklevelet. 1880-ban, hosszabb tanulmányút keretében romániai és galíciai levéltárakban kutat. 1881-ben középiskolai tanár Budapesten, 1882-től a Budapesti Egyetemi Könyvtár tisztviselője, közben 1883-tól egyetemi magántanár ugyanott, majd 1891. augusztus 12-én kinevezik a kolozsvári egyetem „rendes tanárává”.

Történelmi munkássága szerteágazó: művei között vannak életrajzi és kortörténeti tanulmányok (*Mihály havasalföldi vajda Erdélyben.* Bp., 1882; *Báthory István lengyel királlyá választása.* Bp., 1887; *Korniyati Békés Gáspár,* Bp., 1887; *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban.* Bp., 1888), alapvető gazdaságtörténeti szintézisek (*A céhek történetéről Magyarországon.* Bp., 1889; *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Okirattárral. 1307–1848.* I–II. Bp., 1913). Forráskiadói tevékenysége is széles témaköröket ölel fel (*Mihály vajda okmánytára.* Bp., 1883; *Szerémi György élete és emlékiratai.* Bp., 1891; *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai.* Bp., 1891; *Kovacsóczy Farkas... levelezése.* Bp., 1893 (különny. a *Történelmi Tárból*); *Halmágyi István naplói és iratai.* Bp., 1906

stb.). Forráskiadványai sorában kiemelkedően fontosak a székely történelem kútfőit előtáró közlemények: *Székely Oklevéltár*. V–VII. Kolozsvár, 1895–1898; *Báró Apor Péter verses művei és levelei*. I–II. Bp., 1903; *A székely határórség szervezése 1762–1764-ben. Okirattárral*. Bp., 1908).

A székely történelem kérdéseiben vallott, a korban (és sajnos azon túl is) nem kifejezetten népszerű álláspontját nyilvánosan először a Történelmi Társaság ülésén Szabó Károlyról tartott emlékbeszédében fejt ki, sajnálkozással és együttérző iróniával szólva mestere székely-kutatásainak mellékvágányáról: „...A székelyek eredetének kérdése: a magyar történelem tengeri kígyója. A Scylla és Charybdis örvényei fenyegetik a történetíró hajóját itt az Óperenciás-tengeren. A compass és gőzerő erre nézve még nincs feltalálva. Szabó Károly is eleinte csak törékeny sajkával s később is legfőlebb csak vitorlás hajóval evezhetett az örvények között, melyeket kikerülnie egészen neki sem sikerült. Az első szirt, amibe beleütközött, az ún. *Csíki székely krónika* volt. Egy csábos szirén csalogatta a szirt felé a székely őstörténelem tündér paradicsomát kutató hajósokat. Egész új világot mutogatott ez varázstükrével, amelyről addig szem nem látott írást, fül nem hallott éneket. Havasi Dáciáról szólt a bűvös ének, ahol Attila népének töredéke megvonta magát, nemek és ágak szerint osztották fel magok között az örökséget és tisztségeket, s rabonbánjaik alatt éltek boldog vitézi életet.” A történet fonalának rövid vázolója után előtárja a krónika néhány tetten érhető fonákságát is: „...legkuriosusabb pont midőn Kálmány László nemes férfiú, a nemzeti László király fia (!) lakodalmát tartja Drusillával, a Sándor István [rabonbán] leányával, a Hét-erdő földének közepében, László király várában, ahol László király is ott volt a lakodalomban. A sicíliai király leánya, Busilla, mint a mesék tündér királykisasszonya, így változik át itt e székely krónikában a Sicularum comes leányává, Drusillává, Kálmán király a Géza király fia (aki tudvalevőleg a sicíliai király leányát vette nőül) Kálmány Lászlóvá, a László király fiává, hogy a szent király is ott táncolhasson a csíki lakodalomban. A Kálmán nővérét (?), Piroskát pedig a székely földön keresztül viszik a keleti császár udvarába, díszes székely kísérettel.”¹ Ezután a krónika hitelességének vizsgálatára irányuló addigi kutatásairól számol be: „Sajnos az a törekvés, hogy a krónikának akár 1533-iki eredetijét, akár 1695-iki másolatát, akár az ezek alapjául szolgált okleveleket feltalálhassuk, mind hiábavaló volt. Magam is a legéberebb figyelemmel kutattam a múlt nyáron székely földi tanulmányutamban e krónika ősei után, de sajnos ilyesmit nem találtam. De ha őseit nem – megtaláltam testvéreit: egy magyarul írt »Rövid krónikát«, amely szintén a Budavárát Attila idejében építő Bouda Nabu Phileimmel kezdődik s adja a székely rabonbánok leszármazását (ami a másik krónikában nincs meg) Attila idejétől Zandirhámig s azon innen. [...] Megkaptam továbbá a »Csíkszentmihályi Sándorház leszármazását« ugyanabban a famozus 1796. évbeli összeállításban, és 1806-ból (az előbbi latin, utóbbi magyar nyelven) s annak is egy magyar fordítását. Tartalmuk mutatja, hogy szoros rokonságban állanak a csíki székely krónikával, s ezek újabb érveket fognak az érdekes vitába belehozni...”²

Az igazság az, hogy Szádeczky nem volt egészen úttörő a csíki krónika kritikai vizsgálatában: óvatos bírálói már felbukkanásától kezdődően akadtak, 1886-ban pedig Nagy Géza, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum dunántúli (gárdonyi) születésű, a pesti egyetemen iskolázott tudós őre részletes és szakszerű elemzés után keményen kimondja: „elég volt ennyit foglalkoznunk azzal a munkával, mely krónikának ügyetlen hamisítás, irodalmi műnek pedig hitvány fércmunka. Végeztünk vele.”³

A magyar történetírás romantikus vonulatának utolsó nagy alakja, Jakab Elek viszont – miután 1884-ben még eléggé tartózkodóan nyilatkozott a csíki krónika kérdésében⁴ –, Udvarhelyszék történetéről írott monográfiája első nyolc fejezetét jórészt

ennek jegyében szerkeszti, egyik fejezetét pedig teljesen *A székelyek hunsága tagadónak érvei* cáfolatának szenteli.

A sors iróniája, hogy Jakab Elek halála után az említett monográfiát Szádeczky Lajos fejezte be, aki az elődje által megírt részt változatlanul közli, még a 193. oldal azon lapalji jegyzetét is, hol Jakab őt személyesen bírálja „a székelyek érzékenységét bántó”, iróniától korántsem mentes szavaiért, melyekkel „a székelyek hunszkythasága kérdését Óperenciás-tengernek s az ezzel foglalkozó történetíró Scylla és Charybdis örvényei által fenyegetettnek mondja. [...] Minthogy én – írja Jakab Elek – azon kevesek közé tartozom, akikre az Óperenciás tenger gúnyoló élce – akaratlanul – irányul, s akik a Csíki Székely Krónikát Szabó Károly és több elismert nevű írók véleményével egyezőleg hitelesnek tartják: nem tehetem, hogy e felolvasást művemben hallgatással mellőzzem.”⁵

Rövidesen Szádeczky fontos fórumot kap elveinek kifejtéséhez: 1902-ben őt kéri fel *A székelyek történelmi intézményeiről* szóló előadás megtartására a tusnádi Székely kongresszuson. Szádeczky óvatosan, de elvszerűen jár el: megemlíti, hogy „a hagyományokat követelők szerint a székelyek Attila Erdély bércei között visszamaradt hunjainak ivadéka”, ami viszont „nem bizonyítható”, felvillantja az akkor (és lényegében ma is) vitában lévő tudományos álláspontokat, majd leszögezi: „a székelyek valódi története ott kezdődik, ahol a hiteles történelmi adatok kezdenek megszólalni.”⁶ Ezt követően rövid, de szakszerű szintézisben foglalja össze a székely múlt főbb korszakait, az intézményrendszer és társadalom alakulásának fontosabb folyamatait. Előadása végén jó szónoki érzékkel a székelyek határvédő szerepét hangsúlyozza, azt, hogy „Erdély volt Magyarország keleti védőbástyája századokon át s a Székelyföld ennek legkimagaslóbb őrtornya, hol a veszély idején felgyújtották a Tűzhalom nevű hegyeken a máglyákat s a nép, az istenadta nép dobokat és »száldobokat« verve, süvegjébe virágot tűzve s dalolva a harc mezején – ment a halálba vagy a szabadságba”.⁷ Így a vége „élénk, hosszan tartó éljenzés és taps”, ami persze mit sem változtat a székely sorsért aggódók ellenérzésén az akadémiai eredetelmé-
tekkal szemben. Természetesen voltak kivételek: Szádeczky 1920-ban közölt munkájában visszaemlékezik a kongresszus idején Ugron Gáborral folytatott beszélgetésére: „Mikor a hamisított csíki székely krónika rabonbán meséit megcáfoltam, azt mondta: soha sem hitt azokban az ostobaságokban, pedig őt hitták [a korabeli politikai körökben jelképesen – HGM] a székelyek rabonbánjának.”⁸

Hamarosan Szádeczky még inkább kihívja maga ellen a hun–székely közvetlen leszármazás és területi folytonosság híveit, midőn 1905-ben közzéteszi e leszármazás fontos tanújaként számon tartott *Csíki székely krónikát*, egyszersmind kifejtve azon véleményét, hogy ez Sándor Zsigmond ifjú csíki joghallgató nemesember 1796-ban elkövetett hamisítványa. Következtetéseit hat pontban foglalja össze: „1. A krónikát nem 1533-ban írták, és nem 1695-ben másolták az aláírt személyek, akik nagyobbára nem is léteztek. 2. Sándor Menyhért várában sem írhatták, mert olyan nem volt, s nem tudunk Sándor Menyhértről sem. 3. Nem régi görög és latin oklevelekből szerkesztették, mert olyanok a Sándor család birtokában nincsenek és nem voltak. 4. A Sándor család hamis genealógiáját 1796-ban szerkesztették, s akkor szerkesztették, illetőleg hamisították a krónikát is. 5. A pogány áldozókelyhül szerepeltetett kókuszdíó-serleg nem ősrégi, hanem 17. századi ötvösmunka. 6. A székely krónika családi hiúság és anyagi érdekek céljára készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékaul büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségből való ősi vezéri leszármazást fitogtasson s hogy a százados Apor–Sándor perben tanúbizonysággal szolgáljon.”⁹

Ekkor már a Szádeczky-tanítványok is munkába álltak, síkraszállva a székely történelemnek a korszerű forráskritika jegyében történő tanulmányozásáért.¹⁰ Másfelől

viszont a napi- és hetisajtóban tükröződő erdélyi magyar közvélemény – néhány visszafogott egyetértő cikket leszámítva – meredeken szembefordul Szádeczkyvel. Legádázabb kritikusa a szamosújvári gimnázium csíki származású tanára, Jósa János.¹¹ Ebben a közhangulatban tartotta Szádeczky 1911-ben akadémiai székfoglalóját, melynek témája az indulatos viták keresztttüzébe került csíki krónika, első számú célpontja pedig Jósa János. Választását ekképpen indokolja: „Nem az íróért teszem és érdemtársaiért, akik az érvek és bizonyítékok elől elzárkóznak (mint struccmadár a Sahara sivatagjának homokjába), hanem a kérdés iránt érdeklődő olvasóközönség és főként a székely nemzetért, melyet az igazság megismerésétől félrevezetni igyekeznek.”¹² A vita itt már övön aluli csatározássá fajul: a személyesen érintett Jósa 1912-ben közzéteszi a Szádeczky diskurzusára írt *Feleletét*, amelyben egyenlő félként próbál vitázni ellenfelével, majd érvei fogytán kéjesen idéz a *Pesti Napló* egyik újságírója, bizonyos Lakatos László enyhén bulvárízű (Szádeczky székfoglalóját megjelenítő) cikkéből: „Egy piros képű úr lép a dobogóra. Ez nem lapról olvas, hanem szavalni kezd, kívülről, fejből. És hogyan beszél? Vélnéd, vidéki pártelnök mond tósztot március tizenötödikén. [...] Ezután pedig következett a felolvasás, mely olyan volt, mint az előljáró beszéd, rusztikus csipkelődésekkel teli vidéki hetilapocskába való polémizálgatás.”¹³

Az akadémiai körök és igényes szakkiadványok a vitát már évek óta lezártak tekintették, így Szádeczky itt már tényleg csupán a közvéleményt erőteljesen befolyásoló „alternatív” tudományossággal vitázott. Aztán jött a háború, mely lényeges változásokat hoz Szádeczky életében és munkásságában, 1921-től ugyanis a szegedi egyetemen folytatja tevékenységét.

A székelyek történetének megírására még 1874-ben bizottság alakult, mely a kivitelezéssel Szabó Károlyt bízta meg, majd Szabó halála után, 1892-ben a feladat a bizottság döntése nyomán Szádeczkyre hárult. A munka elkészült, bírálat céljából megkapta Nagy Géza, majd az ő halála után Sebestyén Gyula, Márki Sándor és Kozma Ferenc. Az impériumváltás forgatagában Szádeczky 1919 őszén távozott Erdélyből, műve egy gépelt példányát Kolozsváron hagyva, másik példányát természetesen magával vitte. A kiadásra szánt pénzalapokat viszont az Akadémiánál és Erdélyben egyaránt elsodorta a háború. A mű végül 1927-ben, a szegedi székhelyű „*Hargitaváralja jelképes székely község*” kiadásában, mintegy felére „összevont alakjában” jelenhetett meg. Szádeczky a bevezetőben hangsúlyozza: „a székelyek történetének lényegét és súlypontját nem az eredet homályos kérdésének tisztázásában, hanem a már dokumentálható történelem és az intézmények fejlődésének megállapításában” látja.¹⁴ A könyv elején mégis kitér az eredetkérdésre – de igen bölcsen, tekintettel valószínűleg a „*Hargitaváralja*” berkeiben befolyásos Jósa család és baráti köre érzékenységre, a csíki székely krónika vitáját úgy tekinti, mintha nem is létezett volna, meg sem említi. Sorjázza a korban még vitában lévő eredetelméleteket, óvatosan állást foglalva a bolgár („azaz hun eredetű”) „eszegelek”-től való származtatás mellett.¹⁵

A mű egészében – így csonkán is – kitűnő és máig nélkülözhetetlen székely történeti szintézis. Nélkülözhetetlen mindenekelőtt a székely intézmény- és társadalomtörténet kutatói számára, és bár a takarékoság jegyében a szerző kénytelen volt csínján bánni az oklevéldízetekkel és hivatkozásokkal, ezt – mint bevezetőjében jelzi – jól pótolja a korábbi forrásközlés, a *Székely Oklevéltár*. A mű teljes szövegének felkutatása és kiadása minden bizonnyal ma is több volna egyszerű historiográfiai kuriózzumnál.

A székely történeti szintézis szigorúan tudományos, egyben körültekintő és diplomatikus tárgyalási módja ellenére Szádeczky élete végén sem szabadult a székelykérdés vagdalkozó radikálisainak támadásaitól. E korban a csíki krónikát, bár kikerült a tudományos viták homlokteréből, újra felfedezik és meglovagolják a hangsúlyozottan „nem-

zet- és fajvédő” kiadványok, mindenekelőtt egy Gödöllőn szerkesztett, Budapesten megjelenő lapocska: *A Székelység* (felelős szerkesztő és tulajajdonos Szépvízi Balázs Béla, de *vigyzat*: össze ne tévessze valaki a derék Bányai János udvarhelyi *Székelységével*!). A főszerkesztő a csíki krónika ádáz védelmezőjeként határozottan állítja: „Szádeczky úr csak mint turista ír könyveket”,¹⁶ másutt a krónikából azt olvassa ki – ami szerinte „a felcsíki hagyományból s ősi székely iratokból, de minden magyar és világtörténeti adatból” is kitetszik –, hogy „az oláhok itt is török testvértörzsünknek uralma alatt élő háziállatok voltak”.¹⁷ Odébb van még egy nem éppen szalonképes kirohanása „a székelységre nézve vadidegen” Szádeczky ellenében, akiről – mert egy helyütt „Tapolczát, ami Csíksomlyó mellett van, Topliczának írja”¹⁸ – megállapítja, hogy „nem is konyít a székely dolgokhoz”. Aztán summáz, immár nem csak Szádeczkyre nézve: „Ilyen alakok írnak székely történelem-, néprajz-, földrajz-, mythológia-hamisító gonosz könyveket a székelységről, a magyarságról s ilyeneket ad ki a Magyar Tudományos Akadémia...”¹⁹

Az efféle sárdobálás aligha szerzett nagy örömet a székely múlt 1929-ben nyugállományba vonult elkötelezett kutatójának. De ezek a kirohanások háromnegyed évszázad távlatából is furcsák. Furcsák, mert nem tudunk egyiptomi tiltakozásról, amiért Champollion, aki ráadásul Napóleon hódítóival érkezett, megfejtette hieroglifáikat. Arról sem, hogy a görögök nehezményezték: Krétát, Mükéné, Tróját Heinrich Schliemann meg Arthur Evans tárta fel... Vagy azt, hogy a mükénéi kultúra titokzatos „lineáris B” írását Michael Ventris és John Chadwick fejtette meg... Még román ellenvetésről sem tudunk amiatt, hogy történetírásuk meghatározó jelentőségű szintézisszerzői között olyanokat találunk, mint A. D. Xenopol vagy Adolf Armbruster – noha egy csalhói pásztor nyelve legalább annyira botladozna nevük ejtése közben, mint a mássalhangzó-torlódást nem kedvelő székely bíbelődhet a Szádeczkyével. Vannak viszont tények: bár csonkán közzétett székely történelmi szintézise felett eljárt az idő, kutatásaink során ma sem mellőzhetjük. De nem tudunk létezni *Udvarhely vármegye története* nélkül sem, mint ahogy lehetetlen a korban vizsgálódni *A székely határórség szervezése* és ennek *Oklevéltára* nélkül. És nem utolsósorban: hol tartana a székely történelem kutatása a *Székely Oklevéltár* nélkül? Ezzel szemben – emlékszik valaki Szépvízi Balázs Bélára?

■ JEGYZETEK

1. Szádeczky Lajos: Szabó Károly emlékezete. Századok 1894 (XXVIII 210–211.
2. Uo. 212.
3. Nagy Géza: A Csíki Székely Krónika. Székely Nemzet 1886 (IV. 140–169. sz.
4. Jakab Elek: Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő társaság. Figyelő. Irodalomtörténeti Közlöny 1884 (XVI 172. Idézi Arankának Gyarmathy Sámuelhez intézett levelét, melyben kifejti, azért kívánja közzétenni a krónikát, „hogy idővel a tudósok s régi írásokkal és oklevelekkel bánti tudó urak igazságát vagy hamisságát bebizonyítsák...” Jegyzetben Jakab Elek ehhez ennyi magyarázatot fűz: „Ezt meg is tették 60 év múlva előbb Nagyajtai Kovács István, azután Szabó Károly és gróf Kemény József történetbúváink.”
5. Jakab Elek – Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története. Bp., 1901. 193.
6. A Székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai. Csíkszereda, 2001. 20.
7. Uo. 34.
8. Szádeczky Lajos: A székely puccs 1877-ben. Bp., 1920.
9. Szádeczky Lajos: A csíki székely krónika. Bp., 1905. 73.
10. Connert János: A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig. Kvár, 1901; Kölönte Béla: Gyergyó története. A kialakulástól a határórség szervezéséig. Gyergyószentmiklós, 1910.
11. Jóna János: A csíki székely krónikáról. Szamosújvár, 1910.
12. Szádeczky Lajos: Még egyszer a csíki székely krónikáról. Bp., 1911.
13. Jóna János: Felelet Dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár úrnak „Még egyszer a csíki székely krónikáról” című akadémiai székfoglaló felolvasására. Szamosújvár, 1912. 77–78.
14. Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp., 1927. III.
15. Uo. 12–17.
16. Uo. 3.
17. Uo. 1935 (IV. 6 sz. 2.
18. A jelenleg Csíkszeredával összeépült Csíktapolcáról (nem Tapolcáról!) van szó, ami mellelleg régi iratokban, két ízben is (1569, 1602) Taploczia néven tűnik elő. (Vö. Szabó M. Attila: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. II. Csíkszereda, 2003. 1049.)
19. Szépvízi Balázs Béla: i.m. 1935 (IV. 10. sz. 2.

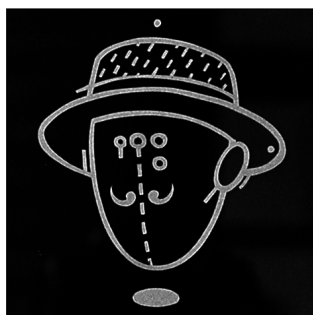
VINCZE ZOLTÁN

FÉSZEKRAKÓ ARCHEOLÓGIA KOLOZSVÁRON

Kolozsvár ma Erdély egyik legrangosabb régészeti gyűjteményét mondhatja magáénak, egyben a tájainkon folyó archeológiai kutatás és szakképzés legtekintélyesebb központja. Száz-százötven évvel ezelőtt, fokozatosan küzdötte fel magát erre a tiszteletre méltó magaslatra. A lelkes úttörők tenni akarását gr. Mikó Imre alkotása, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME, 1859) fogta össze, amelynek érem- és régiségtárát Finály Henrik szervezte meg, Torma Károly feltárásai felállították a római kor szakszerű kutatásának mércéjét, húga, Zsófia hatalmas gyűjteménye pedig elindította az őskor európai szintű bűvárlását. A felsőbb osztályba lépés lehetőségét az egyetem régészeti tanszékének megszervezése teremtette meg (1899).

A kolozsvári régészeti iskola megteremtése

■ Az országos régészképzés megoldására hivatott tanszék első nyilvános rendes tanára, egyben az EME érem- és régiségtárának igazgatója, Pósta Béla (1862–1919) Torma Károly oldalán, az aquincumi ásatások élményeinek hatására jegyezte el magát a régészettel. A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályán a századvég legtekintélyesebb magyar régésze, Hampel József mellett a múzeumi munka minden ágát-bogát megismerte: ásatásokat vezetett, a régiségosztály vezetőjeként ráhárult a leletek, szerzemények feldolgozása. Jóformán minden régészeti korszak anyagában otthonosan mozgott. Feldolgozta a gr. Zichy Jenő kaukázusi és közép-ázsiai útjairól hozott, a múze-

Fél évszázad alatt
Kolozsváron a nemzeti
lelkesedés, az alkotó
szellem történelmi
múzeumot és régészeti
iskolát teremtett...

umnak ajándékozott régészeti gyűjteményt, majd a gróf harmadik oroszországi utazásának régész szakembereként az európai civilizációk keleti forrásait, a honfoglaló magyarság hagyatékának gyökereit kutatta. Személyében az érem- és régiségtár a korszerű tudomány alapján álló rendezőjére, gyarapítójára, az egyetemi régésszékhez hivatott, iskolateremtő mesterére talált.

Tanrendje összeállításakor Pósta a fővárosi tanszék példáját követte. Ám szolgai utánzója nem lehetett, hiszen ott a régészeti oktatás számára csupán a klasszikus ismeretek átadására összpontosító tanárképzésnek alárendelt szerep jutott. Hampel előadásainak tárgya nem lépte át a görög–római civilizáció körét, csak a pannoniai és daciai provinciális emlékek ismertetésével merészkedett a klasszika archeológia határain túl. Ezzel szemben Pósta már az első két tanévben az őskori és a klasszikus régészet egyensúlyának megőrzésére törekedett. Csak ezután tért át a görög–római régészetnek a korabeli európai egyetemeken meghonosodott rendje szerint való tárgyalására. A keleti régészet több éven át tartó, egyetlen tömbben való ismertetése következett, amelyben (európai viszonylatban ritkaságnak számító) kiemelt hely jutott a mezopotámiai feltárások eredményeinek. A különleges hangsúlyt a Folyamközbe tevezett Keleti Intézet terve indokolta. Egy-egy kollégium erejéig a finnugor, a népvándorlás kori és a hazai középkori régiségek is helyet kaptak a tantervben. Az antik epigráfiának, a numizmatikának az európai egyetemeken többnyire elhanyagolt, több évre beosztott oktatása szemináriumi keretek között folyt. A görög, a római, illetve a középkori érmészet egymást követő bemutatása a pénztörténet szerves fejlődésének nyomon követését szolgálta.

Az egyetemi oktatás egykori magyarországi rendjében a régészet nem volt kötelező vizsgálati tantárgy. Pósta tanári működése első hónapjában régészeti kör indításával hívta fel a diákság figyelmét az új tantárgyra. Az érdeklődőketapidíjas tudományos segédmunkási minőségben bevonta a tárakban folyó munkába. A legjobbakat (Buday Árpád, Kovács István, Roska Márton) tanársegédi vagy osztályarcheológusi beosztásban maga mellett tartotta. Kitartóan küzdött azért, hogy kiépítse az egyesületi és az egyetemi gyűjtemények kezelésére képes Érmészeti és Régészeti Intézetet, amelyben önálló osztályok (őskori, ókori, népvándorlás kori, középkori, éremtani) biztosítsák a tudományos kutatómunka, egyben a szakemberképzés megfelelő kereteit. Remélte, hogy az osztályarcheológusok mellé rendelt, gyakornoki beosztású tanárjelöltek, tanulmányaik befejeztével, képesek lesznek a vidéki iskolai gyűjtemények, múzeumok vezetésére.

„...oly leletünk, melyben a tárgyak összetartozandóságát és a leletek körülményeit ismernénk, alig van; sőt egy igen jelentékeny résznél, különösen az újabb szerzemények közt, még a lelőhelyre nézve sem találunk semminemű feljegyzést” – állapította meg Pósta az érem- és régiségtár átvételekor. Ezért a gyűjteménygyarapítás módszerei közül, a régebbi történelmi korok tekintetében, a hiteles adatokat nyújtó ásatásokat részesítette előnyben. A beiktatását követő másfél évtizedben maga és munkatársai mintegy hetven helyen végeztek feltárást, de egyes pontokon a munkálatok két vagy több idényen át tartottak, ezért az ásatások száma valójában körülbelül kilencvenre tehető. Mester és neveltjei kollektív életműve az egykori Magyarország keleti fele, főképp Erdély távoli múltjának valamennyi korszakában ismereteink alapvető megújulását hozta.¹

A tudományos termés

■ A 19. században tudományos körökben általánosan elfogadott nézet szerint a Kárpát-medence az *őskőkor* (*paleolitikum*) idején lakatlan volt. A tudománytörténeti jelentőségű miskolci szórványlelet alapján végre Herman Ottónak sikerült megdöntene-

nie a tévhitet (1893), Kadiae Ottokár igényes barlangi feltárásai (Szeleta-barlang, 1906) pedig egyértelműen igazolták az úttörő nézeteiről ismert polihisztor állásfoglalását. A parázs tudományos vitában Pósta Béla kiállt Herman igaza mellett, az őskorra szakosodott tanítványa, Roska Márton pedig a kutatásokat kiterjesztette Erdélyre. A felfedezés élményét hozó első feltárást a Déli-Kárpátokhoz tartozó Szászsebesi-hegyek egyik szűk völgyére tekintő csoklovinai barlangban végezte (1911). Pár napi ásatás után örömmel újságolta mesterének: „...valóságos delirium paleolithicumban vagyok éjjel-nappal, mióta előttem a biztos leletek.” Jáspisból, opálból pattintott pengék, vakarók sokaságát gyűjtötte, a „csontbazár”-nak bizonyult lelőhelyen rengeteg csiszolt, átfűrt csonteszközt és mintegy 80 barlangimedvekoponyát talált. Erdélyben „az első, stratigraphiailag pontosan fixált lelet a csoklovinai” – szögezte le. A leleteket a középső (*moustieri* kultúra) és a felső paleolitikumban (*aurignaci* kultúra) sorolta. A Sebes-Körös menti Körösbarlang határában nyíló Igrić-barlangban hasonló korú leleteket talált, ám közlésükre nem keríthetett sort, a Felső-Maros menti Szentgericén kezdett ásatást pedig az első világháború kitérése félbeszakította. Így is mindössze néhány évre terjedő kutatásai bebizonyították a paleolitikum emberének erdélyi honfoglalását.²

Az *újkőkör* (*neolitikum*) célzott kutatását az érem- és régiségtárba került Torma Zsófia-gyűjtemény feldolgozása tette halaszthatatlanná. A hatalmas őskori anyag főképp a Maros-parti Tordoson, valamint más dél-erdélyi települések határában végzett gyűjtések, ásatások során gyűlt egybe. Az első magyar régész a tordosi telepet a homéroszi Trójiával rokonította, Erdély legrégebbi településének tekintette, az edények falába karcolt jeleket a földrész legrégebbi írásjeleiként, a mezopotámiai kultúra európai kisugárzásaként értelmezte. Az európai szaktudomány mértékadó körei (R. Virchow, A. H. Sayce) őszinte érdeklődéssel, a magyar szaktekintélyek (Pulszky F., Hampel J.) viszont bizalmatlanul fogadták a tordosi felfedezést, és elzárkóztak a monografikus feldolgozás kiadásától. Az 1900. évi párizsi régészeti kongresszus szorgalmazására az MTA archeológiai bizottsága végre elhatározta a gyűjtemény közvételét (1901), és a feldolgozásra az anyag kezelőjét, az érem- és régiségtár igazgatóját kérte fel. Ám Pósta a kéziratot használatatlannak, magát a gyűjteményt rendezetlennek ítélte, és úgy vélte, hogy a nagyon kevert anyag közlése semmivel sem vinné előbbre az erdélyi és magyarországi kőkör kronológiájának megállapítását. Megbízásából Roska Tordoson hitelesítő ásatásokat végzett (1910), amelyeket, immár együtt, kiterjesztettek a közeli Nándorvályára (1911). A munkálatok nyomán „megnőtt a Torma Zsófia-gyűjtemény belső értéke” – állította Roska. Egyben tisztázódott, hogy a gyűjteményben több telep több korszakból származó emlékei adtak egymásnak találkozót, de Torma Zsófia idő előtti halála miatt világos szétválasztásuk nem történhetett meg.

A hitelesítő ásatások által nyújtott anyag birtokában 1913-ban Pósta újrakezdte a feldolgozást. 1914 táján a Torma Zsófia-gyűjtemény bemutatását szándékozó kötet két fejezete kiadásra készen állt, de a történelem szeszélye nem hagyott időt a befejezésre. Csupán a kőanyag ásványtani vizsgálatára felkért geológus Ferenczi Istvának a kézírata látott nyomdafestéket. A világháború után közölt tanulmányaiban Roska tisztázta, hogy a nándorvályai és a tordosi település egyetlen történelmi folyamat szervesen összekapcsolódó két része, a jövő kutatások megsegítésére pedig 1941-ben kiadta a Torma Zsófia-gyűjtemény anyagát. Felismerve a Maros menti telep fontosságát, az utóbbi évszázad kutatása bevezette a balkáni középső és késő neolitikum Vinèa-kultúrájával egytestvér tordosi műveltség fogalmát, melynek népe közel-keleti és égei művelődési elemeket honosított meg Erdélyben. A Torma-gyűjteményben feltalálható több mint 300 képirásos jel (az úgynevezett Tordos-jelcsoport) társainak, az egyazon kultúrkörbe sorolható egyéb tárgyaknak (alsótárlaki

képirásos agyagtáblák, szobrocskák) a felfedezése igazolta az első magyar régészről felismerését.³

A századfordulón sok szakember megalapozatlannak ítélte a *réz*kor fogalmának Magyarország vonatkozásában történő használatát. Fokozottan volt indokolt ez az álláspont Erdélyben, ahol a megfelelő részletek vártak magukra. Pósta és tanítványai is hosszú ideig a kérdéses agyag-, kő-, csontleleteket, telepeket óvatosan „a neolitikum utolsó szakasza és a bronzkor közötti átmenet” korából valóknak mondták. A legelső ilyen korú telepet Kovács tárta fel Kolozskörpádon (1901). Észlelte ugyan a napvilágra került agyagedények díszítésében jelentkező lényeges különbségeket, mégis a telep egészét az átmeneti kor egyetlen művelődési rétegéhez tartozónak nyilvánította. Évtizedekkel később Roska felismerte, hogy itt időben két telep követte egymást, amelyek két egymást követő régészeti kultúrát képviselnek, és Kolozskörpád I., illetve Kolozskörpád II. néven az eneolitikumba, illetve a bronzkorba sorolta őket. E műveltségek megnevezésére a szakirodalom ma – a szerény körpádi telep helyett – az olténiai Coțofeni, illetve a Segesvár határában tornyosuló Wietenberg nevét használja. A névváltoztatástól függetlenül a kolozskörpádi telepek a két régészeti kor közti kulturális és kronológiai viszony hiteles tanúi.⁴

A korszak legismertebb feltárását szintén Kovácsnak köszönhetjük. Marosdécsén egy nagyobb temető 15 sírját ásta ki (1912). A temetkezéseknél megfigyelte a túlvilággal kapcsolatos elképzelésekre utaló részleges zsugorítást, az okker használatát, a mágikus célzatú koponyalékelést. A mellékletek között egyképpen talált kőből, illetve rézből készült tárgyakat. Évtizedekkel később megjelent közleményeiben a temetőt előbb az eneolitikumba keltezte, utóbb pontosított: az „erdélyi rézkori kultúra eddigi legteljesebb képét” mutatja. Elképzelhetőnek tartotta az erdélyi festett kerámiájú műveltségekkel való kapcsolatát, de a négykaréjú kőbuzogányok Kubán vidéki kőtödéseire is felfigyelt. Ma a szakma a marosdécséi temetőt a Kárpát-medence régészeti közegétől idegen jelenségnek tekinti. A kisközösség, amely létrehozta, a Fekete-tenger északi mellékén honos úgynevezett okkersírok népéből szakadt ki. A helyi népesség és az újonnan érkezettek fokozatos összeolvadásából született meg a Kárpát-medence bronzkori társadalma.⁵

Roska Mártonnak a Maros alsó folyása mentén végzett ásatai egykor virágzó *bronzkori* műveltségek megismerését eredményezték. Példás feltárásai szorosan kapcsolódtak a magyar telepásatások módszerét megújító Márton Lajos tószegi kutatásaihoz. A perjámosi Sánchalmon végzett első ásátás (1909) eredményeit a későbbiek (1910, 1911, 1913, 1921) megerősítették, a közeli Pécska és Szemlak határán emelkedő Nagysánc vallatása (1910) pedig módot adott az általános következtetések megfogalmazására. A halmokat átvágó hatalmas kutatóárokok lehetővé tették a többretegű telepek szerkezetének nyomon követését. Tíz vezérréteget, azokon belül további rétegeket, csoportokat azonosított. Néprajzi analógiákra is hivatkozva úgy vélte, hogy bizonyos ideig tartó otthagás után a lakosok a telep földjét feltöltötték hulladékkal, agyaggal, majd az elegyengetett felületen felépítették új házaikat. Fejtegetése a *tell*-telepek első magyar nyelvű leírása.⁶ A Közép-Tisza és az Alsó-Maros mente kora bronzkori régészeti műveltségét napjaink szakirodalma Perjámos-, Perjámos-Pécska-, Szőreg-Perjámos-, Maros-kultúra néven tartja számon. Ugyancsak Roska a Cibles alji Felsőszőcs határában végzett hitelesítő kutatáson (1913) egy késő bronzkori műveltség, a világháború után pedig további bronzkori kultúrák névadó településeit ásta meg (Gyulavarsánd, Ottomány). Roska Márton a Kelet-Alföld bronzkori régészetének alapvetője.

A *vaskor*ban fellépett történeti népek régészeti hagyatékának azonosítása részben már megtörtént, a kitaposott ösvény szélesítése volt a soron levő feladat. A kora vaskorban érkezett *szkiták* korábbiól ismert Maros-völgyi leleteit kivétel nélkül a vélet-

len hozta napvilágra. A 9 sírből álló Marosvásárhely-Mikszáth utcai temető volt a legelső, amely rendszeres ásatás nyomán került felszínre (1909–1910), egyben hosszú ideig az egyetlen is, amelynek anyagát (Kovács Istvánnak köszönhetően) feldolgozták és közzölték. A mellékletként előkerült nyílhegyek, ékszerek, vaskés késtelenévé tették a temető szkíta jellegét. A szkíta sírokban idegenül ható, helyi hagyományokat hordozó úgynevezett villanova-hallstatt ízlésű edények jelenlétét az ásató azzal magyarázta, hogy „a skythaság az itt talált kultúra hatásaitól nem zárkózott el, hanem annak elemeit, legalább részben, mihamar magáévá tette”.⁷ A marosgombási temető nyolc sírjánál (1912–1913) Roska nemcsak a mellékletek, hanem a rítus kettősségét is tapasztalta (hullatemetkezés, hamvasztás). A jelenségből két népesség együttélésére következtetett. Később a csatornás díszű, bütyökfüles agyagedényeket a *dák* anyagi műveltség legsajátabb emlékeiként emlegette. Kovács a felsőújvári nevezetes bronzlelet közelében feltárt 14 hamvasztásos sír mellékletei között kizárólag ilyen kerámiát talált (1909), ezért alig megkezdett feldolgozásában az emlékeket az etnikumra utaló pontosítást kerülve egyszerűen szkíta koriaknak nevezte. Az utóbbi fél évszázad folytatólagos kutatásai a felsőújvári temető sírjait a Hallstatt végére (Kr. e. 5. sz.) keltezték, és a trák-dák népesség hagyatékába utalták.⁸

A 20. század elején Erdélyből nagyon kevés *kelta* emléket ismert a szaktudomány, szinte kizárólag szórványleletek voltak, lelőhelyeik pedig jórészt a Maros mentén sorakoztak. Annál jelentősebb a Kis-Szamos völgyében felfedezett apahidai temető, az első ismert erdélyi kelta temető feltárása (1900). Kovács mintaszerű ásatása egy nagyobb temető 21 hamvasztásos temetkezését mentette meg. A sírgödörök alján, égett embercsontok társaságában, főképp vashalomból készült ékszereket (fibulák, karperecek), fegyvereket (kard, pajzs, nyíl-, lándzsahegyek), eszközöket (kés, olló, zabla), mellettük az áldozati állatok húsának tárolására szolgáló edényeket talált. A mellékletek megerősítették a keltáknak a vas győzelemre juttatásában, a fazekaskorong tájainkon való elterjesztésében játszott szerepéről kialakult felfogást. Kovács a temetőt a késő vaskor második felének elejére (La Tène C keltezte, földrajzi helyzete alapján pedig a Kárpátok két oldalán élő északi kelta népesség dél felé tartó egyik csoportjának tulajdonította. 1903-ban Roska a Felső-Tisza menti Balsán ugyanennek a népességnek két sírját ásta meg; egyikük szekértemetkezés volt.⁹

A *római kor* búvárlásának gerincét a *limes* Torma Károlytól elindított kutatása képezte. A feladat a provinciális régészetre szakosodott Buday Árpádnak jutott. Terepbejárások során azonosította a meszesi és a Szamos menti egykori határsáv legfontosabb erősítési elemeit, ásatásaival végérvényesen eloszlatta Porolissum Tormától származó, a Meszes-kapu közelében javasolt lokalizálása körül még meglévő kétségeket. Az alsókosályi, tihói *castrum*ok feltárására sajnos már nem keríthetett sort. E terveit a nyomába lépő kutatók valószínűsítették meg, mint ahogy ugyanők korrigálták azt a Tormától átvett téves feltételezését, hogy a meszesi *limes* gerincét egy folytonos töltés alkotta. A Duna–Tisza közén húzódó, vitatott korú és rendeltetésű sáncok bejárásával (1912) megkezdte a két provincia, Dácia és Pannónia közé ékelődő alföldi térség töltésrendszerének kutatását.

Az erősítési elemek vizsgálatára indított, éveken át folytatott ásatásai (1908, 1909, 1913, 1914) ugyan célt tévesztettek, de sikerült feltárnia a Porolissum körül kialakult város öt lakóházát. Maga Buday, illetve munkatársai, Roska és Kővári Ernő vajdahunyadi orvos megástak néhány *villa rusticát*, vidéki birtokközpontot (Dezmér, Ajton, Kolozsvár-Filléres járás, Magyarosd, Kolozsvár-Kistarcsa), lakóházat (Csákgörbő). Megtalálták a birodalomszerte alkalmazott, faragatlan kövekből álló *opus incertum* falrakás dáciai párját, egyben az agyagsövekekkel megoldott könnyű boltozat keleti provinciákból eredő technikáját. Az egész római világból ismert példák alapján részint sikerült azonosítani a helyiségeket. A szobák járószintje alatti tér

téglaoszlopocskái, a meleg levegő áramlását biztosító téglák, csövek, a külső fűtőtér (*praeefurnium*) a módos polgárok házainak padlófűtési melegítéséről, az ablaküveg-töredékek egyes helyiségek természetes megvilágításáról vallottak. A feliratos kőemlékek, a Porolissumban talált katonai diploma a társadalom szerkezetébe, a hadsereg felépítésébe engedtek betekintést.¹⁰

Az európai történelemben a római korban belépő, a *népvándorlás* előhírnökeinek tekinthető *jazig szarmaták* hagyatékával a kolozsvári régészek egyetlen alkalommal találkoztak. A Csongrád vármegyei Jánosszálláson Kovács egy temető hét sírját tárta fel (1910). Nem érte meglepetésként a férfisírok szegénysége, az egyetlen női sírban talált gyöngyök nagy száma, a római fazekasság hatásáról árulkodó edények jelenléte, hiszen ezek a jelenségek régész körökben már ismertek voltak.¹¹

A születő régészeti iskola tagjainak lelkesedéséhez, becsvágyához méltó feladat Marosszentannán jelentkezett (1903). A sírfeltárás terén már tapasztalt Kovács homokbányászás közben talált temető mintegy 80 sírját mentette meg. Rombusz alakú tülemezrel és félkörös spirállemezzel borított, a vállakon párban hordott ruhakapcsoló tű (fibula) volt az egykor utolsó útjukra indított elhunytak leggyakoribb dísze. Néhány társukat oroszországi tanulmányútja alkalmával (1897–1898), ukrainai gyűjtemények gót leletei társaságában látta Pósta, de itt nem remélt nagy számban találkozott újra velük. Megfigyeléseiből azt a következtetést vonta le, hogy a lemezfibula viselete a gótok Fekete-tengeri szállásterületén kezdődött, de széles körben elterjedt divattá Erdélyben vált. A sírokból hiányoztak a római pénzek, ezért Kovács a temető korát az Aurelianus-féle kivonulás utáni időbe, a 3. század végére és a következő századra helyezte, és a „germán s talán éppen gót” népeiségnek tulajdonította. A felfedezés a tudománytörténet ritka pillanatai közé tartozik: a tudományos világ elé tárta a népvándorlás egyik legnagyobb hatású népének első ismert temetőjét. Fél évszázadon át – a szakember, Bóna István fogalmazásában – a marosszentannai temető a „gót kultúra szinonimája” volt. A Dontól a Marosig húzódó hatalmas térségnek a gótokhoz köthető régészeti műveltségét a szakma Csernyahov–Marosszentanna néven tartja számon.¹²

1906–1907-ben Mezőbándon Kovács mintegy 200 sírból álló hatalmas temetőt tárt fel. A sírok nagy többsége egyetlen közösség hagyatékának bizonyult. Kelet–nyugat irányba tájolták őket. Egyetlen női sír kivételével valamennyit közvetlenül az elhantolás után kifosztották, de a sírrablók számára értéktelen vastárgyak a földben maradtak. Köztük a derékövről függő mellékszíjakra akasztott apró használati tárgyak, lándzsahegyek, nyílhegyek és példátlanul sok szerszám. Kovács a temetőt az 5–7. századra keltezte, és a sírok többségét a *gepidáknak* tulajdonította. Bóna István hetven évvel később megfogalmazott véleménye szerint a mezőbándi „Erdélyben az első mintaszerűen feltárt és közzétett gepida temető”.¹³

A Marosvásárhely–Mikszáth utcai ásatás alkalmával Kovács két, egymástól világosan elkülönülő temetőt talált (1909–1910). Az ásatási terület nyugati részén fekvő, észak–déli tájolású 8 sírből a marosszentannaiakkal csaknem teljesen egyező mellékletek kerültek ki. Vitan felül állt, hogy a kis temetőt egy a 4. században élt gót közösség hagyta ránk. A temetőhely déli és nyugati szélén ásott 6 sír eltérő tájolása (kelet–nyugat) és jellegzetes mellékletei viszont a mezőbándi temetőre emlékeztették az ásatót. Ilyenképpen Kovácsnak sikerült szétválasztania a két közeli rokon germán népeiség, a gótok és a gepidák régészeti hagyatékát.

A mezőbándi temető keleti és nyugati szélén Kovács 14 lovas temetkezésre bukkant, s nem tartotta kizártnak, hogy számuk eredetileg nagyobb volt, csak a későbbi bolygatás során a mellékletek elkallódtak. A perdöntő lócsontok és lószerszámok azonosítása után kijelentette: a „lovas elembe csak az avarokat sejtethetjük”. Hasonló jelenséget tapasztalt Roska a Marosveresmarton megásott gepida temetőnél

(1914). Következtetésük: a két gepida temető túlélte az avar hódítást, a korai avar korban hódítók és meghódítottak közösen használták.¹⁴

A több kor emlékeit őrző marosgombási temetőben megásott sírok közül Roska néhányat, köztük egy lovas temetkezést és egy különálló lósírt az avaroknak tulajdonított. Az anyag feldolgozója, Kurt Horedt szerint 13 temetkezés illeszthető az avar hagyatékba, a temető a Maros középső szakaszánál csoportosuló 7–8. századi avarság legismertebb emléke.¹⁵ Főképp női sírjaiban felfedezhető volt a beköltöző *szlávok* régészeti hagyatéka: az avar–szláv együttélés tanúsága. 1908-ban a kolozsvári Rákóczi úton végzett próbaásatásról Pósta és Roska szlávznak ítélt edénytöredékeket és gyöngyöket vitt a múzeumba.

A Pósta Béla vezette régészeti iskola kutatói az Erdélyben megfordult csaknem valamennyi vándor nép régészeti hagyatékát azonosították. A hunok képezik az egyedüli kivételt, de az ő viszonylatukban az utóbbi száz év kutatása sem lépett sokkal előbbre.

A Kárpát-medencébe érkezett vándor népek sorát lezáró, egyben a középkorunkat megnyitó *honfoglaló magyarság* legelső erdélyi tanúját, egy lovas temetkezést Herepey Károly tárta fel Marosgombáson (1895). Pósta Béla tudományos programjában a honfoglalás kutatása kiemelt helyet foglalt el, de a szerencse csak 1911-ben, a Kolozsvár-Zápolya utcai temető megtalálásával szegődött mellé. Az immár tapasztalt Kovács és a pályakezdő Létay Balázs által feltárt 8 sír leletei a honfoglalók csaknem teljes régészeti hagyatékát felvonultatták. A ruha nyílását záró ezüstszalagok, fülesgomb, gyűrű, hajkarika, bizánci fülbevaló lehetővé tették az egykori női viselet rekonstrukcióját, a lovas harcosok ruházati kellékei (gombok, szíjvég, csat, övveretek) mellől nem hiányoztak a fegyverek (szablya fahüvellyel, visszacsapó íj, tegez, nyílhegyek), a tűzszerszámok, a ló eltorolásának bizonyosságai (végtagcsontok, zabla, kenyvel). Az évtizedekkel később megjelent ásatási közlemény a dolgozat javára volt: hasznosíthatta a kutatás időközben született eredményeit. A sírok mellékletei „egészen magyar honfoglalás koriak”, korukat „a honfoglalás első szakaszára, a *tényleges foglалás korába* kell utalnunk. A 10. század közepe tája az a határ, amikor emlékeink földbe kerülhettek.” Egykori használói, viselőik honfoglaló magyarok voltak, akik „a Szamos völgyének kolozsvári szakaszát a magyarság számára elfoglalták” – szögezi le Kovács tanulmánya. A temető körzetében azóta talált sírok arról tanúskodnak, hogy a mai város területén a honfoglalás kori Erdély egyik fegyveres központjával számolhatunk.¹⁶

A kolozsvári eredményeket szerencsésen egészítette ki a Maros vízgyűjtő területén végzett Roska-ásatások hozadéka. A vajdahunyadi és a várfalvi Árpád-kori sírok feltárása (1911, 1912) közben e kiterjedt temetők honfoglalás kori kezdeteinek bizonyosságaira bukkant (rombusz alakú nyílhegyek, a ló eltorolására utaló égésnyomok). A marosgombási hitelesítő ásatáson (1912–1913) a korábbi szkíta és avar temetőbe ásott további honfoglaló-sírokra talált. Bár a feltárást nem fejezhette be – a folytatás az új régészemzedékre vár! –, elkészítette az addigi kutatások mérlegét: úttörő kísérletet tett a honfoglalás erdélyi eseményeinek régészeti fogantatású felvázolására. Véleménye szerint „a honfoglaló magyarság már a vezérek korában megkezdte Erdély elfoglalását. [...] a Szamos és Maros völgyén benyomult Erdélybe. Hogy ez a benyomulás a pusztá portyázás vagy pedig az állandó elfoglalás jellegét viselte-e magán, azt eldönti az a körülmény, hogy a bizonyítékul felhozott leletek rendszeresen, állandóan használt temetőkből származnak, s így itten csakis a szó igazi értelmében vett honfoglalásról beszélhetünk.”¹⁷ Nézetét az eltelt száz év felfedezései megerősítették.

A *közép- és újkori* feltárások élén három kora Árpád-kori temető áll: a már említett, Roskától felásott vajdahunyadi és várfalvi, valamint a szeghegyi (Bács várme-

gye), amelyet a kolozsvári iskola külső munkatársa, Szász Ferenc újverbászi tanár tárt fel (1910).¹⁸ Az első kettőben 57–57 sír sorakozott, az utóbbi is nagyobb lehetett, de csak 12 sírja maradt meg. A mellékletekben szegény temetkezések a temetőt ránk hagyó közösség keresztény, köznépi jellegére utaltak. A keltezést a többségükben S végű hajkarikák, de mindenekelőtt a Szent Istvántól Szent Lászlóig terjedő száz év érdemei tették lehetővé. A két erdélyi temető egykori ispáni várak közelében feküdt. A várfalvival kapcsolatban Pósta tudomást szerzett a közelben lévő vármaradványokról, el is érte védetté nyilvánításukat, de megásásukra csak fél évszázad múlva került sor. A rómainak vélt erősítés az oklevelekből ismert, Árpád-kori Turdavárral volt azonosítható.

A korai magyar várépítészet kutatásáról való lemaradást az egyházi emlékek világában tett váratlan felfedezés kárpótolta. Porolissum feltárása közben Buday rábukkant az Álmos herceg által alapított és az Anjou-kor végéig fennállt meszesi Szent Margit bencés rendház romjaira (1914). A Marosszentkirályon (1900), Marosvásárhelyen (1907) végzett mentőásatások román, illetve gótikus építészeti emlékekkel gyarapították a régiségtárat. A Vajdahunyaddal szomszédos Bojtoron Kővári Ernő feltárta a Hunyadi János által alapított ferences monostor szentélyének alapjait (1914). A kolozsmonostori munkálatok azonosították a 16–17. századi jezsuita rendház és iskola gazdasági épületeit (1901, 1908). A kisiklói (1903), székelyföldvári (1908) ásatásokon előkerült kályhacsempék a 15–16. századi udvarházak belső terének megismeréséhez szükséges értékes adatokat szolgáltatottak. A dél-alföldi bácsi török fürdő feltárása (1909) a hódoltság kori élet régészeti megközelítésű megismerésének első fecskéi közé tartozik.¹⁹

Az épültre régészeti kutatások egészében szerény középkori és kora újkori hozadékkal szemben a főképp templomokban megejtett sírfeltárások sok szép eredménnyel örvendeztették meg a szakembereket. Legeredményesebbeknek azok a feltárások bizonyultak, amelyek a Műemlékek Országos Bizottsága által kezdeményezett nagyarányú restaurálások keretében folytak (Gyulafehérvár–székesegyház, Kolozsvár–Farkas utcai templom), illetve amelyeknél a megrendelő főúri család (Teleki – Gernyeszeg) biztosította a rendszeres ásatás feltételeit. Az ásatások e templomok, települések egyház-, birtok- és építéstörténetét kiegészítő adatokat szolgáltatottak, gyarapították viselet- és ipartörténeti ismereteinket, az erdélyi magyar múlt személységihez (Teleki Mihály kancellár, Apafi Mihály fejedelem) kötődő ereklyék feltárásával pedig e művészeti értékeként ismert emlékeket nemzeti örökségünk részei közé emelték.²⁰

Fél évszázad alatt Kolozsváron a nemzeti lelkesedés, az alkotó szellem történelmi múzeumot és régészeti iskolát teremtett, amelynek értékeit 1910-től a Pósta Béla szerkesztésében megjelenő kétnyelvű kiadvány (*Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie*) közvetítette az országot, a világ tudományossága felé. Olyan érték ez, amelynek tudatosítása, gyarapítása és továbbadása erkölcsi kötelességünk.

■ JEGYZETEK

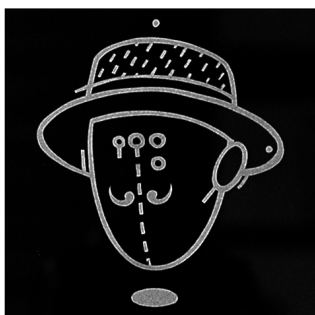
1. Vincze Zoltán: Pósta Béla (1862–1919). In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kvár, 2009. 399–432.
2. Roska Márton: A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából* (a továbbiakban: *Dolg*) III(1912). 201–249.
3. Pósta Béla: Tordosi ásatásairól. *Archaeologiai Értesítő* XXX(1910). 435–436; Martin Roska: Stațiunea neolitică dela Turdaș. *Publicațiile Muzeului județului Hunedoara* III–IV(1927–1928). 14–38.
4. Kovács István: A korpádi őskori telep. *Dolg* IV(1913). 1–17.
5. Șt. Kovács: Cimitirul eneolitic dela Decia Mureșului. *Anuarul Institutului de Studii Clasice* I(1928–1932). 89–101; Kovács István: A marosdélcei rézkori temető. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* (a továbbiakban: *Közl*) IV(1944). 3–21.

6. Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánczhalmon. Múzeumi és Könyvtári Értesítő (a továbbiakban: MKÉ) VII(1913). 81–122; Uő: Ásatás a perjámosi Sánczhalmon. MKÉ VIII(1914). 73–104; Uő: Ásatás a pécska-szemlaki határban levő Nagy-Sánczon. Dolg III(1912). 1–73.
7. Kovács István: A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. Dolg VI(1915). 226–325.
8. V. Vasiliev: Date noi despre necropola de incineratie de la sfârșitul primei vârstă a fierului, descoperită la Uioara de Sus. Thraco-Dacica XX(1999). 181–188.
9. Kovács István: Az apahidai őskori telep és La Tène temető. Dolg II(1911). 1–69.; Roska Márton: Kelta sírok s egyéb emlékek Balsárról. Dolg VI(1915). 18–48.
10. Buday Árpád: Porolissumból. Erdélyi Múzeum (a továbbiakban: EM) XXV(1908). 337–348; Uő: Porolissumból. EM XXVI(1909). 26–34; Uő: Porolissumból. Dolg II(1911). 70–105; Uő: Római villák Erdélyben. Dolg IV(1913). 109–165; Uő: Római ház maradványai Csákigorbón. Dolg V(1914). 45–66; Uő: Porolissumból. I–II. Dolg V(1914). 67–108.
11. Kovács István: A jánosszállási jazyg temető. Dolg V(1914). 109–120.
12. Pósta Béla: A maroszentannai sírmező. Az EME vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kvár, 1906. 102–109; Kovács István: A maroszentannai népvándorláskori temető. Dolg III(1912). 250–367; Erdély története. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986. I. 113.
13. Kovács István: A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La Tène ízlésű temetkezés, népvándorláskori temetők. Dolg IV(1913). 265–429; Erdély rövid története. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1989. 78.
14. Roska Márton: Das gepidische Grabfeld von Vereşmort–Marosveresmart (Turda–Tordaaranyos, Siebenbürgen). Germania 18(1934). 123–130.
15. Kurt Horedt: Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII. Cluj, 1958. 87–89, 93–100.
16. Kovács István: A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglaláskori temető. Közl II(1942). 1. 85–118; Gáll Erwin – Gergely Balázs: Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez. Kvár, 2009. 16–17, 102.
17. Roska Márton: Árpádkori temető Vajdahunyadon. Dolg IV(1913). 166–198; Uő: Árpádkori temető Várfalván. Dolg V(1914). 125–187.
18. Szász Ferenc: A szeghegyi árpádkori temető. Dolg II(1911). 301–311.
19. Buday Árpád: Porolissumból. Jelentés az 1914. évi munkálatokról. Dolg VI(1915). 90–94; Kővári Ernő: A vajdahunyadi román. kath. templom középkori szentélye. Dolg V(1914). 450–457.
20. Pósta Béla: Teleki Mihály sírja. Dolg IV(1913). I. pótfüzet 3–35; Uő: A gyulafehérvári székesegyház sírleletei. Dolg VIII(1917). 1–155.

ERŐS VILMOS

I. TÓTH ZOLTÁN (1911–1956)

I. Tóth meglehetősen
harcosan szállt szembe
a sztálinista-
kommunista román
történész, M. Roller
szerkesztésében az idő
tájt megjelent és
Romániában széles
körben használt
történeti tankönyvek
dákoromán
mítoszaival...

Akét világháború közötti, illetve a második világháború utáni magyar történetírás jelentős egyénisége I. Tóth Zoltán,¹ aki száz évvel ezelőtt született a bánsági Versecen. Életrajzából érdemes felidézni fiatalkorát, a kolozsvári egyetemet, ahol kiváló román történészek is tanították, s ahol történelem-földrajz szakon végzett a harmincas években.² Ebben az időben is élénk társadalmi, szociológiai érdeklődés jellemezte, bekapcsolódott az Erdélyi Fiatalok tevékenységébe, azaz közelebbi kontaktusba került a romániai magyar népi mozgalommal, az évtized végén pedig ösztöndíjasként hosszabb időre Párizsba is eljutott. A negyvenes évek elején az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa lesz, majd 1942-től (ezen keresztül) a Teleki Pál Tudományos Intézetbe kerül. Itt számos cikket, recenziót jelentet meg az Intézet évkönyveiben és folyóiratában, a *Revue d'Histoire Comparée*-ben, gyakran vitatkozva a román történészekkel és feltétlenül osztva az Intézet németellenes, francia- és angolbarát orientációját.³ Valószínűleg itt kapcsolódott be a későbbi, régen esedékes magyar történeti bibliográfia munkálataiba is, amelyek a háború után, sőt az ötvenes években is folytatódtak, s a régóta hiányzó, első részletes magyar történeti bibliográfia elkészüléséhez vezettek.⁴ A második világháború után I. Tóth egy ideig még a Teleki Intézet utódjaként működő Kelet-Európai Intézetben tevékenykedett (még a Teleki Intézet kiadásában jelent meg

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

egyébként *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* című nagyszabású monográfiája is, amely legjelentősebb művének tekinthető⁵). Ezzel egyidejűleg előadásokat tarthatott a budapesti egyetem bölcsészkarán, majd a Kelet-Európai Intézet utódjaként létrejött Magyar Történettudományi Intézetnek is munkatársa lett. Az 1950-es években oktatói és kutató munkája inkább az egyetemhez kötötte, ahol részt vett a Kelet-Európai Tanszék megszervezésében (itt a román történelemről adott elő), s számos későbbi neves történészünk mestere lett.⁶ Ebben a periódusban a történeti stúdiumok önálló karrá szerveződtek Történettudományi Kar néven, amelynek dékánja I. Tóth Zoltán lett. Ebben a minőségében vezette az egyetem delegációját is 1956 októberében, amikor is a korábban megfogalmazott követeléseket kívánták a pártközpont számára átnyújtani. Az intézményhez közeledve, az utcai harcokban halálos lövés érte, negyvenhat évesen tört derékba ezzel az ígéretesen bontakozó tudósi, professzori pályával.⁷

I. Tóth Zoltán történetírói életműve három területen hozott kiemelkedő eredményeket, amelyek a következők: részint a nemzetiségtörténeti (illetve ezzel összefüggésben a nemzettudat kérdéseit vizsgáló) kutatások, a „társadalomtörténeti” és az alsóbb társadalmi rétegek (a parasztság) szociális mozgalmával összefüggő kutatások (főként 1945 után), illetve az egyetemi és a Történettudományi Intézetben folytatott munkássága, amely átfogó szintézisekben (*Románia története, A kelet-európai országok története* című jegyzet szerkesztése), valamint szerkesztésekben (Kossuth-émlékkönyv, magyar történeti bibliográfia, Bălcescu-kötet stb.)⁸) nyilvánult meg.

I. Tóth Zoltán nemzetiségtörténeti kutatásainak természetesen szintén több vo-
nolata van, de születéséből/neveltetéséből adódóan elsősorban a román–magyar viszony történeti alakulása foglalkoztatta, mindenekelőtt a 19. századra vonatkozóan, de alapvetően a kérdés teljes történetére áttekintése volt. Ebben a tekintetben fontos az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc nemzetiségi politikájának elemzése, különösen a román–magyar megegyezés lehetőségének a feszegetése, Kossuth és a nemzetiségi kérdés vizsgálata, a Szemere-kormány nemzetiségi politikájának a bemutatása vagy N. Bălcescu magyar forradalomhoz való viszonyának feldolgozása, illetve utóbbi teljes életművének megírása.⁹ Bălcescu egyébként I. Tóth Zoltán ilyen jellegű kutatásai egyfajta ikonjaként is tekinthető, hiszen több tanulmányt, illetve a román történetíró és politikus válogatott műveinek kiadását követően, I. Tóth halála után megjelent Bălcescúról írott átfogó monográfiája is, amely máig alapvető (sőt egyetlen) a magyar történeti irodalomban. I. Tóth egyik fő megállapítása a román történetíró-politikussal kapcsolatban az, hogy 1848–49 után a korábbi plebejus-demokrata elemekkel telített szociális reformról/forradalomról szóló nézeteit szinte teljesen feladta, s minden energiájával a nemzeti problematikára, azaz a román nemzeti egység megvalósítására összpontosított.¹⁰ A monográfia természetesen nem merül ki pusztán a sommás megállapításban, hiszen I. Tóth részletesen bemutatja Bălcescu fiatalkori társadalmi forradalmár működését, irodalmi-történetírói-publicisztikai tevékenységét, Kossuthtal és a magyarokkal való kiegyezési erőfeszítéseit, párizsi emigrációbeli hányattatásait is.¹¹

Mint szó volt róla, nemcsak 1848–49-cel foglalkozott a történész a nemzetiségi kérdést kutatva, hanem a dualizmus időszakának nemzetiségi politikájával/problematikájával is és persze – immár a teljes magyar történelemre kivetítve – a korábbi periódusokkal szintűgy, középpontban fő művével, a még a Teleki Intézet gondozásában, 1946-ban megjelent *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* című kiváló monográfiával.¹² Ebben a már-már monumentálisnak is tekinthető könyvben a részben már a 17. század végén bimbózó, de teljes egészében a 18. században kibontakozó erdélyi román nemzetiségi mozgalom legfontosabb momentumait vizsgálja az első, de főként a második Diploma Leopoldinumtól kezdődően Pataki Jánoson és min-

denekelőtt Klein Incén, a Horia–Cloșca-felkelésen keresztül az erdélyi triász (Samuil Micu Klein, George Șincai, Petru Maior) működéséig, illetve az egész mozgalmat betetőző, 1791-es *Supplex Libellus Valachorum*ig. I. Tóth itteni fundamentális megállapításai közül kiemelhető, hogy az erdélyi román nemzetiségi öntudatosodásban kiemelkedő szerepe volt Klein Incének, aki a görög katolikus unió megvalósításával megteremtette a román ébredés, az önálló nemzetiségi/rendi elismertetés iránti igény alapjait. Rámutat a folyamatban a felvilágosodás alapvető szerepére is, valamint részletesen ábrázolja, hogy a vallási mozgalom a század folyamán, egy sajátos logikából adódóan miként ment át nemzetiségi/nemzeti mozgalomba, amely a jelzett triász működésében, illetve a *Supplex*ben tetőződött. Kiemelendő még, hogy az egész folyamatban I. Tóth külön figyelmet szentel a nemzettudat/nemzetfogalom alakulásának, ezen belül is az ezt sok szempontból kifejező történetírás/történeti szemlélet kérdéseinek, hiszen a nemzetépítés (az ilyen értelmű „inventing of tradition”¹³) folyamatában döntő jelentősége volt a humanista (erdélyi szász) hagyományra visszanyúló római eredet, azaz a dákoromán kontinuitás ekkor megalkotott mítoszának.¹⁴

Jelen sorok írójának egyébként is igen szembeszökő I. Tóth Zoltán erős historiográfiai érdeklődése. Ez már a jelzett Bălcescu-tanulmányokban is tetet ilt (hiszen ő is történetíró volt), másrészt a moldvai és havasalföldi krónikairódalom kérdésével foglalkozó tanulmányokban. Itt a vázolt nemzetiségi tudat kialakulásának (nem erdélyi) előzményeit vizsgálja, rámutatva, hogy Ureche, Miron Costin, illetve a fanarióta fejedelmek, Ș. Cantacuzino, de főképp D. Cantemir a római eredet bizonyításával alapvető szerepet játszottak a román nemzeti öntudat felébresztésében. De historiográfiai tanulmányai kiterjednek a Iorgával (illetve más román történészekkel) a székelyek román eredetéről folyó vitára, valamint egyéb kérdésekre, így Anonymus egyik perdöntő fejezetének példamutató, tüzetes elemzésére is. Utóbbiban mintaszerű filológiai apparátussal mutatja be, hogy a dákoromán kontinuitás egyik legfőbb hivatkozási pontja, Anonymus saját korát vetíti vissza Erdély birtokba vételének leírásában is, hiszen a Tőhötöm által legyőzött Gelou nem valami román/vlach államalakulat fejedelme, hanem magyar helynévből képzett, visszavetített személynév.¹⁵

I. Tóth Zoltán történeti tanulmányainak másik lényeges vonulatát a főként 1945 (pontosabban 1948) után előtérbe került, a 18–19. századi társadalmi mozgalmakat vizsgáló kutatásai jelentették.¹⁶ Legfontosabb ilyen irányú munkája a Kossuth-díjjal jutalmazott *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegeységben* című nagyszabású monográfiája,¹⁷ amely részletesen foglalkozik a Horia–Cloșca-felkelés, az 1819-es és az 1837-es parasztmozgalmak kérdéseivel, illetve mindennek egyfajta betetőzéseként a Varga Katalin-féle mozgalommal, amelyről (pontosabban Varga Katalinról) I. Tóth külön monográfiát is írt.¹⁸ I. Tóth ilyen jellegű munkáira jellemző, hogy – természetesen – sok vonatkozásban kénytelen volt engedni az uralkodó „mesternarratíva”, az osztályharcot és az osztályharc élesedését történeti érvekkel igazolni kívánó ideológia nyomásának. Ennek megfelelően munkáiban meglehetősen egyoldalúan és sematikusan ábrázolja az urbárium erdélyi bevezetésének problémáit, szüntelenül sugallva, hogy a parasztság helyzetének mindennemű változtatása, javítása kizárólag saját osztályharcának kikényszerített eredménye, a felülről, az állami hatalomtól (Mária Teréziától) kezdeményezett modernizációs, a parasztság életfeltételeit javító (sőt egyenesen a jobbágyrendszert megszüntetni kívánó) törekvések pusztán az uralkodó osztály önző hatalomféltésének taktikai és átmeneti, valamint egyébként is elszabotált eredményei. Mindebből következik, hogy a nemzet igazi hordozói kizárólag az alsóbb társadalmi rétegek (a nép), annak is a legszegényebb, nincstelen, tulajdon nélküli, zsellér rétegei, s ettől felfelé a gazdagabb, módosabb parasztok, a nemesek-földesurak és a hozzájuk kötődő papság (Șaguna) e mozgalmak árulói, akik miatt kudarcot vallottak e „demokratikus” törekvések.¹⁹ Hozzá kell tenni azon-

ban, hogy I. Tóth esetében e redukcionista séma (Prokrusztész-ágy) viszonylag kevés „vörös farok” közbeiktatásával jár, s talán hagyományos, a forrásokat sok tekintetben tiszteltben tartó, „polgári” indíttatásából adódóan ezek a munkái is rendkívül adatgazdagok, bizonyos összefüggésben új forrásbázison (urbáriumok stb.) épülnek fel.²⁰

I. Tóth életművének utolsó nagyobb vonulatát az egyetemi, illetve a Történettudományi Intézethez köthető, részben tudományszervező, szerkesztő és forráskiadó munkássága, részben egyetemi jegyzetei jelentik (utóbbi szintén a szerkesztés keretein belül). Igen fontos ebben az összefüggésben a Bálcescu-tanulmányok kiadása, a Kossuth Emlékkönyv szerkesztése, leginkább azonban a – mint már említettem, valószínűleg a Teleki Intézetben megkezdett – Magyar Történeti Bibliográfia elkészítése.²¹ Az egyetemi jegyzetek közül a később sok kiadást megért, *A kelet-európai országok története* című kötet szerkesztése fűződik a nevéhez, amelynek egyik részét, Románia történetét ő maga írta (erről adott elő az egyetemen is).²² Utóbbiban tág tere nyílt a korábbi tanulmányok eredményei hasznosításának, egy nagyobb/szélesebb történeti képbe való beillesztésének. Ebben természetesen ki kellett térnie például a román őstörténet kényes kérdéseire is, s igencsak bátor tettnek tekinthető, hogy I. Tóth meglehetősen harcosan szállt szembe a sztálinista-kommunista román történész, M. Roller szerkesztésében az idő tájt megjelent és Romániában széles körben használt történeti tankönyvek dákoromán mítoszaival, és sok pontban egy ma is helytálló, de mindenképpen „reálisabb” román ős-, illetve eredettörténet fő vonalait vázolta fel.²³

Hogyan lehet összegezni a korábban kifejtettek alapján I. Tóth Zoltán történetírói oeuvre-jét?

Az ezzel kapcsolatos, persze nem éppen terjedelmes s inkább csak újabban terebélyesedő irodalom²⁴ szinte egyöntetűen kiemeli történetírásának (vagy egyes munkáinak) tárgyilagos, „mítoszok nélküli” jellegét, amely különösen a nemzetiségizmus kérdéssel összefüggő, elsődlegesen a román–magyar viszonyt elemző műveiben kap különös hangsúlyt. Teljes, tökéletes tárgyilagosságról (netán „objektivitásról”) természetesen ebben a vonatkozásban sem lehet beszélni, hiszen I. Tóth felfogására is jelentősen hatott az uralkodó diskurzus, amely egyik fő céljának tekintette a román történetírás elfogultságainak cáfolatát, ezzel azonban szintén a „nemzeti” szemszög foglya maradt.²⁵ Ugyanaz érvényes 1945 (illetve főleg 1948) utáni fordulatára is, amelyet minősíthetnénk (a marxizmus vállalható hagyományaihoz kapcsolódóan) akár társadalomtörténetinek, szociológiai irányultságúnak is, azonban a kor alapvető diskurzusának, mesternarratívájának hatása alól I. Tóth sem volt képes kivonni magát. Ez az osztályfogalom, az osztályelfogultság, illetve az osztályharc tézis középpontba állítását jelentette, jelentősen gyengítve a társadalomtörténeti elmélyülést, s inkább a politikai eseménytörténet visszatérését vetítette előre. Hozzá kell tenni mindehhez azonban (erről volt szó már), hogy I. Tóth ebben az időszakban is ragaszkodott a források lehetőleg teljes körű feltárásához, egyáltalán az adatgazdagsághoz s így a sémák lehetséges feszegetéséhez, nem kevés bátorság kellett ráadásul a kommunista pártban is jelentős szerepet betöltő, nacionalista román történészekkel folytatott polémiaiához.

Etikai álláspontjának betetőzése mindezzel együtt mégis 1956-ban játszott szerepe, a forradalom követeléseinek felvállalása volt, s tragikus halála így nem egészen a véletlen, hanem a vállalt etikai magatartás egyfajta szükségszerű folyománya is volt. Hogy halála után több jelentős műve is megjelenhetett, az bizonyítja, fiatal korában bekövetkezett halála ellenére, mindezzel majdnem teljes életművet hagyott hátra, amely a 20. századi magyar történetírás reprezentatív, kiemelkedő képviselőinek sorába emelte.

■ JEGYZETEK

1. Amint történész körökben közismert, nevében az I. az Inokai rövidítése, amelyet az azonos nevű, jeles (főként középkorkutató) és idősebb kollégájától való megkülönböztetés céljából vett fel I. Tóth Zoltán.
2. Vö. Csatári Dániel: I. Tóth Zoltán. In: I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Bp., 1966. 7–57.
3. A Teleki Intézethez vö. például Kosáry Domokos: 'Kárpát-Európa' kutatás a Teleki Intézetben. (Tóth János interjúja) Valóság 1983/9. 32–41.
4. Vö. Magyar Történelmi Bibliográfia, 1825–1867. Bp., 1950–1952.
5. Vö. I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697–1792. Bp., 1946. Újabb kiadásaihoz vö. I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697–1792. Pro-Print Kiadó (Múltunk könyvek) Miskolczi Ambrus bevezetőjével. Csíkszereda, 1998, valamint Attraktor Kiadó (Máriabesnyő-Gödöllő), 2005.
6. Vö. Szabad György: In memoriam I. Tóth Zoltán. Magyar Szemle 2007. február. 1–2.
7. 2005-ben Nagy Ernő Eötvénhat címmel dokumentumfilmet készített a Bölcsészkaron 1956-ban működő Kolhoz Körről, amelyben egy 1985-ös archív felvételen Hanák Péter történész emlékezik meg I. Tóth Zoltán haláláról. I. Tóth maga is részt vett az ellenzékinek számító Kolhoz Kör tevékenységében. Az életrajzok még – egyebek mellett – megemlítik, hogy I. Tóth Zoltán az 1950-es években az MTA levelező tagja, majd 1956-ban a Magyar Történelmi Társulat alelnöke volt.
8. Vö. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 125.évfordulója alkalmából. I–II. Szerk. I. Tóth Zoltán. Bp., 1952; Magyar Történelmi Bibliográfia, 1825–1867. Bp., 1950–1952.
9. Vö. I Tóth Zoltán: Bálcescu Miklós élete (1819–1852). Bp., 1958.
10. Ezt segítették/készítették elő történetírói munkái is (Vitéz Mihályról stb.).
11. Bálcescu Miklós válogatott írásai. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta I. Tóth Zoltán. Bp., 1950.
12. Vö. I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada című idézett műve. Erről ismertetés például Szabó Istvántól (Magyarok 1947. 238–239.).
13. Vö. ehhez például Benedict Anderson: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. L'Harmattan–Atelier, Bp., 2006.
14. Vö. historiográfiai tanulmányairól a következőket.
15. Vö. I. Tóth Zoltán: A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasalföldi krónikairódalomban. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Bp., 1942. 277–326; Uő: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana. Erdélyi Múzeum 1941. 265–281; Uő: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése. Erdélyi Múzeum 1942. 530–558; Uő: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történelmi hitelesség Anonymus művében. Századok 1945–46. 21–84.
16. Nem lehet itt feladat a kérdés minden részletre kiterjedő elemzése, de talán megkockáztatható a felvetés, hogy mindezzel alapvetően két nagyobb szakaszra osztható I. Tóth Zoltán életműve: 1945 előtt mindenekelőtt a nemzeti kérdés, a nemzeti öntudat, általában a nemzeti problematika állt előtérben, míg 1945 után inkább a társadalmi-politikai vonatkozások. Utóbbinak azután fő narratívateremtő/-szervező fogalma az osztályharc, illetve az osztály I. Tóth Zoltánnál is, ami viszont már inkább politikatörténelmi vonatkozásokat involvál.
17. Vö. I. Tóth Zoltán: Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig. Bp., 1951.
18. Vö. I. Tóth Zoltán: Varga Katalin. Bp., 1951.
19. A korszakban hasonló hangvételű kötetek születtek – Spira György és Székely György szerkesztésében – a 14. és 18. századi parasztmozgalmakról, amelyek koncepcióival a debreceni történész, Szabó István több fórumon is vitakozott. Vö. minde erre a harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. (Szerkesztette, összeállította és a jegyzeteket írta: Erős Vilmos). Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Bp., 2006. 418.
20. Vö. I. Tóth Zoltán: Bálcescu Miklós a magyar és a román nép összefogásáért 1848–1849-ben. In: A román és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományából. Bp., 1954. 3–30. A kötetben szereplő román szerzőktől (M. Roller, Chereșteșiu) származó tanulmányok ezzel szemben adatszegények és inkább merő polémiák.
21. Vö. a korábbi jegyzetek.
22. Vö. I. Tóth Zoltán: Románia története. Egyetemi jegyzet. Bp., 1956. (Kézirat)
23. Fontos jellemvonása még I. Tóth Románia története című szintézisének, hogy a politikai eseménytörténet, a társadalmi-gazdasági viszonyok bemutatása mellett gyakori kitekintést tesz a művelődési, nemzettudati kérdések boncolgatására (alapvetően ragaszkodva még 1948 előtti munkáinak eredményeihez, így tehát nézetei ebben a vonatkozásban egyfajta kontinuitás feltételezésére adnak lehetőséget). Igaz, itt is megjelenik a kissé talán doktriner tézis, amely a dualizmus kori nemzeti problémákért, összeütközésekért, elnyomásért kizárólag a magyar (illetve 1848–49 esetében nem csak magyar) történelmi „uralkodó osztályokat” teszi felelőssé, s meglehetősen alaptalanul tételezi fel, hogy az új állami-társadalmi berendezkedésben (azaz a munkásosztály hatalomra kerülésével) a nemzeti probléma automatikusan megoldódik, a magyar nemzetiségnek Romániában való elnyomásáról a két világháború között gyakran hangoztatott tézise okafogyottá válik.
24. Vö. Szabad György: In memoriam I. Tóth Zoltán című idézett írása. Valamint a korabeli megemlékezések, például Kovács Endre: I. Tóth Zoltán (1911–1956) Századok 1957. 1–4. sz. 481–484; Makkai László: I. Tóth Zoltán (Magyar Tudomány 1957); Perényi József: I. Tóth Zoltán. Annales Univ. Sc. Bp.-iensis, Sectio historica. Tom. I. 1957; Dávid Gyula: I. Tóth Zoltán és a két világháború közötti nemzedék. Korunk 2001. október.
25. Ugyanakkor I. Tóth számos nemzetiségtörténelmi tanulmánya eszméletörténelmi ihletésű, amellyel a legkiválóbb 20. századi, a nemzetiségtörténethez ilyen alapon közelítő történészek (Szekfü Gyulától Szűcs Jenőig és Fűr Lajosig) sorába emelkedik.

MISKOLCZY AMBRUS – SZÁSZ ZOLTÁN

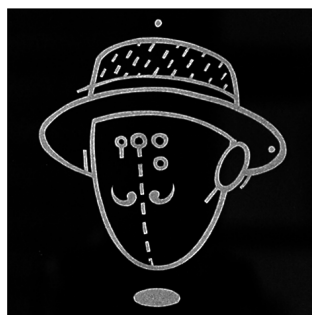
MAKKAI LÁSZLÓ

(Kolozsvár, 1914. július 10. – Budapest, 1989. december 1.)

A legnagyobb tehetség volt azok közül, akiket Erdély adott a modern kori magyar történettudománynak. A középkori Erdély kutatásával kezdte szakmai pályáját, s fokozatosan emelkedett valódi egyetemes-történésszé, olyanná, aki mindegyre visszatér a szülőföld múltjához, ám azt képes mind magasabb univerzális, mind lokális mélyfúrásokra épülő összesítő tudományos perspektívákból vizsgálni. S ami ugyanilyen fontos: az eredményeket, a feltárt múltat mintaszerű világossággal és tömörséggel megjeleníteni.

Történetírásunknak egyszerre volt robotosa és teoretikus igényű informális vezéregyénisége. Szintetizáló elme, aki egyetemes látókörét a változó történelmi körülmények közepette – a térségünkben mindenkor nehéz feltételek mellett is – a különböző összefoglaló művekben érvényre tudta juttatni; akár Erdély történetek szintéziséről, akár egyetemi tankönyvekről vagy éppen az általa külön is kedvelt technikátörténeti áttekintésekről volt szó. Megkerülhetetlen volt, hiszen a részkutatók közben is mindenkor az ún. alapkérdésekre keresett válaszokat.

Szülőföld és családi örökség egyaránt kötelezte. Apja, Makkai Sándor református püspök-író az első világháború utáni erdélyi magyarság egyik tisztelt vezéralakja volt, maga is egy realista történetszemlélet hirdetője. Felsőfokú tanulmányait a kolozsvári Ferdinánd Király Egyetemen végezte 1935-ben; itt legjobb szakmai emléket C. I. Marinescu középkorász egyetemes-történész hagyott benne. 23 évesen doktorált várostörténetből. De tanult egy évet a budapesti egyetemen is. Első

...olyan munkát írt,
amely a lehető
legrealistább módon,
remek példák, idézetek
sorát is felhasználva
mutatja be a
kooperációval és
konfrontációval teli
közös történelmünket...

dolgozata 1935-ben Kolozsvárt jelent meg *Két világ határán. Havasalföldi városok és kolostorok* címmel, mintegy előre jelezve munkásságának egyik vezérmotívumát: a román–magyar együttélés immár nem tisztán politikatörténeti (konfrontatív), hanem intézmény- és kultúrtörténeti megközelítését. S azt is, hogy az együttélés nem szorított Erdélyre, hanem kezdettől túlnyúlt azon. Erről is szólt második ismertebb műve: *A milkói kun püspökség és népei*, mely már Debrecenben jelent meg 1936-ban.

Innentől kezdve Makkai László munkássága összekapcsolódott annak a nagy nemzedéknek a felemelkedésével, amely már interdiszciplinárisan, a legmodernebb szaktudományos módszerek felhasználásával foglalkozott Erdély történetével. (A legismertebb erdélyiek: Elekes Lajos, Gáldi László, Tamás Lajos, I. Tóth Zoltán, Juhász István, Jakó Zsigmond.) Ez a nemzedék túllépett a közéletben kötelező frázisos hazafiságon.

Nem hallgatható el, hogy ezzel párhuzamosan emelkedett fel egy nagyjából hasonlóan jól képzett s néhány kiválóságot felmutató román új történész nemzedék is, és e két nemzeti pólus valójában összetartozott, ösztönzően hatott egymásra. A két szomszéd állam közötti politikai háború nem csak torzított, hanem szűkebb szakmai szempontból nézve fejlesztő funkciót is betöltött. Remekművek sora született, elsősorban Makkai László tollából – csak jól kell olvasni ezeket. Jól olvasta például a tudós-miniszterelnök Teleki Pál gróf, aki (az 1941-ben Gáldi és Makkai által kiadott) *A románok története* című összefoglaló kéziratát azzal kifogásolta, hogy az túl kedvező a románok számára... Persze hogy rányomta bélyegét a politika a kor műveire, de a művek fontos része máig maradandó. Mint Makkai elemzése Szolnok-Doboka magyarságának 17. századi pusztulásáról (1942) vagy a Fekete Nagy Antallal közösen kiadott *Documenta Valachorum in Hungaria...* (1941), *A honfoglaló magyar nemzetiségek Erdélyben (Századok 1944)*, illetve *Erdély népei a középkorban* (1943) melyekben a középkori Erdőelve igazgatástörténetének alapkérdéseit is tisztázta.

A második bécsi döntést követően Makkai az Erdélyi Tudományos Intézet intézeti tanára, 1942-től a Ferenc József Tudományegyetemnek is magántanára. E korszak végén jelent meg bő ötszáz oldalas alapos és olvasmányos műve, az *Erdély története*, melynek francia változatát 1946-ban adták ki Párizsban.

Az 1944–45. évi többszörösen drámai sorsforduló visszakanyarította őt egy másik érdeklődési köréhez, a teológiai stúdiumokhoz. Még 1937-ben tett lelkészi vizsgát Sárospatakon, 1946 és 1949 között Genfben tanult, összeismerkedve Karl Barthtal, azután a leideni, bázeli teológián. Bizonyára innen származott érdeklődése a magyar puritanizmus vagy a magyar mezővárosok sajátos antifeudális vallási ideológiávilága iránt. De hatással volt rá Hajnal István professzor is, akinél 1946-ban szerzett magántanári habilitációt a budapesti egyetemen. Munkásságának súlypontja áttolódott a társadalomtörténet felé. Persze saját szakmai tapasztalatain túl tagadhatatlan szerepe volt ebben az eleinte újdonságnak számító marxizmus előretörésének, hamarosan dogmatikus változatának egvedüli hivatalos, kizárólagos ideológiává emelésének. Makkai nem kereste a konfrontációt, s nem vált dogmatikussá sem. Azt nézte, mi az, ami tudományosan felhasználható a szakszerűség sérelme nélkül. Több volt ez, mint „adjatok meg a császárnak, ami a császáré, az Istennek, ami az Istené” bibliai normájának követése, ám nem vált marxistává – az se volna bűn –, noha ezt gondolták róla mindazok, akik sem Makkai írásaiban, sem a marxizmusban nem voltak képesek (vagy nem is akartak) elmélyedni, pláne nem látták több éves háttérbe szorítottságát a negyvenes évek végén.

1948-ban adta ki a *Magyar–román közös múlt* című, máig nem kellően méltatott, s ami nagyobb baj: máig alig használt művét. Másfél évtized kutatói tapasztalata s a két nemzet közötti tragikus ütközések tanulságaival maga mögött olyan munkát írt, amely a lehető legrealistább módon, remek példák, idézetek sorát is felhasználva

mutatja be a kooperációval és konfrontációval teli közös történelmünket, a sokszor strukturálisan és hatalmilag nem egyenrangú társadalmaink egymáshoz való viszonyát nagyhatalmi vagy kultúrfölényt kijátszó tudálékos góg nélkül. Akkor íródott ez a könyve, amikor két-három évig úgy látszott, hogy világháborúban vesztes országaink (Románia is vesztes volt) közeledhetnek egymáshoz, s az erdélyi magyarság méltányos kezelésére is van reális remény. A mű, amelyet még a Teleki Pál Tudományos Intézet adott ki, a magyar könyvtárakból hamarosan „eltűnt” – a román közkönyvtárakba be se került. (Újrakiadására csak a rendszerváltás évében, 1989-ben került sor.) Pedig az egészséges nemzettudat, realista történeti-politikai közgondolkodás szempontjából mindkét nép értelmisége számára minőségi tudatformáló funkciót tölthetett volna be. Érvényes ez napjainkra is. Annál is inkább, mert a kommunista kényszerkonszenzussal szemben éppen az erdélyi fejlődés megítélésének kérdésében a magyar és román történészek között valamiféle spontán konszenzus kezdett kialakulni. Gheorghe I. Brătianu klasszikus érvénnyel fejtette ki, hogy az erdélyi rendiség a dunai vajdaságok román bojárása számára is modell volt, követendő példa, hogy ellensúlyozzák a vajdai despotizmust, és minden alkalmat megragadtak, hogy a rendiség elemeit az erdélyi fejedelmekkel szövetkezve saját hazájukba is átültessék. Erről is szól a *Magyar–román közös múlt*. Dokumentuma annak a nagy historiográfiai lelkiismeretvizsgálatnak, amelyre az általa is mélyen tisztelt Márton Áron körlevelében is felszólított.

Különös játéka a sorsnak, hogy ezért a munkájáért a családi hagyomány szerint háborús bűnösként kérte ki az akkor hivatalos Románia, de hála azon református egyházi vezetők közbenjárásának, akik az 1940-es években emberienségükről tettek tanúságot, Révai József és Molnár Erik megvédte. Persze nehéz idők jöttek. Az Intézet bibliográfiai osztályán dolgozott, de a puritánokról szóló munkájával újra betört a történetírásba. A Kelemen Lajos-émlékkönyvben visszatért a várostörténethez, amelyet később a Műszaki Egyetem előadójaként is művelt. És egyik főszereplője lett a magyar gazdaságtörténet virágkorának. Ezt a lehetőséget a marxista történelem-szemlélet nyitotta meg a gazdaság meghatározó szerepének dogmatikus hangsúlyozásával. Miközben tombolt a verbális sematizmus, Makkai I. Rákóczi György uradalmi anyagából készített nagyszabású dokumentumkötetet, amelyben sok olyan forrás olvasható, amely 1956-ban a szovjet tüzerek jóvoltából leégett.

Amint a politikai nyomás enyhült, 1954-től csoportvezető, majd osztályvezető-helyettes; a 60-as évek elején már része volt az Intézet nyugati (francia) kapcsolatainak kiépítésében, amivel elkezdődött a magyar történettudomány integrálódása a nyugati világ történetírásába. 1964-től főszerkesztője volt a szerény, ám egyedülálló *Világtörténet* c. folyóiratnak. 1970-től a legmagasabb szakmai fokozat, a tudományok doktora cím birtokosa. Az évtized végén tért vissza Erdélyhez. Szívesen vállalta a Történettudományi Intézet által készített (háromkötetesre növekedett) új Erdélytörténetbe a középkor – a honfoglalástól Mohácsig – megírását, a vitákban való részvételt, a társ-szerkesztői feladatot. A háromszáz oldalas szép fejezete az egyik „legkényesebb” rész volt, hiszen ez tárgyalta a románok betelepődését és integrálódását. (Az a példátlan műfelháborodás, mellyel a hivatalos Bukarest fogadta az éppen negyedszázaddal ezelőtti napvilágot látott szintézist, ma már politikatörténeti vizsgálódások tárgya.) S talán jelképes, hogy Makkai, annyi más stúdiuma dacára, 1985-ben *Erdély politikai története a 10. században* címmel tartotta első akadémiai székfoglalóját.

Makkai László a 60-as években a nemzetvita jelentős szereplője. A viták tapasztalatainak kamatoztatására a tízkötetes Magyarország történetében került sor. Mély teológiai műveltséggel és a politikum lényegének felismerésével írta meg a 17. század első felének történetét, kálvinista empátiával állítva elének Bocskait mint a magyar Cromwellt és Bethlen Gábort mint a magyar Machiavellit. Az olvadással együtt

járt a magyar–francia történetiszakcsatlakok addig soha nem tapasztalt fellendölése. Amikor a 60-as évek elején Fernand Braudel, a francia történetírás vezéralakja, Budapestén járt, Makkai azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy éppen Marc Bloch munkásságának megítélésében vitába szállt vele. (Ne felejtjük, korábban éppen Hajnal István volt az, aki Bloch korszaknyitó könyvét a feudális társadalomról a *Századokban* ismertette.) A vita nyomán mély szakmai barátság alakult ki Makkai és Braudel között. A francia történetésznek a magyar történetész szerezte be *A tőke* német kiadását, és miután a pratói gazdaságtörténeti konferenciák rendszeres meghívottja volt, Braudel nagy trilógiájának, – Vekerdi László találó kifejezésével – „Tőkéjének” magyar utalásai is tőle származnak. A mű ismertetésére is őt kérte fel az amerikai Braudel Intézet. Az ismertetésnek csak annyi volt a tétje, hogy az 1980-ban megjelent mű a prágai tavasz mellett tett hitet, és olyan világrendről álmodott, amelynek csúcsa a kapitalizmus, alapja a spontaneitás, tehát ma azt mondanánk, a szociális piacgazdaság, ha a valóságban nem volna aszociális. A 80-as évek történetírásának a nemzetközi munkamegosztás került a napirendjére, a kérdés: miért a Nyugat lett a világgazdaság központja, és miként került Kelet- és Közép-Európa a perifériára; mit jelentett a perifériális lét, miként alakult ki az az uradalmi gazdálkodás, amelynek alapja a függőségbe szorított paraszt kényszermunkája volt. Így alakult ki valamiféle eszmei közösség olyan román történetészekkel, mint D. Prodan vagy a román történetírás félresiklása miatt a történetész nevet elvető szociológus H. H. Stahllal. Az apró munka termésének betakarítása a feudális modell-vitákhoz vezetett. E. Wallerstein ugyanis azzal vált ismertté, hogy kimutatta a 16–17. századi világgazdasági polarizációt, viszont a korábbi századok Európáját nagyjából azonos fejlettségű homogén zónának tartotta. Ezzel persze provokálta azokat a francia történetészeket, akik Bloch szellemében a modelltől elütő eredeti sajátosságokat vizsgálták. Makkai a maga weberiánus műveltségével új szintet hozott a vitába, amely végül is a modellalkotás hasznosságának megközelítéséhez vezetett. És éppen a nagy Braudel-születésnap konferencián derült ki, hogy milyen előnyt jelent, ha valaki a történetészek közül a technikátörténetben is jártas, sőt annak hazai megújítója.

Makkai László fiatalon nagy Erdély-kutatóként vonult be az egyetemes történet-tudományba, s elsősorban mint ilyen maradt meg nemzeti tudatunkban is. Kevésbé ismert azonban, hogy hosszú éveken át dolgozott egy másik modern tudományterületen, a 20. század derekán felnövekvő technikátörténetén is. 1939-től vett részt az MTA Műszaki Tudományok Története Bizottságának munkájában, s egyetlen igazi munkahelyén, a Történettudományi Intézetben megszervezi a technikátörténeti kutatócsoportot, tanulmányt ír az anyagi kultúra történetének kutatásáról, s ezekből nő ki 1962-ben a *Technikátörténeti Szemle*. Ezt az érdeklődést, ami hangsúlyozottan nem régi műszaki kuriózumok vizsgálatára irányult, mint az oly sok kutatónál megfigyelhető, megerősítette mély barátsága az említett Fernand Braudellel. Előbb Marc Bloch, Hajnal István inspirálták, Braudel viszont ténylegesen is segítette őt katalóniai és provance-i levéltári kutatásokhoz a középkori gépi technika ezen fontos forrásvidékén. Nemzetközi konferenciákon adott elő e tárgyban, s nagydoktori disszertációját *A középkori technika előzményei és történelmi jelentősége* címmel ebből írta 1969-ben, a középpontba a vízimalom változatait állítva. Hozzákezdett a magyar malomtörténet megírásához – a kezdetektől a 19. századig. Tanította az ELTÉ-n a technikátörténetet (1987-től címzetes egyetemi tanár), elnökölte a MTA Tudomány- és Technikátörténeti Komplex Bizottságot.

Technikafejlődési modellje persze nem írható le néhány sorban. Csak jelezni lehet olyan mozzanatokat, mint azt, hogy a munkaeszköz maga az őskortól a középkorig miként ösztönöz a fejlesztésre, mikor jön el a soron következő találmány – ha egyáltalán jön – az adott üzemmforma függvényében, mikor lép be új technika és új üzem-

forma. Vizsgálta a régi korok energiafelhasználási mérlegét. A mai szemmel nézve igencsak kevés középkori gép energiaszámításai szerint valójában megötszöröződését hozza a csak emberi izomerőből nyerhető energiamennyiségnek. A műszaki fejlődés, a lóerőszám a 10–13. században kétszer olyan gyorsan nőtt, mint a népesség – mondta, írta 1985. évi párizsi és budapesti nagyelőadásában. Sokakat meghökkentve azzal is, hogy a feudalizmus geneziséét (a 6–11. század helyett) a 10. századi Rajna–Loire közti térségre s a nagyuradalomra vezette vissza. „A 10–13. századi feudális rendszer legtokéletesebb gazdasági üzeme a jól felszerelt rësserve volt, s mint ilyen, ez volt a gazdasági fejlődés legfőbb hajtóereje.” Ezen nyugszik a feudális Európa fölénye más civilizációkkal szemben – írta. Nem a technikából vezette le az új társadalmi viszonyokat, de annak kiemelkedő funkcióját mutatta be, azt, amiben a hagyományos történetkutatás igencsak bizonytalan – máig.

Összegző monográfiába kezdett: a technika teljes fejlődésvonalát akarta megírni, témabeli munkatársával, Endrei Walterrel, keresve egy mindenre („a tűztől a robotpilótáig”) alkalmazható modellt. Endrei visszaemlékezése szerint visszaléptek a tervtől. Pedig világgraszoló mű lett volna, esetleges vitatható téziseivel együtt. Ebből a kísérlethől született a középkor alapvető erő- és munkagépéről, a malomról írt kiváló akadémiai értekezése.

Makkai Lászlónak, az embernek két nagy szenvedélye volt. A futball és a bélyegyűjtés. Sportújságíróként kezdte Kolozsvárott, és olyan beszámolókat írt a meccsek-ről, hogy az olvasóinak több izgalmat okozott az olvasás, mint a nézőtéri szurkolás. Amikor pedig egy történetiskongresszus alkalmával New Yorkban járt, ottani filatelista társai nagy megrökönyödéssel vették tudomásul, hogy történelemmel is foglalkozik a bélyegeken kívül. Közben megkísértette a szépirodalom, olyan antológiát állított össze, amelynek előszavában éppen a költői megismerés lehetőségeit úgy változtatta fel, hogy Vas István arról emlékirataiban is megemlékezett. De ő, – Tamási Áron jellemzésével – a „mándruc” nem az irodalom, hanem a történetírás dzsungelébe lépett be. Történetírásunk kemény nyílt és rejtett viták terepe volt, viszont a munka összekötött, és átnemesítette a rivalizálást. Példa erre mély barátsága Pach Zsigmond Pállal, aki prédikátorokat felülmúló veretes gyászbeszédben búcsúztatta.

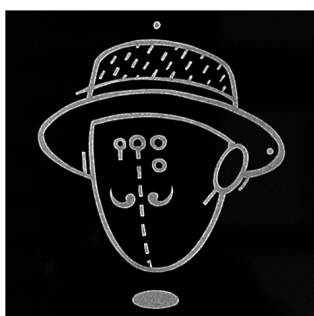
A sors elég szűken mérte számára az időt. Halála után a nekrológok a munkásságának vázolója mellett mind kiemelték, hogy szikrázó szellemű tudós népszerű, leánygőző előadó volt. Innovációra fogékony és ötletgazda. Ehhez hozzá kell tenni, hogy „a Makkai-szoba” a Történettudományi Intézetben legendás fogalom volt. Informális műhely, ahol rendszeresen összejöttek egy kávé mellett Makkai, Benda Kálmán, Györffy György, Szűcs Jenő, Fügedi Erik, Katus László – történetírásunk mértékadó klasszikusai. Remélhetően felismeri majd jelentőségét a historiográfia.

Makkai László 1945 után sohasem tért vissza Erdélybe. Mint munkatársai tudjuk, hogy lélekben sohasem hagyta ott egészen.

KISS ANDRÁS

JAKÓ ZSIGMOND (1916–2008)

Túlélés, kényszerpálya, alkotás

Ebben a korszakban a becsületes, a szakma szabályaihoz ragaszkodó kutatók túlélési lehetősége az óvatosság és az elvek feladása nélküli alkalmazkodás volt.

Úttörő és alapozó volt az erdélyi magyar történetkutatásban és -írásban, aki – miután számos sorstársával együtt a kérlelhetetlen történelmi események kényszerpályára térítették – a járható úton továbbra is következetesen a mesterség szabályai szerint végezte azt a munkát, amire elhivatottságot érzett.

Születésének hetvenedik évfordulóján tisztelői munkásságát összefoglaló tanulmánnyal,¹ valamint addig megjelent írásai könyvészetével közzöntötték.² A születése nyolcvanadik évfordulójára kiadott *Emlékkönyv*ben közzölt, majd 2006-ig kiegészített könyvészete jóformán felöleli egész életművét.³ Életéről, munkásságáról, szemléletéről az említett könyvészet II. fejezetében feltüntetett interjúkban beszél, a róla szóló írásokról pedig a III. fejezet tájékoztat. De ezek közül az 1945 és 1990 közöttiekben saját és a kérdezők hibáján kívül számolnunk kell a korra jellemző visszafogottsággal, az ön- és másfajta cenzúrákkal. Beszélgetései közül leginkább azokból meríthettünk, amelyek a megélt több mint kilencven esztendején átívelve szólnak az utolsó pillanatig szellemileg friss, a végzetes kórral szembenező életéről, pályájáról és művéről.⁴ A kutató tehát egy hosszú alkotó élet megbízható forrásai alapján vizsgálhatja a Jakó-életmű geneziséét, értékelheti minőségét és időállóságát. Ez szakszerű tudománytörténeti feladat, amire az erre nem szakosodott szerző nem vállalkozhat. Azonban mint aki közelről követhette munkásságát, bőven merített írásaiból, megkísérli összegezni az életpályát és -művet, mindig

Részlet a Jakó Zsigmond 90. születésnapján elhangzott köszöntő kiegészített szövegéből.

szem előtt tartva a változó korszakokat és az alkotás lehetőségeit. Hiszen életútja során három főhatalom-változást ért meg, és szenvedő alanya volt egy olyan társadalmi rendváltozásnak, amely nem forradalmi úton következett be, hanem egy nagyhatalom fegyvereinek erejével.

Jakó Zsigmond 1916. szeptember 2-án született Biharfélegyházán, ahol agrármérnök édesapja egy magyarországi viszonylatban nagybirtoknak minősülő uradalomban gyümölcsöztette szaktudását. Élete első éveit a nagybirtokhoz tartozó Ágostmajorhoz kötik, de a magyar társadalomban akkor impériumváltozás néven emlegetett, az első világháborút követő főhatalom-változás annyi magyar családehhez hasonlóan a Jakó család életébe is beleszólt. A család az akkor már Romániához csatolt nagyapai birtokra, Micskére költözött. Jakó Zsigmond életpályája tehát vidékről indult, amely az évszázadok folyamán kiapadhatatlan tiszta forrása volt a magyar kultúrának, felmenői pedig a vidéki birtokos réteghez tartoztak.

Elemi és középiskolai tanulmányait követően 1934-ben beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karára, a történelem, latin, művészet-történeti szakra. Az egyetemi életben járatlan fiatalember szilárd céltudatossággal igyekezett tájékozódni történészi szakosodását illetően. (Nem tudunk arról, hogy kora művelt fiataljaihoz hasonlóan elkötelezettje lett volna akár a Szabó Dezső, akár a Németh László nevével fémjelzett szellemi mozgalmak valamelyikének, illetve aktív tagja lett volna valamelyik diákszövetségnek. Arról sem tudunk, hogy különösebben érdekelte volna a népi és urbánus irodalom körüli vita. Mint ahogy arról sem, hogy később, a könyv- és művelődéstörténet elkötelezett kutatójaként munkáihoz elengedhetetlen széles körű műveltsége mellett a kortárs irodalom is különösebben érdekelte volna.⁵ Annál jobban érdekelte azonban a történeti szakirodalom, amit folyamatosan nyomon követett. Már egyetemi hallgató korában elkezdte rendszeresen beszerezni ennek termékeit, amelyeket könyvtári örökségeire építve, közismert következtetéssel gyarapított, létrehozva a legteljesebb és nagy értékű erdélyi történeti magánkönyvtárat. Rövid tájékozódás után a történetkutatás mellett döntött. Ez annyira szilárd és következetesen követett választása volt, hogy a bölcsészhallgatók zömétől eltérően nem is iratkozott be a Tanárképző Intézetbe.

A budapesti egyetemen akkor a történelemoktatás virágkorát élte. Olyan neves egyetemi tanárok előadásait hallgatta, mint Szentpétery Imre, Domanovszky Sándor, Hajnal István, Mályusz Elemér, Hóman Bálint és Szekfű Gyula.⁶ A már középiskolás korában, Hajdúböszörményben fegyelemre és kemény helytállásra nevelt diák úgy vélte, az életében felmerült kérdéseire Mályusz Elemér népiség- és településtörténeti előadásain és az azóta történeti iskolaként elismert Mályusz-szemináriumában kapja meg a választ. Elhatározásától az sem tántorította el, hogy az egyetemi hallgatók berkeiben az a hír járta, Mályusz professzor kérlelhetetlenül szigorú, és megköveteli a felállított mércének megfelelő eredményeket. Választásával eldőlt, hogy a fiatal egyetemi hallgató a medievisztika és a kora újkori történelemben való szakosodás útjára lépett. Doktori disszertációját pátriájáról, Biharról írta meg *Bihar megye a török pusztítás előtt* címmel. A Budapesten 1940-ben megjelent művet több kiváló történész ismertette. Egész életében kitüntető elismerésnek tekintette, hogy a doktorátus megszerzése után Mályusz professzor maga mellé vette gyakornoknak, és ezáltal részt vehetett a Település- és Népiségtörténeti Intézet szervezési munkálataiban. További elismerésként 1942-ben kötetben kiadott disszertációja megkapta a Magyar Tudományos Akadémia Kőrösi Flóra-jutalomdíját.

Ausztriai tanulmányút után és a Magyar Országos Levéltárban elsajátított korszerű archivisztikai ismeretekkel 1941-ben Kolozsvárra helyezik, az egyetem mellett a legtekintélyesebb tudományos intézménybe, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kereteibe tartozó Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. Itt szembesül Kelemen Lajos élet-

művével, az erdélyi magyar levéltárképzőktől begyűjtött levéltári anyaggal, azzal a páratlanul gazdag gyűjtőlevéltárral, amit Kelemen Lajos a korszerű levéltári szemlélettel, zömével teljes levéltárak begyűjtésével hozott létre. De felmérte azt is, hogy ennek az óriási forrásbázisnak a működését és használhatóságát jóformán kizárólag Kelemen Lajos bámulatos ismeretanyaga és páratlan memóriája biztosítja. Tisztában volt azzal, hogy az addig elért eredmények tiszteletben tartásával, a korszerű archivisztika szellemében és módszereivel az újítások elkerülhetetlenek. Meg kell alapítanunk, hogy az előtte álló feladatok valóra váltásához személyében mind az archivisztika, mind a történetkutatás terén alkalmas személy jelenik meg az erdélyi tudományosságban. Az erdélyi középkori és kora újkori történeti források nyelvének ismeretével, kiváló szakmai képzettséggel lát hozzá a munkához. Már 1942-ben az Erdélyi Tudományos Füzetek (a továbbiakban ETF) 133. kiadványaként megjelenik *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai* című munkája, ami az említett felmérés alapján felvázolt munkaprogramnak tekinthető. Kelemen Lajos emberi nagyságát bizonyítja, hogy teljes mellbőséggel fiatal munkatársa célkitűzései mellé áll, így biztosítva az állandóságot és következetességet az új szemléletű levéltári munka valóra váltásához.⁷ A pályakezdő Jakó Zsigmond kedvezőtlen körülmények között látott munkához. A levéltári munkán, kiadványok szerkesztésén, saját kutatómunkáján kívül a háborúba sodort országban gondoskodni kellett a levéltári anyag biztonságos óvóhelyre szállításáról és elhelyezéséről is. Szakszerű évi jelentései a Levéltárban folyó munkálatokról, a jövőbeli tervekről úttörő jellegűek az erdélyi levéltári irodalomban.⁸ 1944-ben új tájékoztató jellegű levéltári segédletet indít *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára* címmel, a Levéltárban őrzött anyag könnyebb kutathatósága érdekében. A sorozat első füzetében Valentiny Antal közreműködésével a torockószentgyörgyi Toroczky család levéltárát ismerteti, és pedig a középkori iratokat regesztákban, az újkoriakat pedig a fasciculások tartalmi bemutatásával.⁹ Ezzel egyidejűleg nem hanyagolja el egyéni kutatómunkáját sem. Ugyancsak 1944-ben megjelenteti *A gyalui vártartomány urbáriumi* című kötetét. A Mályusz-iskola szellemében és módszereivel megírt munka is úttörő alkotás az erdélyi konskripciók irodalmában. Az urbárium hiteles közzétételén túlmenően bevezetőjében a vártartomány népességének mélyreható vizsgálatával, jegyzeteivel a vizsgált terület valós múltját eleveníti meg. A mű időállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a vártartományhoz tartozó terület és népessége kutatásában szinte hat évtized elteltével is megkerülhetetlen forrás. Ugyanazzal a szemlélettel és módszerrel megírja Belsőszolnok és Doboka vármegye magyarságának újkori történetét.¹⁰ Ezt követően a történeti események az ígéretes alkotómunkát kényszerpályára terelik. A település- és népiségtörténet a kárhozottatott diszciplínák sorsára jut, annyi más tudományággal és kutatási tárggyal együtt. Azonban az említett kutatói vonulat egy késői hajtásának tekinthetjük Aranyosszék múltbeli társadalmának tömör összefoglalóját.¹¹

A Szolnok-Doboka magyarságáról szóló kötet, benne a Jakó-tanulmánnyal ma már könyvritkaság számba megy. Ez is a megjelenése évében bekövetkezett történelmi változások áldozata lett. A nyomdából alighogy kikerült könyvet Désen raktározták el, de a bekövetkezett kultúrapusztító korszakban jelentős magyar, román és német munkák tömegével együtt ennek is a papírzúda lett az osztályrésze, akárcsak Bónis György középkori hűbériséggel és rendiséggel foglalkozó kötetének – vagy a Bolyai Tudománygyetem akkori döntéshozóinak elévülhetetlen szégyenére – Horváth Barna ugyancsak 1944-ben megjelent és az egyetemen tárolt *Angol jogelmélet* című kiváló művének is. Az 1944. október 11-én Kolozsvárra bevonuló szovjet hadsereg egy új korszak „beköszöntője” volt. Egy olyan korszaké, amely megszüntetett minden önálló létet, életformát, és szigorú sorompók közé szorította a szellemi tevékenységet, gondolkodást, alkotást. A sorompók pedig csak a párhúság, pártosság fe-

lé nyíltak meg. A történetkutatás terén megszabták a preferenciális témákat, alaposan „lekáderezett” személyeket, akikkel foglalkozni kellett vagy lehetett, kijelölték a „tiltott területeket”, és kilúgoztak az emberek tudatából minden olyan múltbeli értéket, amit „ideológiailag” károsnak minősítettek. Ez volt az a keret, amelyben a közösségi intézmények működhetek, amíg eleve elrendelt sorsuk beteljesedett – és ez volt az a keret, amelybe a további években Jakó Zsigmond kényszerpályája is beszorult.

Bár levéltárosi működése, egyetemi tanári tevékenysége, kutatói és történetírói munkássága párhuzamosan, olykor összefonódva haladt, a jobb áttekinthetőség érdekében a három munkaterületet külön-külön, egymást követően kíséreljük meg összefogni. [...]

Az egyetemi tanár: A jól képzett fiatal medievistát már Kolozsvárra érkezése után múzeumi levéltárosi beosztása mellett kinevezték a Ferenc József Tudományegyetem tanársegédjévé, majd egyetemi oktatói pályája a Bolyai Tudományegyetemhez kötődik. Ez az egyetem más volt, mint azok, amelyeket addig ismert. A pártállamnak kellemetlenné vált autonóm Kolozsvári Tudományegyetemet a hatalom a nemzetközi joggyakorlat megsértésével úgy szüntette meg, hogy taktikai okokból egy új magyar egyetemet létesített, a Bolyai Egyetemet. Nyilvánvalóan ideiglenes jelleggel, hiszen a párt kezdettől fogva nyilvánosan is ellenezte egy önálló magyar felsőoktatási intézmény létezését. Viszont az új intézményt teljesen saját intenciói szerint szervezte meg, úgyhogy ez az egyetem jóval az ország többi egyeteménél előbb vált a hatalom szempontjai szerint szervezett intézménnyé. Jakó Zsigmondnak tehát olyan univerzitashoz kellett alkalmazkodnia, ahol az oktatás folyamatába az egyetemi tanár addigi függetlenségét a pártbizottság, a tanulmányi igazgató, a szovjet tanácsos, fő ideológusok, tanszékvezetők, sőt a gazdasági hivatal munkáskáder beleszólásai korlátozták. A tanári karban pedig elismert szakemberek mellett képzetlen, a párt bizalmát élvező személyek jelentek meg. A tanárnak alkalmazkodnia kellett ahhoz, hogy vannak kiemelt témák, mint például a parasztháborúk, felkelések, forradalmak, a jobbagyság, de még inkább a munkásmozgalom és a párt története. Mellőzték a városi polgárság történetét, és ha netán egy az „elnyomó osztályhoz” tartozó személyről nem lehetett elhallgatni elismerésre méltó tevékenységét, annak értékelésekor hozzá kellett tenni, hogy az illetőnek azonban „osztálykorlátai” vannak. Az előírt szemlélet mellett kötelező jelzőket kellett használni. Így, amíg részesei voltak a hatalomnak, Ana Pauker és Vasile Luca neve mellől nem hiányozhatott a „rettenthetetlen harcos”(vajnica luptătoare/vajnicul luptător) minősítés. Jakó Zsigmondra a középkori egyetemes történet, valamint a segédtudományok oktatását bízta. Nem tartozott az első hallásra magával ragadó előadók közé, ráadásul a középkor az akkori szemlélet szerint nem számított „jelentős” korszaknak, az „illetékesek” pedig a diákok figyelmét nagy igyekezettel terelték más korok és tudományágak felé. Az a diák azonban, aki figyelmesen hallgatta előadását, maradandóan értékes ismereteket halmozott fel jövőbeli pályájához. Az egyetemi tanár Jakó Zsigmondot ugyanis a nagy szak tudás, a lelkiismeretesség és a rárótt oktatói feladatok maradéktalan teljesítése jellemezte. Így például paleográfiai óráit mindig előre kiválasztott erdélyi oklevelek felhasználásával tartotta meg. Híressé váltak latin paleográfiai óráihoz erdélyi forrásokból gondosan készítettett hasonmás táblái. Az órákon pedig nem szorítkozott csupán a szövegek olvastatására, hanem a korszerű írástörténeti szemléletnek megfelelően diákjaival elemezte a kibocsátó kancellária vagy személy hatáskörét/társadalmi szerepét is. Nyugdíjba vonulása után pedig a segédtudományok oktatását folytató egykori kollégái előadásaihoz az ő kurzusának román fordítását használták.¹²

Tanársága idején bevezették az úgynevezett szakmai gyakorlatokat, amelyek keretében vizsgák után a diákokat egy-egy intézményhez osztották be, hogy ott részt

vegyenek annak munkájában. Ez az intézkedés nem volt népszerű sem a diákok, sem az intézmények körében. Ezért sok helyen a gyakorlatot afféle elővakációként kezelték. Jakó azonban ezt a feladatot is komolyan vette. A gyakorlatok során vezetésével igen hasznos munkát végeztek diákjai az Állami Levéltár raktáraiban az anyag rendszerezésével és rendezésével. Gyakran kivitte őket a Házsongárdi temetőbe is, ahol a hallgatók több, földbe süllyedt síremléket ástak ki, köztük a jelenleg legrégibb házsongárdi sírkövet, Felten Waida kolozsvári polgárét. Azért pedig, hogy a műemlék jellegű síremlékeket megóvják a pusztítástól, Sipos Gábor, Varga Árpád és társaik ezekre a a román *monument istoric* (műemlék) rövidítését jelző „MI” feliratot festették. A titokzatos felirat, abban a korban, amikor nem lehetett tudni, hogy ki áll egy-egy intézkedés mögött, egy ideig védelmet jelentett a megjelölt síroknak.¹³

Egyetemi tanárként Jakó Zsigmond tagja volt a Román Akadémia Történeti Intézetének is. Itt megbízást kapott, hogy vegyen részt a készülő *Documente privind istoria României*, a DIR-ként ismert középkori oklevéltár erdélyi, C sorozat munkálataiban. Tudatosan mellőztük a „szerkesztésében” kifejezést, mert a kor szokásainak megfelelően a kiadvány élén egy gondosan kiválogatott személyekből álló szerkesztőbizottság szerepelt, akik közül csak David Prodan volt jártas az erdélyi okleveles anyagban, de ő is kora újkori oklevelekkel foglalkozott, és a munkálatok irányításában valójában nem vett részt. Az irányítás a főszerkesztő, Mihail Roller kezében összpontosult. Ennek a sorozatnak az 1350-ig kibocsátott okleveleket magába foglaló kötetei a román forráskiadványok leggyengébb sorozatát képezik. Az erdélyi C sorozat szellemi munkásai a szerkesztőbizottság két kiváló medievistája, Francisc Pal és Jakó Zsigmond irányításával dolgozó szakértők voltak. A gondosan előkészített forrásokat ők másolták le korszerű átírási szabályokat követve, és normális körülmények között az átírt anyagot elő lehetett volna készíteni kiadásra. A munkálatoknak ebben a szakaszában következik be a korra jellemző torzulás külső hatásra. Egy, a főszerkesztőnek tulajdonított ostoba utasítás végrehajtásaként a közlésre alkalmas latin szövegeket le kellett fordítani románra, és a kötetekben ezek a fordítások jelentek meg, hogy – az utasításnak megfelelően – a „nép” is olvashassa a forráskiadványokat. (Az a szerencsétlen nép, amelynek soraiból sokakat akkor pofoztak be a szovjet kolhozok mintájára megalakuló termelőszövetkezetekbe, vagy néhány liter tej miatt szabotázs vádjával hurcoltak bíróság elé. A kisparosokat pedig hasonló módon szorították be szövetkezetekbe.) A nép ugyan nem olvasott forráskiadványokat, viszont ezzel a közlési módszerrel a kutatókat megfosztották attól a lehetőségtől, hogy az eredeti szövegeket használhassák. A fordításokat két kitűnő latinista, egyetemi tanár, Teodor Naum és Ștefan Bezdechi készítette. Azonban ennél a műveletnél sem hiányoztak a „szakmai” utasítások. Ha a szövegben olyan szavak fordultak elő, amelyeknek latinból képzett román megfelelőjük volt, a fordítóknak nem ezeket kellett használniuk, hanem a Kárpátokon túli ószláv oklevelezésből kialakult terminológiát. A *communitas* és *universitas* (mint közösség) szavak fordításakor nem használhatták a *comunitate* szót, hanem csak az *obște* kifejezést, a *consilium* pedig nem lehetett *consiliu*, hanem kötelezően *sfat*. Egy másik ostoba eltorzulás az akkor „fokozódó osztályharc” (vagy a nemzettudat megsemmisítése?) jegyében történt és pedig a szöveg végén, a jelzetben. Az osztályellenség besorolású cédulák levéltárainak feltüntetése a jelzetben nem az egész művelt világban alkalmazott gyakorlat szerint történt, hanem a levéltár megnevezését egy kód helyettesítette. Így például az iktári Bethlen család levéltárának a kódja 16 XVI volt, a Jósika hitbizományi levéltáráé viszont 70 LXX.¹⁴

Ennek a „rendhagyó” DIR-sorozatnak Jakó Zsigmond közreműködésével volt azonban két kiemelkedő terméke is, amelyek úttörőnek és értékállónak bizonyultak. Közülük elsőnek a forráskiadvány két bevezető kötetét említjük. Ezek szerzői a ku-

tatásokhoz nélkülözhetetlen segéd-alaptudományokkal foglalkoznak. Erdélyi viszonylatban az említett kötetekben a két kiváló medievista, Jakó Zsigmond és Francisc Pal tanulmányainak értéke elvitathatatlan. Jakó írásainak a tárgya az erdélyi vonatkozású 12–16. századi latin források paleográfiája, illetve a hasonló vonatkozású pecséttan a 16. század végéig. Francisc Pal oklevéltana a 11–15. századi hasonló vonatkozású okleveles anyaggal foglalkozik, akárcsak 11–15. századi vonatkozású kronológiája. Bár az ország történetírásában nem voltak ismeretlenek a hasonló munkák, ezek nyugati, főleg francia szerzők (Giry, Bouard, Prou) nyomán közelítették meg a tárgyalts diszciplinákat, és így jól ismertették az alapfogalmakat, ám példákban is azok forrásjellegét tárgyalták, holott a hivatkozott szerzők által bemutatott írásbeliség időben sem azonos az itteni írásbeliséggel, ezért e termékek is különböznek egymástól. Jakó Zsigmond és Francisc Pal tanulmányai azért úttörőek, mert tanulmányaikat elsőként alapozzák az erdélyi vonatkozású, jórészt itteni kancelláriák által kibocsátott okleveles anyagra. Ugyanakkor pedig alapvetőek, mert mind a mai napig nélkülözhetetlenek az itteni középkorkutatásban. Jakó Zsigmond esetében pedig azért figyelemre méltó a kötetben megjelent paleográfia, mert a népiség- és településtörténeti kutatásoktól a hatalmi szemlélet által „eltérített” kutató paleográfiai kutatásait írástörténetire szélesítve éppen jövőbeli kutatásai egyik fő vonulatát jelzi. A DIR-kötetek mellett az ugyancsak Jakó Zsigmond közreműködésével megjelent másik figyelemre méltó munka a teljes ábécét átfogó középkori latin szójegyzék, amely mind a mai napig az egyedüli ilyen jellegű mű. Az akkori évek szerkesztői torzításai azonban ebben a munkában is tetten érhetők, ugyanis nincsenek feltüntetve a szerzők.

Jakó Zsigmond egyetemi tanári pályája sem mentes a kor tüneteitől. 1947-ben ugyan kinevezik egyetemi rendes tanárrá, 1949-ben pedig osztályvezetői megbízást kap, de a felsőoktatásban 1952-ben bekövetkezett „Szent Bertalan-éjszakájának” ő is áldozatul esik, akárcsak Szabó T. Attila. Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila ugyan nem voltak párttagok, így hát nem az elvtársi leszámolások áldozatai, de az egész művellet feltárása megkívánja, hogy minden esetet a nagy összefüggések keretében külön vizsgáljunk. (Néhány héttel halála előtt, arra a kérdésre, pontosan mi volt ellene a vád, azt válaszolta, hogy erre nem válaszolhat tárgyilagosan, mert nem volt jelen az ülésen, csak hallomásból értesült egyről-másról. Viszont már az ülés előtt eljutott hozzá, hogy mivel vádolják, ezért ő egy, az akkori rektornak, Nagy Istvánnak címzett emlékiratban tisztázta magát a vádat illetően, és ezt az emlékiratot szolgálati úton az akkori dékánnak, Cselényi Bélának adta át továbbításra. Miután évek múlva visszakérült az egyetemre, utána kívánt nézni beadványa sorsának, de nem találta nyomát sem a dékáni hivatalban, sem a rektorátuson.) Az egyetemről való eltávolításán kívül más gondok is tetézték nehezzé vált életét: kényszerlakhelyre „ítélt” szüleiéről és nagynénjéről is gondoskodnia kellett. Végül is intézeti külső munkatársként megtagadták, mert az itt folyó középkori forráskiadásban munkája nélkülözhetetlen volt. 1954-ben azonban ismét visszatérhetett az egyetemre. Viszont négy évtizednyi kiemelkedő egyetemi tanári munkája és elismert szakmai kiválósága ellenére – egy kedves barátom más összefüggésben használt megállapításával élve – a két egyetem, ahol tanított, nem tisztelte meg önmagát azzal, hogy államvizsgai szakdolgozat, illetve doktorátus vezetésével bízta volna meg. Nyugdíjba vonulását követően pedig nem kapta meg az emeritus professzor címet, ami doktorátus vezetésére jogosulttá tette volna.

Áttekintve egyetemi tanári pályáját, foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy hagyott-e Jakó Zsigmond maga után tanítványokat. Azokon az egyetemeken, amelyeken tanított, már nem működött az a szemináriumi rendszer, mint az ő szakosodása idején, és – mint említettük – sem szakdolgozatokat, sem doktori képzést nem írá-

nyitott, amelyek alkalmasak lehettek volna tanítványok képzésére. Mindezek ellenére tanítási módszereinek ismeretében válaszunk egyértelmű igen. Szemináriumai, paleográfiai, elsősorban latin paleográfiai gyakorlatai nyújtottak erre lehetőséget. Ezek minősége már önmagában felkeltette azon hallgatóinak érdeklődését, akik a középkori és kora újkori kutatások iránt vonzódtak. Közülük választotta ki azokat, akikkel megítélése szerint érdemes volt foglalkozni. Ezt követően figyelte pályájuk alakulását, munkásságukat, és az is előfordult, hogy addig még nem kellően tisztázott tematikák felé irányította őket. A jakói tanítás és indíttatás után önálló arculattal jelentkező tanítványok közül, akiknek értékét már saját nevük fémjelezte, megemlítiük a sajnos már néhai Tonk Sándort, a művészettörténész Kovács Andrást és Sipos Gábort. De ide kell sorolnunk a szerencsétlen balesete következtében derékba tört pályájú Varga Árpádot, akinek a gyógyíttatása érdekében sokat tett, miután pedig kiderült, hogy gyógyíthatatlan beteg, Sipos Gábor segítségével nagymértékben segítette, hogy tovább dolgozhasson és közölhessen. Meg kell említenünk azokat a román hallgatóit is, akik közül ma már többen ismert medievisták, és Jakó Zsigmondot vallják tanítójuknak a latin nyelvű források közlését illetően, és születése kilencvenedik évfordulóján a *Colloquia* hasábjain köszöntötték őt. Tanítványai következő nemzedékei azok közül kerültek ki, akik nem voltak diákjai, de munkájukat az általa újraindított vagy kezdeményezett rangos forráskiadványok szerkesztőjeként irányította. Ezek közé tartoznak az Erdélyi Történelmi Források köteteiként megjelent erdélyi királyi könyvek „kancellistái”, a gyulafehérvári hiteleshelyi anyagot közlő, valamint az első Torda vármegyei protocollumot kiadó „nótáriusok”, akárcsak a cegei Wasslevéltár okleveles anyagának és az *Erdélyi okmánytár* kiadását folytató regesztázók. Ezek, a fiatal tanítványok már bizonyítottak, és azon az úton haladnak, hogy a mesterüktől elsajátított tudást saját elképzeléseikkel ötvözve önálló szakemberekként legyenek ismertek. Ehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy az arra érdemesekkel órákat töltött munkája megbeszélésével. Nem volt könnyű Jakó Zsigmond tanítványának lenni. A hajdúböszörményi kemény fegyelem egyezett alkatával, ezért azt érvényesítette tanítványaival szemben is. Igényessége és állandó újabb, jobb megoldásra törekvése próbára tette tanítványait, de azok elkötelezettsége és mesterük iránti tisztelete meghozta az eredményt.

*A kutató és történetíró természetének, ennek értékének leghitelesebb tanúbizonysága munkásságának könyvészte. Ez felment bennünket az alól, hogy e területen végzett munkásságáról leltárszerűen szölgünk, viszont annak bemutatásával szeretnénk foglalkozni, hogy az orosz megszállás után milyen körülmények között, milyen légkörben volt kénytelen folytatni munkáját kényszerpályája vonulatain. Tudomásul kellett vennie, hogy egyetemi tanulmányai helyén új fejezet indult, amelynek mesterei zömmel áldozattal esett, és ebben tudományos kutatói státusukhoz méltatlan könyöklők denunciálókként vettek részt. Itt sem volt jobb a helyzet, a pártirányítású történetírás torzulásainak példáit az előző részben már ismertettük. A történeteszeknek történeti „szent könyveket” kellett követniük, és a történelem kijelölt hőseivel ugyanúgy ajánlatos volt foglalkozni, mint ahogy az alakuló cipész- vagy borbélyszövetkezetek is ezek neveivel „ékesítették” cégtáblájukat. Voltak kárhozzátott területek és tiltott témák, mint ahogy a közreműködésre történő meghívást valamilyen sugallatra készülő kiadványba nemhogy nem illett, hanem nem volt tanácsos elutasítani. Ezek a kirakatba szánt kötetek többnyire a hatalomnak időnként a nemzetiségi kérdés megoldásáról szóló nyilatkozatait voltak hivatottak bizonyítani. Munkatársaik közé meghívtak nem párttag, de vitathatatlan szakmai tekintélynek örvendő személyeket is. Ezeknek a köteteknek eklatáns példája az 1972-ben Koppándi Sándor által szerkesztett *A romániai nagyság* című kötet. Ebben Jakó Zsigmondtól egy már*

korábban megjelent szakmai írást közöltek. De nem volt tanácsos bizonyos nyilatkozatok vagy egyéb írások aláírását sem megtagadni. Ebben a korszakban a becsületes, a szakma szabályaihoz ragaszkodó kutatók túlélési lehetősége az óvatosság és az elvek feladása nélküli alkalmazkodás volt.

Következésképpen megjelenése előtt egy munka három szűrőn keresztül jutott az olvasóig. Ezek sorrendben a következők: a szerző öncenzúrája, amit a kiadóé követ, majd a hivatalos cenzúra mondja ki a végső szót.

A könyvészet tanúsága szerint 1947-től, az Erdélyi Múzeum-Egyesület ellen megindult hajszát, majd az egyetemről történt eltávolítását követően egész 1953-ig Jakó Zsigmondnak nem jelent meg önálló munkája. Az 1951-ben a bibliográfiában feltüntetett munkák középkori forrásközlésében közreműködését említik, ez azonban intézeti kutatói feladataihoz tartozott. 1953-ban a Kolozsvárt kiadott *Sudii și cercetări științifice* IV. kötetében *Istoricul manufacturilor de potasă din Valea Ungurului și Călin* címmel megjelent közleménye tulajdonképpen egy 1950-ben, a magyarmező-tanyai és kalini hamuzsírhatár történetéről írt tanulmányának román változata. (Az eredeti teljes szöveg 1956-ban jelent meg a Gazdaságtörténeti tanulmányok 2. füzeteként.) A tanulmány tárgyát illetően különbözik a szerző addigi munkáitól. Viszont tudományos kutatási módszerét tekintve az általa jól ismert Bánffy család levéltára eredeti iratainak felhasználásával ez a gazdaságtörténeti munkája is írásainak szokott magas színvonalához illeszkedik. Ezt követően, a település- és népiségtörténeti kutatások ellehetetlenítésének idején a Mályusz- tanítvány két másik jeles professzora, Szentpétery Imre és Hajnal István nyomdokain megtalálja kutatásainak fő pásztaíát: Hajnalt követve az erdélyi középkori és kora újkori írás és írásbeliség történetének, valamint mind az írás, mind művelői társadalmi szerepének feltárása, az írásbeliség termékei áthagyományozási útjainak vizsgálatát, illetve Szentpétery nyomdokain a korszerű középkori oklevélkiadás meghonosítását. 1955-től már megjelennek az írástörténetté szélesedett útjelző paleográfiai tanulmányai. Az említett évben napvilágot lát a laikus írásbeliség kezdeteiről írt tanulmányának francia változata, a következő évben pedig az eredeti magyar szöveg, illetve román változata. Ugyanabban az esztendőben a DIR már említett két bevezető kötetében közlik pecsétani és paleográfiai tanulmányát, amelyet szintén ismertettünk a fentebbiekben. Az utóbbi már jelzi azt az új, korszerű paleográfiai szemléletet, amit szerzője a jövőben követni fog. A könyvészetét figyelmesen áttekintő vizsgálódó felfigyelhet arra, hogy az egymást követő írások új kutatási vonulatának összefüggő darabjai, és arra hivatottak, hogy mozaikkockákként alakítsák ki a végső művet, a szintézist. Szó esik ezekben az írásokban (gyakran román változatban is) az új paleográfiai szemléletről, az írásbeliség művelőinek rétegében bekövetkezett változásokról a világi írástudók térhódítása és társadalmi státusuk medszilárdulása vonatkozásában, az erdélyi oklevél-írás fejlődéséről. Sorra kerül az íróanyagok vizsgálata is, de nem marad el a hártát követő erdélyi hagyományos íróanyagok, a papír gyártásának ismertetése sem. Az erdélyi papírmalmok történetének követése elvezeti a papírmalmok által használt vízjegyek azonosításához és rendszerezéséhez. Ennek eredményeként készül el az a munkája, ami véleményünk szerint külön figyelmet érdemel: a *Sudia Universitatis Babeș-Bolyai Series historica* 1962. és 1964. évfolyamaiban két részben megjelent *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlatja*. Ebben a 16. századtól 1848-ig foglalkozik az erdélyi papírgyártással, és közli az addig feltárt és azonosított, a papír provenienciáját jelző, az azt előállító papírmalmok által használt vízjelek hasonmását. (A tanulmány ugyan 1989-ben megjelent a *Levéltári Közleményekben* is, úgy véljük azonban, hogy a mai fejlett technikai lehetőségeket felhasználva a munka új kiadása egy olyan kutatási segédeszközt kínálna a kutatóknak, mint a nyugati világban használt, Briquet összeállításában kiadott vízjel-gyűjtemény.) De nem ma-

radnak ki a vizsgálódásból az írásbeliséget kézírással művelő kódexmásolók sem, ami többek között alkalmat ad az erdélyi Corvinákról szóló írása megjelentetésének, és nem maradnak ki az oklevelek és más iratfajták „scribái” sem, mint ahogy szerepelnek az írást nyomtatásban terjesztő, nyomdák és nyomdászok (Hoffgreff György, Heltai Gáspár, Misztótfalusi Kis Miklós, a szebeni Filip Moldovanu, a váradi Hoffhalterek). Hasonló következetességgel és alapossággal ismertet meg az írásbeliség termékeit megőrző, áthagyományozó levéltárakkal, levéltárosokkal, az iratok kezelésének szabályozásával, de megismerjük írásaiból az erdélyi könyvtárak történetét, a könyveket kezelő könyvtárosok munkásságát, valamint a jeles magánkönyvgyűjtők egész sorát. Ebben a vonatkozásban példaként csupán Batthyány Ignácot és Timotei Cipariut említjük. Végül az önmagukban is értékes mozaikkövekből összeáll a mű. Radu Manolescu társszerzőségével 1971-ben megjelenik a *Scrierea latină în evul mediu* című összefoglaló kötet, gondosan összeválogatott hasonmásokat tartalmazó melléklettel. (Magyarul *A latin írás története* címmel Budapesten adták ki 1987-ben.) Itt foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy az erdélyi vonatkozású latin írás történetét kimerítően ismerő és a munkát alaposan előkészítő Jakó Zsigmondnak szüksége volt-e társszerzőre. A választ a pártállam hivatalos történet szemléletében találjuk meg. Ilyen jellegű munkát akkor csak az egységes három román ország jegyében lehetett kiadni. Márpedig ennek a szemléletnek az értelmében foglalkozni kellett a Kárpátokon túli, kevésbé elterjedt és ismert latin írásbeliséggel is. Jakó Zsigmond viszont az önmaga által felállított mércének megfelelően ennek a résznek a megírására nem tartotta magát illetékesnek. Ezért választotta társszerzőnek Radu Manolescut, aki jól ismerte a paleográfia általános kérdéseit és kitűnően a Kárpátokon túli latin írásbeliséget. Meg kell állapítanunk, hogy korrekt és jól képzett társszerzőnek bizonyult. A tartalomjegyzékből kiderül, hogy Radu Manolescu foglalkozott az írásbeliség általános alapfogalmaival és a Kárpátokon túli írásbeliséggel, Jakó pedig értékesítette erdélyi vonatkozású, felhalmozott tudását. A jó együttműködést bizonyítja az is, hogy egyeztetés céljából Radu Manolescu Jakó Zsigmond vendégeként hosszabb ideig együtt dolgozott szerzőtársával. A kötet legnagyobb értéke abban áll, hogy folytatva a DIR bevezető köteteiben közölt paleográfiájának módszerét követve hazai anyagon követi a latin írás történetét és szakítva azzal, hogy az írásbeliséget csak a középkor időhatárain belül tárgyalja, a latin írás alkalmazását a 18. század végéig, a reneszánsz írás elterjedéséig nyomon követi.

Ekkor azonban a rá jellemző céltudatossággal és jó szervezőképességgel már előkészítette életműve két kiemelkedő állomásának, a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveit bemutató munkájának, illetve erdélyi okmánytárának megjelentetését. Mielőtt azonban a két nagy művel foglalkoznánk, vessünk egy pillantást más jelentős munkájára is, miután papírzúzdába juttatta a hetvenedik életévét betöltő Kelemen Lajost köszöntő *Erdélyi Múzeumot*, a hatalom nyilván konjunkturális okokból engedélyezte, hogy az egyetem égisze alatt jelentessenek meg az immár nyolcvanéves Kelemen Lajos köszöntésére egy kötetet. A szerkesztőbizottságba Bodor Andrást, Cselényi Bélát, Jancsó Elemért, Jakó Zsigmondot és Szabó T. Attilát nevezték ki. A kötet szerkesztésének irányítását Jakó Zsigmond végezte, *Az Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* címmel Kolozsvárt 1957-ben megjelent háromnyelvű kötetnek különös jelentőséget ad, hogy neves magyar, román és német szerzők mellett jelen van benne szinte az egész erdélyi magyar kutatógárda a fiatal kezdőkkel együtt. Jakó maga a Kolozsvár-kutatásban új utat nyitó *Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron (Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához)* című tanulmányával szerepel. Meg kell még említenünk az ugyancsak Jakó Zsigmond irányításával megjelent más munkákat is. 1979-ben és 1980-ban napvilágot lát Csetri Elek, Jakó Zsigmond és Tonk Sándor, illetve

Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor és Tonk Sándor szerkesztésében a *Művelődéstörténeti tanulmányok* két kötete. Ezekben is több fiatal, azóta magának nevet szerzett kutató jelenik meg, de Jakó Zsigmond vonatkozásában e vállalkozás azért jelentős, mert szerepelnek benne a már említett tanítványai, részben általa sugallt írásokkal, részben támogatását élvezve. 1966-ban közzéteszi többéves kutatásai eredményeként a gredistyei dák vár maradványai feltárásának történetét. Az *Acta Musei Napocensis* 1968, 1971, 1972. és 1973. évi évfolyamaiban közli *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804* című tanulmányát, amelyben a kincstárnak a környékbeli parasztnál feltűnt ókori aranypénzek ügyében folytatott vizsgálatával foglalkozik, és közli a hivatalos jelentéseket, értékeli azok szakszerűségét, kiemelve Ponori Török Pál szerepét a vizsgálatokban. 1975-ben pontot tesz Toroczkay-kutatásaira. A *Korunk* 1975. évi 3. számában megjelenik olvasmányának is érdekfeszítő, kitűnő forráselemzése, *A torockói legenda* kritikája, amelyben az 1201-es keltezéssel a Toroczkayak javára hamisított kiváltságlevél létrejöttének körülményeit tisztázza. 1979-ben elhagyja a nyomdát a Juhász Istvánnal közös *Nagyenyedi diákok 1662–1848* című kötetük, benne Jakó Zsigmond mintaszerűen összeállított diáknévsorával. Ugyancsak ebben az évben a Benkő Samu, Demény Lajos és Vekov Károly szerkesztésében kiadott *Székely felkelés 1595–1596* című kötetben közli *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században* című, kizárólag latin nyelvű forrásokra támaszkodó, egykori népiségtörténeti munkáira emlékeztető tanulmányát. Ugyanakkor ezek az évek a tervezett nagy művek megalkotásának éveit. Hosszú, fáradságos és hozzáértő munka eredményeként elsőként *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)* két kötete jelenik meg 1990-ben Budapesten. A jegyzetírásos, kopott jegyzőkönyvek végigolvasása önmagában sem mindennapi teljesítmény. Bevezető tanulmánya pedig, elkerülve az eseménytörténeti tárgyalás könnyebb útját, az apátságot nem csupán kultúrközpontként és hiteleshehelyként vizsgálja, hanem mint Erdély egyik legnagyobb uradalmát, kapcsolataival, konfliktusaival, társadalmi súlyának és szerepének bemutatásával együtt. A bevezető tanulmányt figyelmesen olvasó például felfedezheti annak magyarázatát is, hogy 1437-ben miért csatlakoztak egyes kolozsváriak a felkelőhöz. A kötetben közölt regeszták az első nyomtatásban megjelent alkalmazásai annak a regesztatípusnak, amely közli a regesztázott oklevél valamennyi lényeges elemét, beleértve az eredeti formában beiktatott személy- és településneveket, valamint a sajátos megfogalmazásokat. Jól tagolt és részletes mutatói pedig iskolát teremtettek. A magyar, román és német kutatók által egyaránt használható forráskiadvány kalandos úton jutott el a kiadóhoz. A munkát eredetileg Romániában szándékoztak kiadni, ez az elképzelés azonban megghiúsult, viszont egy magyarországi kiadó vállalta a megjelentetést. Az átküldött anyagot azonban a szekuritáté emberei még útközben elkobozták. Jakó Zsigmondnak a rektor előtt kellett megjelennie, ahol nem éppen akadémikus hangvételű „kihallgatás” után visszakapta regesztáit. Végül is az utolsó pillanatban, amikor a romániai események már kibontakozóban voltak, két vállalkozó fiatal történésznek, Kulcsár Árpádnak és Tringli Istvánnak sikerült átvennie a határon a kéziratot. A másik nagy munka, az *Erdélyi okmánytár* első kötete 1997-ben jelent meg, a harmadik kötet halála évében, 2008-ban. Ennek regesztái azonos szempontok alapján készültek, mint kolozsmonostori köteteké. Értéke teljessége miatt felbecsülhetetlen, az erdélyi középkorkutatás számára pedig nélkülözhetetlen. Megalkotásához egykori munkahelye, a Magyar Országos Levéltár példás támogatását élvezte. A kilencvenes években, versenyben az idővel, a Borsa Iván irodájával egy szinten szobát biztosítottak számára, és a folyamatos anyagellátás biztosítására beosztották melléje Csukovits Enikőt s ennek ő fíradhatatlanul és hozzáértéssel eleget is tett. Az is hozzátartozik a teljességhez, hogy megemlíti-

sük azt a segítséget, amit Borsa Ivántól és Szentgyörgyi Máriától kapott, akikkel állandóan konzultált.

Írásunk elején elmondtuk, hogy a historikus Jakó Zsigmond értékelése nem a mi feladatunk, hanem a tudománytörténeté. Mi csak azt az utat kíséreltük meg követni, munkássága határköveinek megemlékezésével, amelynek lezárultával most már egyértelműen elmondhatjuk: kora erdélyi tudományosságában az ő nevével vált azonosossá a korszerű medievisztika és az igényes, hiteles forrásközlés.

■ JEGYZETEK

1. Katalin Péter: Zsigmond Jakó 70. Jahre. In: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Herausgegeben von Kálmán Benda, Thomas von Boghay, Horst Gaddl, Zsolt K. Lengyel. I–II. Studia Hungarica 31–32. München, 1997–1988. I. 11–16. (A továbbiakban Forschungen)
2. Zsolt K. Lengyel: Bibliographische Hinweise zum Gesamtwerk von Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. In Forschungen II. 250–253, 272–273.
3. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor (szerk.): Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kvár, 1996. 578–604. (A továbbiakban Emlékkönyv) Erdélyi Múzeum (EM) 2006/3–4. sz. 842.
4. Történezs pályák. Beszélgetés Jakó Zsigmond kolozsvári történezsprofesszorral. (Kosza László és Orbán Imre interjúja). Aetas 1986. 3. 58–73.; „... pályám egy nagy kaland volt”. Lupescuné Makó Mária beszélgetése Jakó Zsigmonddal. EM 68(2006). 3–4. 16–26. (A továbbiakban Jakó 2006)
5. Bár nem tartotta számon a termést, kifejezetten értékelte Mester Zsolt 1979-ben megjelent Koppantó című regényét, amit a második világháborút követő kettős nyomás alatt élő magyar társadalom krónikájának tekintett.
6. A második világháborút követően a barnát felváltó vörös embervadászat másokkal együtt az említettek leg többjén kívül a magyar tudományosság más kiválóságait is célba vette, kétségbe vonta eredményeiket, meg hurcolta, munkahelyükről eltávolította őket. Jellemző erre, hogy ebben a hajszában Zsolt Béla költő és politikus Hóman Bálinttal szembeni féltelen gyűlöletében az egyetemi történettudás egészét minősíthetetlen módon bemocskolta. Az ügyben a történelem szolgáltatott igazságot. Az üldözöttek értékálló alkotásai ma is a tudományosság fémjelzett eredményeinek számítanak. De ki keresi a könyvtárakban Zsolt Béla verseit vagy politikai „remekeit”?
7. Jakó Zsigmond levéltári szerepét és munkásságát illetően tanulmányán kívül lásd még: Kiss András – Wolf Rudolf: Arhiva Muzeului Ardelean 1842-1950. In: Din istoria arhivelor ardelenene; 75 de ani de la infiintarea Arhivelor Statului Cluj. Red. Ioan Drăgan – Ioan Dordea. Cluj-Napoca, 1995. 109–136; Kiss András: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kvár, 2009. 183–237. (A továbbiakban Kiss 2009)
8. Lásd Emlékkönyv. II. fejezet.
9. Jakó Zsigmond és Valentiny Antal: A torockószentgyörgyi Torockzay család levéltára. Kvár, 1944.
10. Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban. In: Szolnok-Doboka magyarsága. Szerk. Szabó T. Attila. Ds–Kvár, 1944.
11. Az Aranyos mente múltjából. Művelődés 24 (1971). 6. 7–11.
12. Egyetemi jegyzeteit és oktatási segédleteit illetően lásd Emlékkönyv. Könyvészet IV. fejezet.
13. A tanítvány tanúságtételét tanáráról lásd Sipos Gábor: Dacia dat tumulum – Erdély adja a sírt. EM LXX. (2008). 3–4. sz. 99–100; A házsongárdi munkálatokra vonatkozóan I. Kiss András: Házsongárdi krónika. In: Uő: Források és értelmezések. Buk., 1994. 119–123, 358. Nem tartozik ugyan Jakó Zsigmond egyetemi tevékenységéhez, de itt kell megemlétenünk, hogy az említett házsongárdi munkálatokat követően ő szervezi meg a temető régi, jellegzetes és jeles személyeket fedő síremlékeinek rendszeres összeírását. Gaal Györgyöt, Imreh Magdát, Sipos Gábort és Szócs Jánost bízza meg a százévesnél régebb és számbavételre érdemes sírok összeírásával. Ekkor még nem jelent meg Herepei János 1988-ban napvilágot látott A Házsongárdi temető régi sírkövei című kötete, amely Kohn Hillel és Zsakó Gyula A kolozsvári Házsongárdi temető sírkövei 1700-ig című, az EM 1911. évfolyamában megjelent közleményével jelenleg is a temető régi síremlékeinek alapvető munkája. A későbbiekben Gaal György közleményei ismertetik a temető kiemelkedő jelentőségű síremlékeit, és sajnos gyakran kell beszámolnia a pusztításokról is.
14. A DIR folytatásaként a Documenta Romaniae Historica című sorozat kötetei közlik a középkori forrásokat. Az erdélyi viszonylatban továbbra is C-vel jelölt sorozatban az eredeti latin szöveget annak román fordítása követi, a jelzetben pedig megnevezik azt a levéltárat, amely a közölt anyagot őrzi. Ezzel megfelelnek a tudományos kutatás követelményeinek.

KORPA TAMÁS

Képleírás

Kevinnek & Jacobnak

1

füstös, tüdő formájú helyek egy fényképkeretben:
Kevin eloldódás közbeni nyúlt torokhangja
– depresszív vonásait nevetségessé teszi a pepita zakó –
menetrend szerint J. felé tolat. ingerült szemei alatt
vihar utáni deformálódott, vizes gabonakörök és táskák.
teljes testében rezeg valami ellenőrizhetetlenné váló
szub-rutin. tolokocsija bár ellenkező irányba fordul,
J. ütemtelenül visszanézni készül épp. a képzeletbeli
demarkációs vonalnak, melyet hamarosan ráillesztenek
combtól lefelé, halvány gőze sincs. a konyhában eközben oldalán
kilocsan az edény aurája, és a rezsóra zuhanó cseppek
pezsegve égneek. az a fekete folt, mint kilőtt vadászrepülő
helye, képlékeny, aztán áramvonalas.

2

túl hosszú, ingerszegény lócán ülnek.
innen kitakarja J. fejét egy 3D-s kárminvörös
faág vérbő narancsa. arca meditatív felület.
öszönből van itt, parancsra, és szabályos
körforgalomként mellette K., T. és V. képlékeny
viszonyok. V. és T. között egy tartalom nélkül
lebegő matt folyosó, mely kiszorítja az összezáródó
alkart és K. mellkasát. ebbe az óvatos sávba fut be
J. tekintete. és szájkosara mögé fogva kedvenc kutyám,
a Jack, a normál habitusú. és Shelly, a dán dog most visszatáncol,
így éppen átér a felvétel küszöbén. kavargó, izzadt helyén
átcsoportosul vonásainak ritmikája. mintha egy szélgép
fújná folyvást, ügyelve a pulzusára. a kép perifériáján
nyüzsgő még egy késő novemberi epizód, fekete-fehér.
a ház ablakán domborműként figyel H., J. hozzásiet.
minden bizonynal felér.

3

Ebben a frakcióban K. vállán ül a vip-vendég,
Jenny, az arab papagáj. állsz ott. megmozdultál azokban
a napokban? ami elnehezült, így maradhat el?
levegőtlen thriller a november, szuvas hómezőn

izabellásárga sörgyár. vagy egyszerűen,
ami elfáradt: sötét, mint az ideiglenes tantestület,
ha összeül egy képen. Z. keze akár egy dinamikus belsőépítész,
a satírozás alatt, rokonszenves zakójába süllyed;
és K.-t már evakuálták a képről.
s a tömör nyilvánvaló gépet a múzeum készletéből.
és T. homlokán az óvatlan remegés, nem Richter-skála
szerint, hogy Jenny karmol, ugat, sőt hengeg –
egy nyáron át működik a háttérzaj. hengegnek a percek.

Balkon de Cluj

A forma legyen őszinte, de leplezze az alaprajzot,
érzékeny külső kontroll gyanánt szimuláljon
keskeny sétányt, vastag parkot
a nagyáruházzal körcsarnoka helyén.
parabolák tányérsapkái az erkély
borzolt betonketrecén, ez az arborétum,
a gyámfal, melyen kitűnnek a vízzáró rétegek
ideiglenes sávjai az áradás ütemére.
a fürdőház mélyen pulzáló, koplalt szemérme
a forrpont. egy minimalista vonás
a homlokzat téglafalán a rács
mögött a kémek.
érzékeny kontroll. piros ajkai dagadnak
mint a szobátükör húsos foglalatában a fémek.

Zérusba ér és két irányba nő tovább
az oszlop gránitkék kőgallérján az erkély
– begyében ott a garzon nyitott ablakán torlódó szeszély –
a kispasztika visszeres szárnya beburkolja
a virágcserep inkubátorát.
savanyú és csalódáskeltő, mint a kutyaharapás
a farfekvésű rusztikus garázs. –

az elosztón a forgalom torlódik keletre.
kereszt van. a bazilika pálcavékony keresztje.

KALI KINGA

CIGÁNYREALITY

Bódis Kriszta: *Virrasztás*

■ Bódis Kriszta filmje, a *Virrasztás* egy Is-ten háta mögötti cigánytelepen történt tragédiát mesél el, amely egyben kísértetiesen emlékeztet a magyarországi cigányok ellen a valóságban is elkövetett, recens rasszista indíttatású gyilkosságokra – bár a rendező a film elején, illetve interjúiban is sorozatosan hangsúlyozza: ez a kisjátékfilm kitalált történet, kitalált szereplőkkel, amelyben „a hasonlóságok nem szándékosak, nem véletlenek, hanem elkerülhetetlenek”.

Kísérleti kisjátékfilm, első látásra leginkább *pszeudo-dokumentumfilm*nek lenne nevezhető – mint kiderül, újszerű filmnyelve miatt nem kerülhetett be a 41. Magyar Filmszemle hivatalos programjába: Bódis közlése szerint a szakma állítólag nem tudott mit kezdeni vele. Nincsen olyan kategória, amelybe beleférne, mondták, tehát maradt számára a kaszton kívüliség címkéje. A kísérleti jelző azonban korántsem jelent kiforratlanságot Bódis e munkája esetében. A rendező már eddig is kitűnt szocio-filmjeinek periferikus, majdhogynem érintetlen témáival: például legutóbbi dokumentumfilmjében, a *Báriséj – Nagylány* címűben a cigány nők 21. századi Magyarországon megélt sorsát feszegeti, melyről a többségi társadalom nem vagy alig tud; vagy azelőtti filmjében, a *Falusi románc (Meleg szerelem)* címűben, szintén tabutémával szolgál, egy olyan szerelemmel, amely két nő között szövődik egy szigorú, zárt értékrendű zsákfaluban, és amelynek egyik alanya ráadásul egy családos cigány nő.

A rendező mostani filmjében meg-hökkentő (és remélhetőleg stílusertető), újszerű filmnyelvet mer vállalni: éspedig a *reality* képnnyelvét – én legalábbis ekként fogom azonosítani a film formanyelvét ebben az írásban. Távolról sem arról a fajta

cigányrealityról van itt szó, amelyen az úri közönség mulat, nem arról a fajta televíziós szórakoztatásról, amit a többségi társadalom adott (és a nézettségi mutatók alapján feltételezhetően nagyszámú) csoportja Győzikeék csinosan csiricsáréra berendezett, rama-zuritól hangos, kamerák előtti otthonában¹ akar látni. Ez a filmbeli valóság nem rendeleésre érkezett, de sajnálatosan adva van. Arról a magyarországi cigányrealityról van szó, amit a többségi társadalom egyáltalán nem akarna látni, és lehetőség szerint félre is kapja a tekintetét, ha teheti.

És teheti. Ugyanis a film témájául, mondhatni, ténylegesen a „kaszton kívüliek” szolgálnak, azonban ha modern és steril kifejezéssel akarunk élni, ami talán már a szociológiában sem állja meg a helyét, és régóta döglődő eufemizmussá vált: egy halmozottan hátrányos helyzetű, ám a hatóságok által gondosan agyonfigyelt roma közösségről szól. Azonban nem csak a cigányokról szól, akik a mindenkori cigánysoron, a ledózerolt házakon túl, a szeméttelen is túl, sőt még azon is túl, egy Istentől elhagyott helyen tengetik életüket – mert így kezdődik a társadalmi mese –, Bódis filmje túlmutat egy etnikai csoport életvitelének és tragédiájának (művészi) felvillantásán: társadalmi tükör. Nagyon különböző, de mindig is egymás mellett élő kultúrák konfliktusáról szól – ahol az ellentét kötelezően a *mi-ők* határvonal mentén feszül. Mert ha nem ismerjük a máságot, nem is ismerhetjük el.

Csak élnek pedig. Csoportban járnak, csoportban tesznek mindent: ez az első, amit a néző észrevesz. A gyerekek csapatba verődve jönnek haza az iskolából, csapatostul mennek csomagot vásárolni maguknak tanítás után. A felnőttek csoportosan nézik a tévét, ülnek vacsorához a konyhaasztal-

nál, aztán kártyáznak ugyanott, öreg a fiatalal vegyessen. Csak élnek. A szeretet és a félelem tartja össze őket; a szeretet befelé, a közösség felé – a félelem kifelé, a világ felé. Bódis Kriszta most is gondos kutatómunkát végzett, aprólékos antropológiai-szociológiai terepmunkát: az észlelt csoportdefenziós gesztusokat a lehető legnagyobb természetességgel tudja beépíteni filmjébe – szinte minden jelenet a félelemre vezethető vissza. Akármilyen alaktalan félelem is ez eleinte, a film zaklatott percei során konkretizálódik, magyarázatot nyer egy híradós bejátszásban, amely csupán villanásnyira van jelen. A kamera inkább a tévét néző arcokon időzik el, a szemekben tükröződő rémületet, a kétségbeesést éri tetten, a film ezen a részen az érzelmekből építkezik: nincs kommentár, szó nem hangzik el, a szereplők némán és riadtan pislogva ülnek, s figyelik ezt a másfajta csoportot, amely nem olyan, mint az övék, mely feszes sorokba alakulva inkább haderőnek látszik. És megértik: ellenük szervezkednek. Mert a kislejátszófilm Magyarországa is a magyaroké, ugyanolyan rendíthetetlen igazságok sémája szerint, mint ahogyan az 1915-ös törökországi örmény genocídium előtt Törökország is a törököknek deklarált hangos szóval, fordulhat meg méltán a néző fejében.

Csak élnek – a filmnek mégis az a célja, hogy feszültségével felzaklassa a nézőket. A film főszereplője ugyanis egy roma kisfiú (akit Dömötör Kristóf játszik), aki ugyanúgy éli életét, miként a cigánycsoport többi hasonló korú tagja is: az egymást dinamikus követő képsorok által a (talán mindenkori) cigánysoron élő gyerekek szocializációjába nyerhetünk bepillantást, mintát vehetünk abból, amire a többségi társadalom tagjának általában kevésbé lehet rálátása. Egy kisfiúéba, aki iskolába jár, focizik, részt vesz a kamaszok esti táncos tehetségvillogtató összejövetelein, ahogyan ez korának megfelelően szokás, mobiljával felvételeket készít a válukon-csípőjükön pörgő-forgó táncosokról, melyeket aztán lejátszik barátainak az iskolában; egy kisfiúéba, aki sulis után, a szomszéd kislánnyal együtt, szuperhős-játékfigurákkal játszik feltámadósdit, meglesi öltözködés közben a szomszéd nagylányt, kártyá-

zik apjával meg a szomszéd felnőttel. Egy kisfiúéba, aki szinte a serdülőkor határán sincs még – és a film közepén, amikor a nézők már eléggé megkedvelték őt, hogy hiányozzon nekik, ez a kisfiú megszűnik élni az életét: mivel egy éjszaka, rejtélyes körülmények között, ismeretlen tettesek felgyújtják a házukat, és az őt elsőnek kimenekítő apjával együtt lelövik. A rendőrség későn érkezik ki helyszínre, véletlenül összezavarja a nyomokat, és megannyi más, a valóságban is elképzelhető szarvashibát követ el, akárcsak a mentők, akik szintén késve érkeznek, így apa és fia belehal sérüléseibe.

Bódis Kriszta, a pszichológiát tanult szakember, manipulálná a nézőket, saját érzelmeiket fordítaná önmaguk ellen ezzel, hogy a film közepén immár kedvenccé vált kis főhősének halált szán? Nyilván nem, csupán a művészet eszközeivel döbbsen rá arra, mind cinkosok vagyunk, akik hasonló történeteket mintegy karosszékekben ülve végignézzünk a való világban. A *reality* stílusnyelve különösen szerencsés egy ilyen határműfaj esetében, mint a pseudo-dokumentumfilm: a határán vagyunk a megtörténhetőnek, mintha kicsit igaz, kicsit játék volna az egész. Összezavarja a nézőt, akár olvas újságot, akár nem. Összezavarja, és nem menti fel, nem veszi le válláról a terhet, mert talán mindenki úgy megy majd haza vetítés után, hogy mégiscsak ez az igazság, és ő is cinkos ebben. Ugyanis a *reality* műfajban a legfontosabb: passzív kukkolóvá teszi a nézőt. Cinkossá, akinek a szeme előtt mennek végbe a tragédiák. A kézi kamerás megoldások valósággal beavatják a nézőt valamiféle idegességbe, megbabonázzák, nem tud eltekinteni attól, hogy ő is cinkos egy kettős gyilkosságban, amely a film során bontakozik ki – így dühöt és tehetetlenséget érez. Nem könnyű film, nincsenek benne szép képek, a *reality* nem ad erre esélyt stilisztikailag, és időt sem: habár az operatőr Maly Róbert becsempész jó néhány gyönyörűséges portrét – ebben a filmben ez lehet a maximum, mindez úgy működik, mint egy-egy kis megnyugvássziget: addig is, amíg a kamera a jobb sorsra érdemes, érdekeny arcokon pásztáz, felfüggesztődik a zaklatottság. És mindez jól pozicionáltan,

nem túlesztétizáltan, mert nem lehet a szépségen elidőzni – a film ugyanis olyan domíniumba tartozik, ahol felfüggesztődik az esztétika, helyette inkább az etikára koncentrálódik a figyelem.

Mint megannyi filmje esetében, Bódis mostani munkájába is gondosan építi be problémára érzékeny megfigyeléseit, tapasztalatait: amatőröket játszat, bevallása szerint kihasználva azok spontaneitását – és véleményem szerint a kamerával szembeni bizonytalanságukból fakadó feszültséget is –; úgy tűnik, számításai bejönnek: mindez értelemszerűen a vágót is dicséri. A munka egésze azt a jártasságot is tükrözi, amivel a rendezőnő a saját szereplőinek emberanyagához nyúl – valószínűleg sok éve ismerik egymást, mivel a szereplők természetesekek, sikerül átadniuk magukat önnön életük eljátszásának. Csak élnek.

Bódis feltehetőleg csupán hozzátvetőleges forgatókönyvvel dolgozik – improvizáltatja a szereplőit, és ez általában jól sikerül, de ahol meginog, ott is ráfoghatjuk a dolgot a szereplők elcsigázottságára vagy döbbenetére, nagyjából minden a helyén van tehát. Hiába dokumentarista a stílus, azért szerkezet igenis van, célzott vágások vannak; hiába van „híradóra” véve a képi formanyelv, hiába sok benne az esetlegesség és a szándékosan szerkesztetlen kép, tulajdonképpen minden apróra ki van számítva. Példát is mondok erre: a kisfiú a tragédia előtti estén megkéri nagyanyját, az öreg cigányasszonyt, jósolná meg a jövőjét. Az öregasszony, miután belenéz a kisfiú tenyerébe, hirtelen elfordul, és azt mondja, nem szabad jövődöt mondani, nem jó az. Nem tudjuk, mit láthatott ott, de ez a film szerkezetében mintegy katarforaként működik: anticipálja a később bekövetkező történéseket. Egy másik példa: a filmbeli történések két fő cselekménymozzanata a filmbeli tévéhíradó adataiból derül ki. Ez két dolgot is jelöl az én értelmezésemben: először is allúzió, amivel a két eseményt, nevezetesen a tévében látott és rettegett, akaratlagos, militáris hangulatú szervezkedés képsorait (amelyeken a Magyar Gárda egyik gyűlését láthatjuk), illetve a tragikus hírt az éjszakai cigánytelepi gyűjtötások közben kivégzett apa és fia fényképé-

vel mintegy összeköti valamiképpen, metaforikusan szólva: *egy dobozvilágba zárja*, ok-okozatinak sugalmazza; ugyanakkor rámutat a média felelősségére is. (Megjegyzendő itt az is, hogy ennek az Utolsó Vacsora tematikájú falvédő előtt lencsevégre kapott apa-fia kompozíciónak üzenete van, és ez nemcsak a rendezőt, de az operatőrt is dicséri.) Az értelmezés további árnyalata pedig valamiféle passzivitás az érintett közönség részéről, amivel csupán végignézik a híradást: nem tudnak mit tenni ellene, ők egy másik világhoz tartoznak, számukra elérhetetlen a beavatkozás ebbe az egészbe. Nem szervezettek, őket a szeretet tartja össze – meg a félelem is.

A *Virrasztás* mint címválasztás is alátámasztja ezt a kettősséget, amely a szóban forgó cigánycsoport szervezettségét meghatározza. Elsősorban halottvirrasztást jelöl, amely által a közösség tagjai a tragikusan el távozott szeretteiket lélekben átkísérik a túlvilágra, a tradíciónak megfelelően – a nők *virrasztó*énekekkel, együtt siratják el a holtakat, imádkoznak lelki üdvösségükért; a virrasztás nőszereplői itt azonban akaratlanul is vissza-visszakanyarodnak saját félelmikhez, rémületüknek adnak hangot. Másfelől pedig a férfiak örökdő virrasztásáról szól, arról az éber készenlétéről, amivel félelmükben szeretteiket próbálják megvédeni a veszélytől (legyen az vélt vagy valós), kapákkal, botokkal felfegyverkezve; a hevenyészett és kényszerű szervezkedés marconaságába Bódis biztos kézzel csempész be egy kis szeretet-gyöngédséget az egyik szereplő szájába adott mondat által, ahogyan az odaszól társának: „Aztán egy kicsit úgy nyugodtabban, oké?” A rendezőnő általában is kettős címmel látja el filmjeit, a mostaniban sikerül egyetlen fogalomban szerencsésen összehoznia azt a kettősséget, melyre csupán a film folyamatában derül fény.

Ebben a filmben már sokkal inkább áttűnik a filmnyelv szövetén az a magabiztosság, ahogy a rendezőnő tudására, tapasztalatára mer (és tud) hagyatkozni. A képi utalások helyükön vannak, nem támaszkodik a túlzott ismétlés mankójára. Habár a filmben jóval több a megfigyelés-motívum, mint az szűkséges lenne az utalások megértéséhez, a film

arányaihoz mérten – a csemegebolt visszapillantója, amivel a cigánygyerekeket lesik, nehogy lopjanak, vagy a filmben szabályos időközönként (igen sűrűn) felbukkanó rendőrök alakja: ezek mind-mind a társadalom cigánysztereotípiáit igazolják vissza. Szerintem kevesebb rendőrrel is ugyanazt a hatást lehetett volna elérni, hiszen azonnal kitűnik a történet építkezéséből, rossz a megfigyelési célcsoport. Meg van még egy számomra túlságosan szembeszökő kontraszt: a cigánygyerekek tanítónője magas, skandináv típusú, áttetszően fehér bőrű nő – ez a szereplőválasztás szerintem szintén fölösleges bebiztosítása a dolgoknak. Persze szép is egyúttal. Akár-

csak a film zenéje, amelyet a Balanescu Quartet és Palya Bea neve fémjelez.

A film, célkitűzése szerint, „a romák elleni rasszista sorozategyilkosságok áldozatainak állít emléket, egy békés világ reményében”. Talán az sem véletlen, hogy napra pontosan egy évvel a tatárszentgyörgyi gyilkosságok² áldozatainak szentelt virrasztás után tartották a film hivatalos mozibemutatóját a budapesti Toldi moziban. Hogy mit sikerül elindítania a valóságban, még nem rajzolható be pontosan, egyvalami azonban bizonyos: nemcsak a szakmát, hanem a társadalmi véleményt is élesen meg fogja osztani.

■ JEGYZETEK

1. A magyarországi RTL Klub tévécsatornán futó reality show-ról van szó, a Győzike show-ról, amelyben napról napra egy felturbózott cigánycsaládot „kukkolhat” a közönség.
2. Tatárszentgyörgy (Pest megye) cigánytelepén 2009. február 23-án hajnalban ismeretlen tettesek lelőttek egy 27 éves apát és négyéves kisfiát, miután a házukat felgyújtották.

ZSIGMOND ADÉL

ROMÁN, ÚJ, HULLÁM

Gorács Anikó: *Forradalmárok.*

Az új évezred román filmművészete

■ Az elmúlt évtized olyan változásokat hozott a román filmgyártásban, amelyek hirtelen és előre nem kiszámítható módon forgatták fel és rendezték át a román filmről kialakított képünket. Sőt, ha túlozni akarnék (s miért ne akarnék, hisz ez esetben még az is jogos, és egyébként nem is túlzás), simán annyit kellene mondanom: kialakítottak egy korábban nem létező, ezúttal a legpozitívabb értelemben értendő markáns képet róla, amely immár nem a román uralkodókról szóló (ál)heroikus „piedesztálfilmeket” vagy gyöngécske adaptációkat asszociálja bennünk, hanem valami egészen mást. A fiatal kritikus, Gorács Anikó első könyve ezt a román filmben szinte előzmények nélkül feltűnő másságot, a korábbi nemzeti filmgyártástól való elkülönöződést, annak természetét, kialakulásának okait, részben eredetét és diadalútját járja körül. Cristi Puiu, Cristian Mungiu, Radu Muntean, Corneliu Porumboiu és Florin Șerban csak néhány azon nevek közül, akik révén a román film felkerült az európai filmgyártás térképére, és akiknek filmjei alapján a kritikusok egy merőben új tendencia körülírását kísérelték meg a román új hullám terminus által.

A Mozinet-könyvek zsebkönyv méretű negyedik darabja egy olyan irányzatként is felfogható filmes jelenségbe nyújt bevezetést, amelyhez természetszerűleg még nincs kellő történelmi távlatunk, hiszen benne vagyunk a folyamatban, s a román filmben még mindig jelentős kiaknázatlan lehetőségek rejlenek – ezt bizonyítják az újabb és újabb új hullámosnak mondható sikerfilmek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kortárs jelenségekről ne lehetne átfogó jellegű

tanulmányt írni. Gorács Anikó könyve a 2000 után jelentkező filmes generáció munkáit tekinti át, nagyjából az elmúlt tíz év román filmtermését. Azt vizsgálja, milyen kontextusban alakult ki a román új hullám, egyáltalán: mit fed a terminus, nemzedéki együvé tartozásról van-e szó, mennyiben egységesek az új filmesek törekvései, hogyan kapcsolódnak a román új hullámos kísérletek az európai filmkészítés különböző irányvonalaihoz, tehát röviden: mi az ezredforduló után megjelenő román film titka. Honnan jön, amikor gyakorlatilag a nemzeti filmtörténetben mint a is alig van, amihez nyúlhatna, és amit újradefiniálhatna.

Gorács Anikó e logika mentén ugyan dióhéjban végigfuttatja a rendszerváltás előtti román film történetét, de lemond a filmek részletes elemzéséről, hiszen folytatólagosság híján az esztétikailag gyakorta értékelhetetlen filmek tömegeként nem tartja relevánsnak. Illetve csak annyiban, amennyiben az új hullámos filmek vállaltan a kommunista érában készült filmek esztétikája (pontosabban esztétikátlansága, a sematikus és didaktizmus) ellenében jöttek létre. Kiemeli viszont Liviu Ciuleit és Lucian Pintiliét az *Akaszttak erdeje* (1964) és *A helyszíni szemle* (1968) apropóján, akiknek filmjeire a hatvanas évekbeli modern filmes irányzatok, az európai új hullámok hatottak ugyan, de megkezdett munkájuknak nem akadt a diktatúra éveiben folytatója, így ennek a fajta poétikának esélye sem volt hagyománnyá válni a román filmgyártásban. A két rendező munkásságát, esztétikai, poétikai elgondolásait talán célszerűbb lett volna részletesebben tárgyalni

(különösen az utóbbiét), hiszen az ő filmjeikben kezdődik el az a nyílt politizálástól tartózkodó modernista irányvonal, amely az új hullámos filmek elemzésében referencia-pont lehet,¹ s talán Mircea Daneliuc egy-egy filmje (például a *Glissando*) is említésre érdemes lett volna.

Elvben a '89-es fordulathoz köthető a román új hullám elindulása – írja Gorácz –, csak hogy ezt követően, az alkotás szabadsága ellenére, több mint egy évtizedre volt szükség ahhoz, hogy az első újtó jellegű munkák megszülessenek. Az új filmes generáció tagjai a Ceaușescu-érában nőttek fel, fő feladatuknak tartják tehát a közelmúlt eseményeivel való szembenézést és annak művészi feldolgozását. A könyv bevezető fejezete az új román film társadalmi elköteleződését emeli ki, amely a magyar filmművészethez képest legalább három évtizedes késéssel jelentkezik, s mindezt a szerző a Kádár-rendszer megengedőbb puha diktatúrájának számlájára írja. A bevezető utáni rövid, a konkrét elemzéseket megelőző fejezet az új hullám mozgalommá formálódását vázolja föl. Merthogy Gorácz szerint – bár az alkotók visszautasítják, hogy a román új hullámnak lenne egységes stílusa, s hasonló törekvéseiket pusztán az egy generációhoz való tartozással magyarázzák – már csak amiatt is mozgalomról van szó, hogy a legtöbb rendező ugyanott (a bukaresti I. L. Caragiale Nemzeti Színház- és Filmművészeti Egyetemen) végezte filmes tanulmányait, ugyanazt a filmes látásmódot sajátította el. Másfelől filmszakmai kérdésekben (pl. a filmtámogatási reform ügyében) is gyakran egységesen lépnek föl, s összeköti őket a *low budget* filmkészítés is, amely természetesen esztétikai kérdésekre is kihat, tehát többek között ez a kényszerűség is hozzájárul a doku-realista stílus kialakulásához. A fejezet továbbá a román új hullám európai stílusú filmművészet voltát bizonyítja, illetve a cseh groteszk kisrealizmus hatására hívja fel a figyelmet.

Az ezt követő két fejezet mikroelemzései teljességre törekvően az ez idáig elkészült rövidfilmeket és nagyjátékfilmeket veszik górcső alá. Az animációkat és dokumentumfilmeket nem tekinti tárgyának a

kötet, hiszen ezek a műfajok másfajta megközelítést igényelnek, s talán túlságosan is széttartóvá tennék a könyvet. A kisjátékfilmeket taglaló fejezet azért is különösen fontos, mivel ezekről általában ritkán és csupán dióhéjban esik szó. A rövidfilmek elemzése azonban nem pusztán önmagában véve fontos Gorácz számára, hanem azért is, hogy rendezői életművekbe, alkotói fejlődéstörténetekbe ágyazza őket, s ehhez mérten a rövidfilmes fejezetben állandó előreutalásokat találunk a nagyjátékfilmekre. Akad olyan életmű, amelyen belül a látásmód finomodik, teljeseedik ki fokozatosan,² de akadnak a rendezői életművek közötti átfedések is ugyanazon forgatókönyvíró³ vagy operatőr révén.⁴ A fejezet a rövidfilmeket, ahol lehet, tematikusan, motívikusan csoportosítva tárgyalja, külön a külvárosi blokknegyedekben játszódó történeteket és az utazás motívuma köré szerveződőket. A rövidfilmek poétikai jellemzői (doku-realista formanyelv, nyitott befejezés) és a nagyjátékfilmek működése közötti linearitást, folyatóságosságot mutatja ki a szerző.

A nagyjátékfilmeket tárgyaló fejezet, amellet hogy a filmek közös pontjait is igyekszik megmutatni, műfajilag, tematikailag differenciál is: nemzedéki közérzetfilmekről (Cristi Puiu: *A zseton és a beton* – ezt tekintik a román új hullám nyitófilmjének) éppúgy olvashatunk, mint „így jöttünk”-szerű filmekről (Radu Muntean: *Jelszó: A papír kékre vált*), kíméletlen testfilmekről (Cristian Mungiu: *4 hónap, 3 hét, 2 nap*) vagy városi legendákat feldolgozó mozikról (C. Mungiu: *Mesék az aranykorból*). Ahol megengedik a filmek, ott a szerző párhuzamba állítja azokat más európai filmekkel – magyarokkal, csehekkel, olaszokkal, hiszen ezek bizonyulnak leginkább relevánsnak a román új hullámos filmekkel kapcsolatban. A fejezetből azonban az is kiderül, hogy nem mind új hullám, ami 2000 után születik: Nae Caranfil munkái például annyiban érdekesek a könyv számára, hogy megmutatják, az új hullám mellett más jellegű filmek is készülnek napjaink román filmgyártásában.

A román új hullámos filmek a maguk módján többnyire vagy emlékezetfilmek

(azaz a közelmúlt eseményeit, a nyelv és hatalom összefüggéseit dolgozzák föl), vagy a jelen problémáit helyezik középpontba társadalomtudatos, ámde a közvetlen állásfoglalást kerülő módon. A kötet szerzőjének érdeme, hogy a már szép pályát befutott filmek mellett a legfrissebbeket is beemeli elemzésébe – ilyen például a Marian Crișan rendezte *Morgen* vagy Cristi Puiu legújabb, *Aurora* című filmje, amelyeket a kolozsvári nézők is csupán egy-két hónapja láthattak moziban. Ezek mellett érkezik a román új hullám második generációja is, többek között Florin Șerban az élen, az új hullám erejét pedig az is mutatja – hangsúlyozza Gorácz –, hogy a diktatúra éveiben alkotó idősebb filmesek az elmúlt években igyekeztek felzárkózni és olyan jellegű filmeket készíteni, mint az új hullámos nemzedék – inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A *Forradalmárok* teljesíti, amit vállalt: bevezetőül szolgál egy olyan kortárs filmes jelenséghez, amelyről magyarul eddig még

nem született átfogó tanulmány. A témaválasztás tehát teljes mértékben indokolt, időszzerű, és a román új hullámok filmek nemzetközi sikerei miatt kifejezetten trendi is. A jelenséggel és a filmekkel most ismerkedő olvasót a mikro-elemzések mellett segítik a szöveg közé ékelt mini rendezői portrék, illetve a könyv végén található, a kötetben előforduló összes kis- és nagyjátékfilm rövid tartalmi összefoglalója. A kérdés már csak az marad, hogy a román film nemzetközi fesztiválsikerei mennyire vonzzák a hazai átlagnézőket a mozikba. Annál is inkább kérdés ez, mivel nagyon nehéz egy olyan országban eljuttatni a hazai filmeket a nézőkhöz, ahol gyöngécske vagy alig van mozihálózat, kisebb filmklubok, -körök vállalják a terjesztés feladatát, tehát sok esetben céltudatosan kell keresni, hogy az érdeklődő néző rátaláljon ezekre a filmekre.

Egy viszont biztos: érdemes keresni. Ha nekem nem, Gorácz Anikónak mindenképp hihetnek.

■ JEGYZETEK

1. Erre egy későbbi fejezet így utal: „Ha van bármilyen kapcsolata az új generációnak a régi román filmmel, akkor az csakis Pintilie és a mester filmjeinek elnyomást vizsgáló attitűdje.” (39.)
2. Corneliu Porumboiu szatíra iránti vonzalma például már első rövidfilmjében, az *Elúszott a borral* címűben megmutatkozik, ami aztán a *Forradalmárok* (a kötet címadója) című első nagyjátékfilmjében bontakozik ki.
3. A Bogdan Mustață nevével fémjelzett Egy jó nap a fürdőre forgatókönyvírója, Cătălin Mitulescu később megírja a rövidfilm történetének egy változatát Florin Șerban számára *Ha fűtől akarok, fűtőlök* címmel.
4. Marius Panduru nevét mindenképp meg kell említeni, aki dolgozott már Corneliu Porumboiúval, Gabriel Sirbuval, Radu Judeával, Florin Șerbannal.

TOURS-I GERGELY: KORUNK TÖRTÉNETE. A FRANKOK TÖRTÉNETE

■ A kora középkori nyugati történetírás egyik legismertebb művének első teljes magyar nyelvű fordítását tartja kézben az olvasó. Annak ellenére, hogy a 20. század elején Gombos Ferenc Albin és munkatársai a *Középkori Krónikások* sorozatban több kora középkori egyetemes történeti elbeszélő forrást tettek közzé magyar nyelven (Jordanes, Liutprand, Paulus Diaconus), Tours-i Ger-

gely műve, talán hosszúsága miatt, nem lett fordítva. Mindeddig Tours szent életű püspökének tízkötetes munkája, a *Libri Historiarum decem*, röviden *Historiae*, csak töredékekben, szöveggyűjteményekben, forrásszemelvényekben látott napvilágot magyarul. A Mezei Mónika és Adamik Tamás által jegyzett fordítás jól beleilleszkedik abba az 1980-as évektől kezdődő historiográfi-

Fordította, a bevezető tanulmányokat írta és a jegyzeteket összeállította Mezei Mónika és Adamik Tamás. Szerkesztette Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony, 2010.

ai hullámba, amelynek következtében Gergely történetírásának kutatása ma igazi reneszánszát éli. Ha ugyanis a 19. században és a 20. század első felében a legtöbb szakmabeli a frankok korai történetének információs tárházaként nyúlt a műhöz, a 20. század második felének historiográfusai a munka hagiográfiai és társadalmi érdemét domborították ki. Új szempontokat hoztak a Gergely-kutatásban az irodalomtörténeti és stilisztikai vizsgálódások is. Érthető módon a nyugat-európai történetírás produktumát jellemzi mindez, és ezen belül is a francia historiográfiát, mely egy lépéssel tovább menve már a romantikus Augustin Thierrytől kezdve az első nemzeti történetíró tiszteletére Tours-i Gergelyben. Közös volt nézőpontjukban, hogy mindnyájan nyersen őszinte, de naiv történetíróként kezelték Gergelyt. A *Historiae*-nek a történészek és filológusok körében tapasztalható kedveltsége azonban nemcsak azzal magyarázható, hogy rajta kívül nemigen találunk még egy ilyen nagy formátumú történetíró a 6. században, hanem azzal is, hogy közérthető nyelvezete és szórakoztató anekdotái mindazok érdeklődését is felkelthetik, akik laikusként foglalkoznak a középkor történetével.

Tours-i Gergely *Korunk története*, avagy *A frankok története* immár teljes egészében magyar nyelven egy korábbi kutatás eredménye. Mezei Mónika 2006-ban védte meg PhD disszertációját az ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszékén Nagy Balázs témavezető irányítása alatt. A jól kiválasztott és kidolgozott téma átfogó képet nyújtott a Meroving-kori, 6. századi egyházi és világi hatalom, püspökök és királyok viszonyáról, mindezt Tours-i Gergely leírására támaszkodva. A sikeres és további kutatásra biztató vélemények után elérhető és kivitelezhető programmá terebélyesedett a disszertáció alapjául szolgáló mű teljes magyar nyelvű fordításának megvalósítása. A kutatás eme fázisába kapcsolódott be a neves klasszika-filológus, nyelvész, retorika-történész Adamik Tamás, az ELTE BTK Latin Tanszékének professor emeritusa. Kettejük jól összehangolt munkájának gyümölcse a neves kora középkori püspök-történetíró frankokról (is) szóló históriájának ma-

gyar változata. A *Historiae*-t megelőző Bevezetés két egyenlő terjedelmű fejezetben méltatja Tours-i Gergely életét és műveit, illetve művének nyelvezetét, stílusát és elbeszélő művészetét. Mezei Mónika a történész szemszögből végzi el a *Historiae* historiográfiai értékelését és vizsgálja a mű cselekményének színhelyét, a 6. századi Galliát, valamint Gergely történetírói koncepcióját, míg Adamik Tamás a klasszika-filológus szemüvegén át láttatja a *Historiae* latin nyelvezetének és stílusának sajátos vonásait, jellemző narratíváit. Az olvasás élményére felkészítő bevezetést Tours-i Gergely művének igényes magyar nyelvű fordítása követi. A fordítás alapjául Bruno Krusch és Wilhelm Levison kiadásának szövege szolgált,¹ emellett más nyelven megjelent fordítások szövegeivel is egyeztettek. Ahogy a két fordító vallotta, a cél minden esetben az volt, hogy Tours-i Gergely nyelvezetének egyszerűségét és élénkségét visszaadják és ez, bátran állíthatjuk, sikerült is. További támpontokat nyújtanak a 6. századi Frank Királyság egyházi és világi történetének Gergely általi tolmácsolásához a Mellékletek (a Meroving-ház és Tours-i Gergely családfái, Gallia 6. századi vázlatos térképe), a Mutatók (Személy- és tulajdonnevek jegyzéke, Földrajzi nevek) és a szokásos Rövidítés-jegyzék. Mindezek fényében joggal tehetjük fel a kérdést, hogy ki volt az a kora középkori történetíró, akinek műve teljes magyar fordításban oly későre vált hozzáférhetővé, és miért oly jelentős ez a munka?

Szerzője, Gergely, a Szent Márton kultuszáról híressé vált Tours városának püspöke. Művében saját korának egyházi és világi történetét írta meg tíz kötetben, felbecsülhetetlen értékű összefüggő forrást nyújtva egy írott forrásokban kevésbé bővelkedő korszakról. Bár korának egyik legjelentősebb püspökegyénisége volt, mégsem egyházi tevékenysége révén (melyet a nyugati keresztény egyház később szentté avatásával honorált), hanem sokkal inkább történetírói szerepkörében vált ismertté, halhatatlanná. Nevéhez zsoltárkommentárok, hagiográfiai és asztrolómiai munkák köthetők, de ezek mindenkét elhomályosítja a *Historiae*, mely a frankok történetét kíséri végig a kezdetektől

majdnem a 6. század végéig. Ezt az igényes kivitelezésű könyvborító első fülszövegének² némileg ellentmondva is hangoztatnám. Ténylegesen a *Historiae* nem a frank nép története, hanem a galliai keresztény társadalomé, függetlenül attól, hogy frank vagy gall-római eredetű. Gergely tulajdonképpen azt írta le művében, amit megtapasztalt maga körül. Valós társadalmi, gazdasági és politikai ellentétek jelennek meg előttünk, amelyek leginkább morális konfliktusokként jelentkeznek az egyes tisztségeket betöltő személyek között, legyen szó egyházi, vagyis gall-római vagy világi, vagyis frank előkelőkről. Ettől eltekintve, ha mégoly szükséztűen is ír a frankok eredetéről, őshazájáról és vándorlásáról, magának a népnek a történetéről, a frank királyság megalakulásának kezdeteiről, a frankok katonai szerepléséről, a frank előkelőkről, tisztségviselőkről, a királyi udvar kíséretéről, követekről szóló információi alapvetőek a Meroving-dinasztia történetére nézve. Ma elképzelhetetlen a kora Meroving-kor eseményeit, jelentős szereplőit és helyszíneit megismerni Tours-i Gergely *Historiae*-ja nélkül. Szinte az egyetlen átfogó és összefüggő elbeszélő forrásunk ugyanis arról az átmeneti korról (3–6. század), melyet a nyugati történetírás késő ókornak nevez, de amelyre a kiváló magyar középkorász, Váczy Péter egy sokkal találóbb elnevezést talált, az antik középkort, ezzel jelezve, hogy a középkor új világa, meghatározó struktúrái az antik civilizáció méhében, a Római Birodalom keretei között születtek meg. Gergely művének ez az egvedi vonása másfelől egyik hátránya is, ugyanis a korabeli elbeszélő művek, források hiánya nehezíti a mű értelmezését, a kutatónak nincs „kontrollpéldánya”, amin a püspökszerző adatait leellenőrizhetné. Nem beszélve arról, hogy a gall-római származású szerző keresztény történetében a frankok történetét is meg kívánta örökíteni, de eme germán nép véleményét és nézőpontját tartalmazó korabeli írásbeliségről egyáltalán nem beszélhetünk. A történetírás terén ugyanis a germánok, és köztük a frankok is, nagy árat fizettek azért, hogy beolvadtak a latin kultúrájú világba. Még az irántuk némi szimpátiával viseltető történetírók sem fo-

gadtak el a germán hagyományokból többet, mint amit „hasznosnak” ítélték ahhoz, hogy ezeket a jól megalapozott, latin keresztény történelemhez kapcsolják. Ez a kapcsolat tehát az ősi szóbeliség és a pogány germánok hagyományai számára ártalmasnak bizonyult, az egyes germán törzsek epikus hagyományai ugyanis hivatalos funkciójukat elvesztve ritkán kerültek leírásra. Egy részük ugyan szájhagyomány útján fennmaradt, ezt bizonyítják a középkori lovagregényekben kapott irodalmi formáik, de tekintélyes hányaduk kihullott az idő rostáján.

A mű tárgyának árnyaltabb megfogalmazásával szorosan összefügg a cím tisztázása is. A *frankok története* cím téves és félrevezető. Egyrészt nem Gergelytől származik, egy Karoling-kori kéziratban fordul elő először, másrészt Gergely műve nem etnohistória, néptörténet, mint Jordanes góttörténete vagy Diaconus langobárd története. Gergelynek, mint láttuk, nem is volt a fő célja, hogy megírja egy nép történetét, a frankok királyságának története csak háttérként szolgált műve fő mondanivalójához. Szinte természetes, hogy egyházi emberként nem a frank udvar politikai csatározásai kötik le figyelmét, hanem sokkal inkább az eretnekség és az igaz kereszténység, a Sátán és Isten országa lakóinak harca. Előszavában ezt ő maga is világosan megfogalmazza: megörökíteni a keresztény társadalom harcát a pogányokkal és eretnekekkel szemben. Ebből kifolyólag talán a *Historia ecclesiastica* lenne a találóbb cím a némi fenntartással kezelt *Historia Francorum* helyett. Az eddigi Gergely-kutatás arra enged következtetni, hogy Tours püspöke egyháztörténetet írt, még ha Sidonius Apollinaris a klérushoz nem méltó foglalatosságnak tekint a történetírást. Ily módon Gergely a 4. században megszakadt egyháztörténet-írást elejtett szálát vette fel és folytatta tovább. Ez a műfaji besorolás megmagyarázza azt is, hogy elbeszélte történeteinek főszereplői miért egyházi személyek és nem világiak. Közülük is kiemelkedik a pannóniai származású Tours-i Szent Márton, aki modellként kíséri végig a művön Gergelyt: kezdetben élő szereplőként, később posztumusz csodái révén. Tulajdonképpen fontosabb szereplő a

műben, mint bármelyik uralkodó, püspök vagy más tisztségviselő, akinek az események alakításában kiemelkedő szerepe van. Szent Márton azonban nem egyszerűen védőszent, hanem követendő példa Gergely és hívei számára egyaránt. Gergely azt is helyesen látta, hogy a püspökök mellett az uralkodók töltik be a központi szerepet. Az elsődleges kérdés azonban nem a világi vagy egyházi hatalom elsőbbségére vonatkozott. Sokkal inkább arra, hogy a világi vagy egyházi uralkodók a keresztényi és krisztusi erkölcsöknek megfelelően látják-e el feladataikat. Így a királyok legfontosabb teendője, hogy biztosítsák a megfelelő hátteret a püspökök működéséhez, és mindent megtegyenek a hit és az egyház tekintélyének terjesztéséért és növeléséért. Közülük is kiemelkedik Klodvig, a Frank Királyság megalapítója, akiben Gergely Szent Márton méltó párhumat látta. Ahogy Szent Márton példa a keresztények számára, úgy Klodvig, mint a Meroving-dinasztia alapítója és a frankok keresztény megtérítője szintén modellértékű az őt követő uralkodók számára. Személyisége éppen ezért – ugyanúgy, ahogy Mártoné – gyakran megjelenik az elbeszélés során.

A mű mindezek mellett sokkal több, mint keresztény egyháztörténet: világtörténet, az akkor ismert világé. Itt is azért egyfajta szelekcióra sor kerül: Gergely földrajzi világa Tours, Auvergne és Burgundia, az a világ, melyet származása és hivatali működése révén ismer. Ezt a világgépet egészítik ki a távolabbi tájakon történő eseményekről szóló színes kitérők. Ezért helytállóan vélem Mezei azon véleményét, miszerint Gergely művét sokkal találóbb lenne a *Korunk története* címmel illetni, mert ekképp a cím magába foglalja mind a frankok, mind a keresztények, mind az egyház, mind az eretnekek történetét, kiegészítve mindazon népek és országok históriájával, melyek Gergely számára fontosak voltak. Egyetlen történetírói műfaj keretei azonban szűkek bizonyultak mondandója számára, így lett inkább kortörténet, annak a kornak az eseményeit rögzítve elsősorban, melynek ő maga is tanúja, átélője és adott esetben aktív alakítója volt; színes és érdekes eseményleírásokkal, ízig-vérig hús-vér emberekkel,

akiket természetes „szürke” színben ábrázol. Mert Tours-i Gergelynél senki sem tökéletesen jó, pozitív szereplő, vagyis fehér, és senki sem a rossz megtestesítője, vagyis fekete. Sokkal inkább humorról és iróniával jól megrajzolt esendő szürkéek, vagyis emberek. És ez alól ő maga sem kivétel.

A *Historiae* történetírói koncepcióját vizsgálva rögtön szembetűnik a mű tudatos felépítése. Az első látásra talán inkoherens elbeszélésnek tartott felszín alatt, melyben látszólag összefüggéstelenül követik egymást az eseményleírások, szentéletrajzok és csodák részletes megjelenítése, igen tudatos írói koncepció rejlik. Gergely nemcsak a tíz könyv és az azokat bevezető előszavak elrendezésében és szerkesztésében igyekezett gondos lenni, hanem forrásai megválogatásában is. A saját korát megelőző történet leírásához használt forrásokat ő maga sorolja fel. Ott találjuk a „klasszikusokat”: Eusebiosz, Szent Jeromos, Orosius, Victorius, azaz a késő császárkori egyházatyák műveit, melyeket természetesen a Biblia egészít ki. A frank királyság korai történetének forrásait főként levelek (Sidonius Appollinaris, Vienne-i Avitus, Reims-i Remigius), szentéletrajzok és római történetírók munkái (Sulpicius Alexander, Renatus Profuturus Frigiretus) alkotják. Az általa idézett korabeli művek szinte nyomtalanul elvesztek, és éppen Gergely néhol szó szerinti idézéseiből tudunk létükről. Ezek használata minden esetre igazolja Gergely hűségét a forrás szövegéhez. A konkrét eseménytörténeti forrásokon kívül elszórtan klasszikus történetírók idézeteit, rájuk tett utalásokat találunk. Mindezek másodlagos források és elsősorban arról árulkodnak, hogy Gergelyre mint történetíróra milyen historiográfiai koncepció és szemléletmód hatott. Vita tárgyát képezi, pontosan mely írók műveit olvasta, és milyen formában. Biztosan ismerte a köztársaság történetírói közül Sallustiuszt, akinek szó szerint is idézi művét. Livius hatását tetten érhetjük a könyvek felosztásában (lásd liviusi dekádok), a csodák és természeti katasztrófák leírásában, illetve a gyakori dialógusokban, amelyek az elbeszélést színesítik. A sort kiegészíti Tacitus és Suetonius, ámbar lehetséges, hogy Gergely

csak kivonatos formában ismerte műveiket. A történetírók sorát egyéb elbeszélő, szentek életével foglalkozó vagy irodalmi forrásként használt művek egészítik ki. A forrásokat saját ízlésének megfelelően átdolgozta, átértelmezte úgy, hogy az minél tökéletesebben illeszkedjék műve általános koncepciójába. Személyében rendkívüli elbeszélőt ismerhetünk meg, aki hol elsődleges narrátor, hol másodlagos narrátorként másokat beszéltet. Egyik igen kedvelt narratív technikája az idézés, a másodlagos narrátor megnyilatkozása (emberek, szentek szellemei, álmok, Isten) által, vagy terjedelmes dokumentumok közlése révén. Az idézés mint a narratívum sajátos formája azért is fontos, mert egyrészt tanúsítja, hogy Gergely sok forrás felhasználásával írta meg a *Historiae*-t, másrészt értékes történeti adatokat őrzött meg olyan művekből, amelyek nem maradtak ránk.

Gergely írói munkásságának és történelemfelfogásának elemzése mellett műve latin nyelvezetének és stílusának értékelése váltotta ki a legtöbb vitát, mert maga a szerző azt állítja, hogy vidékies hétköznapi nyelven írta meg históriáját. Adamik Tamás alapos és az egész műre kiterjedő részletes elemzéssel állapítja meg, hogy Tours-i Gergely véleménye bizonyos szempontból helytálló, mert a *Korunk történetének* latin nyelvezete saját kora beszélt latin nyelve és több esetben a korabeli galliai vulgáris latinak a jegyeit viseli magán. Másfelől nyilvánvaló, hogy nyelvi megnyilatkozásaiban sokkal műveltelebnek tünteti fel magát, mint amilyen valójában volt. Gergely ugyanis jártas volt nemcsak a Szentírásban

és az egyházi latinban, hanem még a pogány és – ahogyan azt meggyőzően bizonyította Adamik, az apokrif irodalomban is. Az illőség követelményével is tisztában volt. Ezért nyelvi regisztereit a témától, a retorikai szituációtól és a szereplő személyek társadalmi állásától, műveltségétől függően változtatja. Nyelvi mintája nem véletlenül a Szentírás latin nyelve és az egyházi latin. Ez ugyanis az a nyelv, amelyet a keresztény tömegek megértenek, mert ezt olvassák otthon, ezt hallják a templomi szertartásokon és ezt élék meg az Egyház liturgikus szent cselekményein. Gergely tehát tudatosan részesítette előnyben saját korának galliai köznyelvét az irodalmi nyelvvel szemben, mert célja a minél szélesebb rétegeket megszólító közlés, kommunikáció volt.

Stílusára a változatos szövegtípusok használata jellemző: szónoki beszédek, követi híradások, álombeli idézetek, állatmesék, dialógusok, csodák, szerződések, levelek, siralmak, beszéltetések, közmondások, alapító levelek és zsinati jegyzőkönyvek változtatják egymást. E sok hivatalos dokumentum funkciója többek között ugyanaz, mint a sok jelentéktelen, apró esemény leírásának a funkciója: reális létezésükkel sugallják azt, hogy a nem reálisnak tűnő, fantasztikus események is valóságosak. Az irodalmi műfajok szüntelen variációja ugyanakkor nem hagyják lankadni az olvasó figyelmét, megkímélve őt az egyhangúság veszélyétől. Adamik szerint Gergely tudta azt, amit Voltaire: „Minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfaj.”

Lupescu Makó Mária

■ JEGYZETEK

1. Gregorii Turonensis Historiae. Editionem alteram curaverunt Bruno Krusch et Wilhelmus Levison. Hannover, 1951.
2. „Ha valaki azzal a céllal veszi kezébe Tours-i Gergely művét, hogy minél pontosabb információkat szerezzen belőle a frank és a gall-római társadalom együttműködésére, intézményrendszerére, törvénykezésére és közigazgatására vonatkozóan, csalódní fog. A *Korunk története* nem a frank nép, hanem a keresztény társadalom története – amelyet a földön a királyok és a püspökök, az égből pedig a szentek vezetnek. A 6. században a frissen katolikus hitre tért pogány frankok királyságait a 325-ben eretneknek nyilvánított arianus vallású országok veszik körbe, ezért a frank királyok külföldi Gergely számára vallásháborúk, az egyház helyzetének bármilyen fokú gyengítése az ördög támadása.”

MODERN HÉTKÖZNAPISÁG – MŰVÉSZLET A 19. SZÁZADI PÁRIZSBAN

Mary Gluck: *Popular Bohemia. Modernism
and Urban Culture in Nineteenth Century Paris*

■ Mary Gluck legújabb kötete a 19. századi Párizshoz köthető modernségképzetek és sajátos identifikációs lehetőségek történeti értelmezéseit vizsgálja. A bohém világot elsősorban lokálisan és funkcionálisan próbálja behatárolni. A kötet cím akaratlanul is a populáris- és magaskultúra oppozicionális viszonyába helyezi a jelenséget, viszont alcíme jelzi azt, hogy a 19. századi modernitás és a városi kultúra a népszerű kontextusából értelmezi a tulajdonnévvé „emelt” bohém – azaz népszerű/populáris – kultúra kérdését. A *Korunk* olvasói egy, a művészszerzőkkel foglalkozó korábbi lapszámból ismerhetik Mary Glucknak a bohém művész kulturális gyökereit vizsgáló tanulmányát, amely szervesen illeszkedik e kötethez.

A kötet öt nagy fejezetben tárgyalja azt a történetet, amelyet a bohém jelentésváltozatai egy század folyamán megrajzoltak: a történeti, a romantikus bohém-, a *flâneur*, a dekadens és a primitivista művészlét sajátosságait. A szerző legnagyobb érdeme talán abban áll, hogy olyan kontextusokat, szövegek környezeteket talál az egyes jelentésváltozatokhoz, újraértelmezésekhez, amelyek a legfinomabb árnyalatnyi különbségeket is képesek megvilágítani.

A *történeti bohém* típusa a modernizmus diskurzusa ágyazódik nem csupán e kötet módszertani megfontolásai alapján, hanem a kora 19. századi vitákban is. Ezek résztvevőit egyoldalúan tartja számon az irodalomtörténet, és ezt igyekszik ellentétezzé tenni Mary Gluck. Az akadémiai körökön kívül zajló párizsi modernizmusviták a művészlét és modernség kapcsolatát tematizálják – alkalmi szövegekben, paratextuális elemekként karikatúrákon, humorlapokban, de közvetve

azokon a fametszeteken, litográfiákon, rajzokon, amelyeket a szerző illusztrációkként vagy akár elméleti érvekként is használ e kötetben. A kérdésfelvetés felől a modern fogalmát nem a racionalizmus hagyományos filozófiájának felelteti meg, hanem ahhoz képest más perspektívákból értelmezi, a városi élet velejárójaként vagy a fogyasztói kultúra részeként, illetve annak kereskedelmi artikulációiként.

Bármennyire is része Bohémia az 1800-as évek egykorú francia középosztályának (*bourgeoisie*), a szentimentális és ironikus bohém típusa elhatárolódik attól. Az egykoron népszerű ironikus bohém figurája – amely a kötetben történetiként neveződik meg és ekként kerül görcső alá –, a hétköznapi modernség megtestesítője és idővel esztétikai megformálója, kiesik az irodalmi-társadalmi emlékezetből. Ezért követi nyomon Mary Gluck e paradigmatiszma jelenség változásait, és csak viszonyításképp figyel a szentimentális bohém típusára. Az ironia és paródia nem csupán a történeti bohém, hanem az azzal kapcsolatba hozható más szereplehetőségek sajátja a 19. századi párizsi kultúrában, olyan szereplehetőségeké, amelyek a valóság és művészet között mediálják a művész sajátjait.

A híres „régiek és újak” vitát lezáró esemény, Victor Hugo *Hernani* című művének 1830-as bemutatása ad alkalmat az új közönség, a radikális művészek megmutatkozására. Ez az esemény pedig korántsem a művészi alkotásokat, hanem a művészekként megmutatkozó, az idősebb romantikusoktól is elhatárolódó új *romantikus bohémeket* ismerteti meg Párizs közönségével, amely nagyon látványosan, öltözködésével

hívják fel magára a figyelmet. A külsőként megjelenített és láttatni kívánt életmód válik excentrikussá, szubverzívá, a bohém művész létének jelévé, amennyiben az a polgári kódok ellen irányul, és újraírja a kulturális határokat a romantikusok-klasszikusok, a romantikusok és bohémek között is. Théophile Gautier vörös szatén mellénye, de a romantikus bohémek historizáló (középkorra hajazó), karneváli egzotikusnak számító ruházata olyan populáris kifejezőmódoknak tulajdonít jelentéseket, amelyeket viszonylag ritkán mozgósítanak az irodalomtörténeti vizsgálódásban. Az életmód, a ruházkodás, az öltözködési stílus kutatása ebben az esetben sikerrel kínálja magát a művészlét-értelmezések forrásául. Ugyanakkor arra is lehetőséget teremt, hogy az árnyalatnyi differenciáló különbségeket is lássuk, például a dandy és bohém szubkultúrát teremtő öltözködése között. Ezzel a módszerrel nyitással Gluck a stílus differenciáló erejét tudja megragadni nem csupán a francia, hanem hasonló külföldi jelenségek egymáshoz való viszonyában is.

Az urbánus világ látványos szubkultúrái mellett az 1830-as évek Párizsában új kulturális színpad alakul ki: a napilapok és rovatik, amelyek a hétköznapi, a népszerű jelzőt implikálják, és a fogyasztással kapcsolatosak. A mindennapi irodalom ekkor válik rendkívül népszerűvé. Jules Janin a társadalomban megteremthető személyi szabadsággal, a vitalitással és a kreativitással hozza összefüggésbe ezt az irodalomfogalmat. Innen nézve a populáris kultúrát olyan emancipatorikus lehetőségként látjuk a 19. század első harmada végén, amely a polgári kultúrára jellemző morális ellenőrzés és szociális törődés alól szabadítja fel a bohém művészt.

Mary Gluck irodalmi szövegek elemzésével érzékelteti azokat a finom árnyalatokat, amelyek a jelentések radikalizálódását is leleplezik. Az ironikus bohém fogalma még erőteljesebbé teszi az egykorú irodalmi viták¹ paródiájának, sőt a paródia paródiájának vizsgálatát is, amely során arra is lehetőség nyílik, hogy a kanonikusnak számító értelmezésekhez képest a szövegek új jelentései is feltáruljanak. Így például Gautier a *Mademoiselle de Maupin* című művéhez írt

előszavában, amelyet a *l'art pour l'art* elvet tematizáló szöveggént tart számon az irodalomtörténet, nem az esztétikai értelemben vett magaskultúrát, hanem a modernként tekintett népszerű kultúrát védelmezi, és az esztétikai irodalomfogalomhoz köthető kijelentései csupán másodlagosak a mű elsődleges kontextusa felől. Gautier paródiája teatralizálja a Janin–Nisard vitát², ezért a bohém figurája esztétizált, allegorikus hősé válik.

A modernséget implikáló melodráma és vaudeville műfaji sajátosságait párhuzamosan és oppozicionálisan vizsgálja a kötet (a modernségképzetek, az egyén és a házasság témája felől), miközben a hagyományozódásra és jelentésváltozásokra is figyel. Az 1920-as években marginalizálódó, korábban a bohémekhez társított melodráma helyét az 1840-es években a vaudeville veszi át, amely a középosztályhoz köthető, puritán és pragmatikus műfaj.

Azért is érdekes a többszintűvé váló paródia vizsgálata, mert ezáltal nyilvánvalóbbnak tűnik az, ahogyan a különböző kultúrák egymáshoz való viszonya alakul. Látható a kötetben, miként minősül szubkultúrának a divat és a deviancia, hogyan parodizálják, majd milyen válaszlehetőségekkel szolgál erre Théophile Gautier – paródiában. Látható, hogyan esztétizálódik a bohém élete, miként válik idővel kudarcossá, illetve a változó világ mennyiben befolyásolja az egykor modernnek számító létformák újraértelmezését, radikalizálódását vagy továbbélését hogyanját.

Hogy mennyire sajátosak a bohém e kötetben elkülönített, egyediesített, de történetileg változó típusai, azt a francia szóhasználat is igazolja, hiszen a bohém egy későbbi típusa megőrzi „saját” nyelvét, kulturális identitását. A kötet következetesen *flâneur*ként szerepelteti és a modern város kontextusában vizsgálja ezt a harmadik típust. A korábban ismertetett típusok történetileg megelőlegezik ezt. Ez azért válik a kötet egyik fontos hozadékává, mert hagyományosan a bohém fogalmának népszerűvé válását Henry Murger *La vie de bohème* című munkájához kötik, holott a jelenség, amint látjuk, előtörténettel rendelkezik.

A bohémek újabb generációját képezik a *flâneur*ok, akik szintén külső, a teatralitásra alapozó, extravagáns, egzotikus megjelenésükkel hívják fel magukra a figyelmet, miközben olyan megfigyelőként határozzák meg magukat, akik képesek a rejtett lényegeket meglátására, olvasni tudják azt a labirintust, amit a párizsi népszerű kultúra jelent, teljességében hozzáférhetnek az urbánus világhoz. Ezért válnak kedvelt műfajokká a panoráma-esszé, a társadalmi sztereotípiákat leíró „lélektan”, az urbánus világ reprezentációjának realisztikus műfajai. Mindezzel pedig kétségekkel jár, és azzal a kérdéssel, miként jeleníthető meg az az urbánus világ, amely nagyon gyorsan megfejtethetlenné, átláthatatlanná válik.

A modernitás összefüggő epikus története érvényüket veszti az 1840-es évek végére, így a *flâneur* is problematikus figura lesz, hiszen eltűnik az őt létrehozó kulturális horizont, helyét a realizmus irányzata veszi át, amely a múltat irrelevánsnak tekinti, és a jelen egyedisége és az igaz iránt érdeklődik. Gustave Flaubert *Bovarynéja* így lehet realista remekmű, miközben az 1850-es évek végére Baudelaire a realizmus paródiájaként, a képzelet védelmében teremti meg a „modern élet festőjének”, az új *flâneur*nek a típusát. Az irónia és paródia (ön)reflexív műfajként az empirikus tapasztalatok által leplezett eltávolodást a teória és gyakorlat, a művészi lét és valóság, a külvilág és az egyén belső világa, a gesztusok és jelentéseik között át tudja hidalni. Csupán a humor és irónia biztosíthat a modern művész számára lehetőséget saját léte ellentmondásosságának felismeréséhez. Ez pedig szerintük hősi lehetőség.

A radikális alkotók a bohém kultúra új változatait képviselték az 1870–80-as években. A kávéházak és kabarék állandó vendégei megőrizték kapcsolatukat az urbánus látványossággal, és a bohém korábbi típusaihoz viszonyulva művészi happeningekkel, performanszokkal hívták fel magukra a figyelmet. A kabarék (pl. a Chat Noir) a nyilvánosság új helyeiként (a szubverzív, karneváli és provokatív előadások, irodalmi szalonok tereiként) a paródia lehetőségeit jelentették, a művészek és nézők közötti kapcsolat létre-

hozását, de az expresszív én-dramatizációt is. Ez a nyilvánosság találkozott a korabeli Párizsban azzal a hasonló funkciójú terápiás hellyel, amely a frag-mentálttá váló emberi tapasztalatokat tanulmányozta, és ez nem más, mint a Salpêtrière kórház, illetve Jean-Martin Charcot pszichiátriai előadásai. Ez utóbbiak orvosi puzzle-ból építettek fel egy általános, kulturális relevanciával bíró jelenséget, amelyet élő bemutatókkal, fizikai bizonyítékokkal erősítettek meg. Szórakoztatóak, inspiratívak voltak, és – akárcsak a *flâneur*ok – a nagyvárosi lét konfúzióját szervezték narratívákká, látványos performanszá. A hisztériával kapcsolatos empirikus tapasztalatok idővel rekontextualizálták a jelenséget, a dekadenciával társították és morális alapon kívánták orvosolni a kortárs beteg, működésképtelen társadalmat. Ez a bohém tapasztalatok mulandóságát is jelzi, hiszen egy olyan kultúrát iktat ki a hisztéria medicalizálása, amely komoly funkciót töltött be a jelenség nyilvánosságában.

Ebben az esetben is látszik az, amit Mary Gluck érzékeltesen alapoz meg könyvében, hogy ha egy jelenség, annak kezdeményezői és az őket övező kulturális kontextus között létező szinkronitás kibillen, ezen elemek mindenike elveszíti legitimitását, és újraértelmezésre szorul. A bohémek esetében e dinamikusnak tűnő folyamat utolsó típusát azok az utolsó, a városi nyilvános terekhez köthető performerek képviselik, akiket *primitivista alkotókként* tartanak számon.

A Trocadero fejlődéstörténeti hangsúlyokkal telített etnográfiai kiállításai amellest, hogy a gyarmatosítottak kultúráját, orientalizálták és egzotizálták, szórakoztatóak voltak, és az ellentétek kreatív fúzióját reprezentálták. A múzeum kiállítását Pablo Picasso például zavarónak találta, de epifanikusnak is, hiszen az a modern művész számára a kontempláció lehetőségét teremtette meg. A befele forduló modern művész létkeresése és a modern világban való hasznosságának felismerése ragadható meg Paul Gauguin *Noa Noa* című művében, amely érdekes átirata saját olvasmányélményének (Pierre Loti: *Le mariage de Loti*). Amíg a pszichológiai mű a projekció eszközével a nosztalgiát és menekvést szorgalmazza, addig Gauguin munkája,

amely esztétizált preconcepciókra épül, az introjekcióra, az én-tisztulásra és én-felfedezésre helyezi a hangsúlyt. A művészi kreativitás és a személyes szabadság kérdése munkál az ironikus bohém e típusában is.

A polgári kultúrától elszakíthatatlan bohém közösség hierarchikusan ugyan a mainstream kultúrával helyezkedik szembe, viszont Mary Gluck könyve azt is láttatni engedi, hogy vertikálisan hogyan viszonyul a népszerű kultúra(k)hoz. A francia, Párizs-központú jelenséget vizsgáló kötet angol nyelven íródott. A nyelvi különbségek kulturálisakra is rávilágítanak, hiszen a bohém sajátos típusai ellenállnak a nyelvi fordíthatóságnak, így esetenként eredeti nyelven szerepelnek a műben, lásd pl. a *flâneur*. Ez pedig hangsúlyosabbá teszi Bohémia leírását, és állandóan eredeti kontextusába, a francia kultúrába rántja vissza a tudományos szövegfolyamot.

Talán a 19. századi magyar olvasónak Bohémia hallatán nem jutott eszébe Párizs. A Pallas Nagylexikona szócikke szerint a bohém francia kifejezés cseh vagy cigányt jelent, bizalmaskodó érintkezésben magyar író, különösen hírlapíró (könnyűvérű és folyamatosan változásban levő életmódja miatt). Ez a századvégi meghatározás több jelentést is körvonalaz. Csehország névén kívül olyan marginalizált csoportokhoz köti a bohémséget, amelyek egzotizáltak (cigányok) vagy szakmai-társadalmi szempontból tűnnek extravagánsnak, szubverzívnek. Az újságírók életmódjához társított fogalom már a Gluck kötetében elemzett kérdések felé mutat. Érdekes párbeszédet folytathatna a magyarországi városi kultúra összehasonlítása e kötetben tárgyalt jelenséggel, illetve azokkal a társadalmi és művészi sze-

replehetőségekkel, amelyek a 19. század utolsó évtizedeiben váltak népszerűvé e régióban is.

Mary Gluck, aki az iróniát kitüntetett figyelemmel kíséri, tudatosan illeti az általa vizsgált világot egy olyan tulajdonnévvel, amely a 19. században még Csehország latin nyelvű „sajátja”. A társadalomban differenciálódó szereplehetőségek Bohémiaaként való azonosítása a közösségiségre irányítja a figyelmet, azokra a tömegessé váló kezdeményezésekre, amelyek e hosszú század alatt rendre újraértelmezték önmagukat és a párizsi kultúra(ka)t. Ugyanakkor *Bohémia* arra a felismerésre világít rá, miszerint fogalmaink esetében nélkülözhetetlen az azok jelentéseit kijelölő (szöveg)környezet. Innen nézve is találó az a módszertan, amellyel a kötet dolgozik: a fogalomtörténeti vizsgálat, a modernizmus értelmiségitörténeti kérdésfelvetése, a mindennapok, a hétköznapi vagy a népszerű története iránti érdeklődés.

Ez a nem esztétikai szempontú kérdésfelvetés olyan szövegeket is hasznosít, amelyek az irodalmi kánon peremére szorultak, vagy soha nem voltak annak részei, vagy amelyeket az esztétikai elvű irodalomértés egyértelmű legitimáló szövegként kisajátított, holott az egykorú szerzői intenciók vagy befogadói közegek eltérő használatra vagy értelmezésre szánták őket. Másfelől azt is bizonyítja, hogy egy társadalom-, kultúratörténeti megközelítés felől a középszerű alkotókkal is lehet foglalkozni, hiszen ők is részesei voltak az egykorú jelenségeknek, jól példázzák, hogy mennyire rétegzett mind a társadalom, mind a kultúra, sőt a kötet által vizsgált jelenség esetében a fogyasztói kultúra is.

Berki Tímea

■ JEGYZETEK

1. Victor Hugo *Hernani* című drámájának 1830. február 28-i, Comédie Française-beli bemutatójához kötődik a *La Bataille d'Hernani* (*Hernani-háború*) néven ismert vita, amelyben a bohémek már a párizsi kulturális élet nyilvános és elfogadott figuráiként szerepelnek. Az ifjú romantikusok, például Gérard de Nerval, Théophile Gautier, Petrus Borel védelmezik Hugo művét. Gautier az ifjú romantikusokat az idősebbektől és klasszikusoktól is elválasztja, ezzel jelezve azokat a törésvonalakat, amelyek az 1830-as évek elején a kereskedelmi termékké váló népszerű művészet és kultúra megerősödésével egyre élesebbé váltak. Sainte-Beuve az, aki a fiataloktól eltérően gondolkodik, például *La littérature industrielle* című esszéjében a népszerű irodalom piacosodását a polgári berendezkedés veszélyeztető tényezőként látja.

2. 1833-ban Désiré Nisard egy erkölcsös magasirodalom fogalma mellett érvel, míg újságírótársai, Jules Janin a népszerű irodalom felszabadító energiáiról populista módon értekezik. Kettejük nagy nyilvánosságra szert tevő vitája első alkalommal tematizálja a romantika utáni irodalom modernségének mibenlétét.

HUBAY MIKLÓS – MADÁCH SZOLGÁLATÁBAN

Hubay Miklós: *Aztán mivégre az egész teremtség?*

■ Könyve utolsó fejezetében – amely Horváth Imre-négysorosral kezdődik – ezt írja Hubay Miklós: „Egy hosszúra sikeredett élet során útitársam volt Madách. Ennek megmaradt (fennmaradt) emlékeiből – ám az emlékeknek is inkább csak a foszlányaiból – rostáltam össze e jegyzetsorozat anyagát.” Mint minden könyvet (jegyzetektől összeállított különösen), Hubay Madách-könyvét is többfelé lehet olvasni: tekintélyes drámaírói életmű (a Hubayé), tanulságos életút lírai-filozofikus összegezeként csakúgy, mint a hatalmas Madách-szakirodalom újabb darabjaként vagy akár a magyar és a világirodalom összefüggésrendszerének bizonyítási kísérleteként. Mind a három lehetséges olvasat benne rejlik ebben a mondatban (amelyet a „Visszatérő álmunk” című alfejezetből emelünk ki): „A *Tragédia* egységét az a kritikus (filozófus) képes végiggondolni s az a rendező megrendezni, aki élményszerűen tudatában van az emberiség egységének és egyszeriségének e planéta-létben.”

Madách Imre a 19. század közepén, „Oroszlánbarlangjában” (azaz alsósztrigoi magányában) megalkotott főművében, *Az ember tragédiájában* a történelmi álmorozat annyi különböző színhelyén valóban az emberiség egységét és egyszeriségét láttatta. Kérdés, hogy a következő másfél évszázad és már a 21. első évtizedének tudatában gondolhatjuk-e még, hogy az emberiség egységes, s a mai műelemzők és rendezők ebből a feltételezésből (meggyőződésből) indulhatnak-e ki. Ha csak arra figyelünk, amit épp Hubay vesz észre a *Tragédiában*, hogy „egyetlen színében sem jelentkezik *problémaként* a háború”, kételyeinkben megerősödve érezhetjük magunkat, hiszen a háborúk (országok és kultúrák között, országokkon belül, nem utolsósorban terrorcselek-

mények formájában) a jelenkori történelem állandó kísérői lettek (nem szólva a két világháborúról meg a másodikát követő hidegháborúról). Ez persze sem Madách, sem Hubay elgondolását nem kérdőjelezi meg, csupán a történetiség és a „műközpontúság” megkülönböztetését emeli ki. (Idevágó mondat az egyik Hubay-jegyzetből, a párizsi szín értelmezéséből: „Szegény Ádám, éppoly lelkes és vállalkozó kedvű volt világleletében, mint a forradalom hadnagya. Kisded seregét – az emberiséget – sorozatos vereség fogja érni.”)

Hubay Miklós korántsem követeli meg az olvasótól, hogy az ő *Tragédia*-értelmezését kánonnak tekintse. Kölcsönvéve Sőtér Istvántól korszakos irodalomtörténeti monográfiája címét az egyik fejezet élére (*Álom a történelemtől*), erősen eltúlzott szerénységgel ajánlja, hogy az ő jegyzetei helyett jobban tennénk, ha Sőtér könyvét vennénk le a polcra. Ha érdemi művekről van szó, az egyik nyilván nem helyettesíti a másikat. Hubay olyan helyzetekben (-ból) tud szólni Madáchról és az utódokról, amelyeket Sőtér nem élt (vagy nem így élt) meg. Az olaszországi, firenzei tanári évek például számos közvetlen észrevételt (olasz nyelvű *Tragédia*-bemutató kapcsán) s még több asszociációt szültek. A francia Jean Rousselot-val egy Madách-évfordulón Nógrádban járva szó került közöttük a Danton-jelenetről, forradalmi vezérről, ifjúságról. „1968 májusa után – írja Hubay –, azt hiszem, tudtam volna neki – tudtunk volna egymásnak – újabb érveket is mondani az efféle előkészítetlen action gratuite-ek védelmében. S most még inkább, hogy olvasom Malraux utolsó (kötetnyire dagadt) beszélgetését De Gaulle-lal, csöndes tűnődéseiket, már a népszavazás utánról, a történelem oly előkészítetlennek látszó eseményei fölött.” Hasonlóképpen

újabb kori, legújabb kori asszociációkat fűz az egyiptomi színházhoz, a Fáraó piramisépítő ambíciójához; „minden hatalomvágy szötte-séről” beszél, amelyet meg lehet találni kormányfői programbeszédében. Hubaynak ez a közelítésmódja a *Tragédiához* még személyesebb módon nyilvánul meg az égi kar, „a drámakezdő glória”, „minden személyi-kultikus istenítés” színpadi elképzelése során: „Amikor én a *Tragédiát* rendezem – hisz rendezem, mert interpretálhatom Firenzében és Rómában olasz tanítványaimnak, és most neked is, oh, nyájas magyar olvasó –, az angyalok karának uniszónójába máris beidézem Ádám ordenárén megfogalmazott rikoltását a *Tragédia* végéről: »Egy ugrás, mint utolsó felvonás... / S azt mondom: vége a komédiának.«”

Nem kevésbé revelatívak Hubay kapcsolatteremtései a magyar líra, sőt a próza régi és modern klasszikusaival, Berzsenyitől Radnótiig, Babbitstól József Attiláig, Kosztolányitól Weöres Sándorig, sőt Sarkadi Imréig. Hatalmas ívet, íveket rajzol fel ez a jegyzet-sorozat, elindul Freudtól, eljut a csángó imádságokig és Eliadéig, tudja olvasni Madách művét Camus és Beckett oldaláról, olykor nyilván vitatkozva. Szerzőnk többnyire szelíden vitázik egyes Madách-magyarazókkal – jóval szelídebben, mint irodalomtörténészek teszik –, így például Németh Lászlóval vagy Lukács Györggyel. Amikor ilyen megjegyzést olvasunk, hogy „Amikor az 1956-os forradalmunk előlázaiban a Nemzeti Színház minden pukkancs tiltással (Lukács György!) szembeszállva a dráma előadására kezdett készülni...” – akkor bizony Hubay Miklóssal is vitába szállnánk. Mert hogy a zárójelbe tett névre következő felkiáltójele ellenére bizony elbogatellizálása ez annak az ártó hatásnak (és tarthatatlan álláspontnak), amellyel Lukács nagyon negatívan írta be nevét a Madách-interpretációkba.

Messze több volt az (1955-ben!), mint „pukkancs tiltás”.

Hubay jegyzeteiben mindvégig a feltétlen tisztelet érvényesül a *Tragédia* szerzője iránt. Így aztán rendezésben, díszletezésben, zenei kíséretben is mindennek igyekezett megtalálni az indoklását, kortársi megjelenítésének lehetőségét. Ez mai színházak felől nézve alighanem a legnehezebb, mármár abszurd feladat. Mindenesetre érdekes lehetett volna például Jancsó Miklós olaszországi szabadtéri *Tragédia*-rendezése – ha megvalósul. Előkészületben volt egy kolozsvári kísérlet is (erről Hubay Miklós nem tudhatott), amelyben Harag György és Tompa Gábor párhuzamosan állította volna színre az itteni színészekkel Madách művét. Sajnos a külső feltételek ezt megakadályozták. Harag marosvásárhelyi munkája viszont *Az ember tragédiája* egyes színeinek tömegábrázolásával emlékezetes maradt. Mint ahogy a nagyváradi, Szabó József rendezte színpadi oratórium-előadás, teljes értékű korszerű színházként, ugyancsak hozzátartozik az erdélyi színháztörténet értékeihez. (Ezekről Hubay sajnos nem ír, foltehetőleg nem látta az előadásokat.) És említeni lehetne egy valóságos hiányt – ami végképp Hubaytól távol állapítható meg: a *Tragédia* román fordításának, Octavian Goga változatának könyvbe-száműzetését, hiszen évtizedek alatt sem került (román) színpadra. Pár évtizeddel ezelőtt, Bukarestben, Ion Caraimitruék színvonalas felolvasásában részleteket hallhattunk belőle – a folytatás, a kiteljesedés azóta is késik.

Hubay könyvének szellemében lehetne tovább asszociálni, saját Madách- emlékeink megidézésével. Hogy ilyesmiket indít el, az ugyancsak ennek az új könyvnek és kiváló, hatalmas műveltségű szerzőjének az érdeme.

Kántor Lajos

A RENDSZERVÁLTÁSTÓL AZ EU-S ELNÖKSÉGIG

Romsics Ignác: *A Harmadik Magyar Köztársaság 1989–2009*

■ Nyugodtan elmondható, hogy igenis van igény a széles közönség számára szerkesztett, mégis szakmailag színvonalas történelemkönyvekre. Azonban mennyire nevezhető történelemnek, hiteles történetírásnak az elmúlt húsz év ismertetésére történő kísérlet? Ez talán a modern történetírás legvitatottabb kérdéseinek egyike. A Romsics Ignác akadémikus professzor által főszerkesztett *Magyarország Története* sorozat utolsó előtti része méltó próbálkozás a magyarországi jelen történeti-politikai, társadalmi-gazdasági helyzetének egy lehetséges objektív elemzésére.¹ A szerző számára nem jelenthetett különös nehézséget a könyv megírása, jóllehet a kötet végén található *Szakirodalmi feldolgozások* cím alatt – minden bizonnyal szerénységből – csupán egyetlen saját munkát idéz, ám valójában huzamosabb ideje foglalkozik a kötetben megjelölt periódussal.² Ezen túlmenően Romsics Ignác a televízióban is egyre hangsúlyosabb helyet kapó honismereti történeti adások közül a Magyar Televízió csatornáján hetente közvetített, ugyancsak a *Magyarország története* címet viselő sorozatban is feltűnik, a kötettel megegyező című részben, ahol szakértőként ismerteti a korszakhoz kapcsolódó tényeket.³ Valószínűleg ezért szerepel az említett csatorna médiapartnerként a kötet fedőlapján.

Külsőben egy korántsem terjedelmes (mindössze 108 oldalt magába foglaló), de annál gazdagabban illusztrált munkáról van szó, amely olvasóbarát jellegével vonzó lehet minden korosztály számára. Szerkezeti-
leg a könyv hat önálló fejezetre tagolódik, az 1989-es rendszerváltó kezdeményezésektől a Bajnai Gordon kormányfővé való kineve-

zésével (2009) bezárólag különféle területeket érint, úgymint: politikatörténet, külpolitikai célok, eredmények, gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint az oktatás és kultúra terén történt változásokkal és eseményekkel zárul a sor. A fejezetekben nagy hangsúlyt kap a korhű képi ábrázolás, az adott eseményt megragadó fotók, választási és egyéb plakátok, illetve a húsz év meghatározó személyiségeiről készült fényképek teszik gazdagabbá a könyvet. Különböző forrásközlések (rövid életrajzok, újságcikkek, statisztikák, az alkotmányból vett idézetek, beszédek) hitelesítik a korszak elemzését, azonban valószínűleg az áttekinthető struktúra megőrzése érdekében a kötet nem tartalmaz lábjegyzeteket. A nyelvezet egyszerű, közérthető, logikus, magyarázó jellegű, a hangsúly az ok-okozati összefüggésekre kerül. A rövid fűlszövegek az életrajzok mellett sokszor meghatározásokat tartalmaznak, amelyeket a mellékelt képek, térképek egészítenek ki, így elmondható, hogy a kötet oldalainak minden szegmense információkkal bombázza az érdeklődő olvasót. A szövegben felhozott példák nem merítik ki a lehetséges eseteket, csupán a közérthetőséget szolgálják, de a téma iránt bővebben érdeklődők számára a könyv utolsó oldalán ajánlott irodalom található, amely magyarországi politikusoktól, illetve szakértőktől tartalmaz forrásközléseket és szakirodalmi feldolgozásokat.

A kötet első fejezete bevezető jellegű történeti rész, amely éppen történetisége okán némiképp elkülönül a további fejezetek rendjétől. Előtérbe kerül a demokratikus átmenet folyamata, az első választások körüli bonyodalmak, illetve az alkotmányozás

vitái az Antall-kormány végéig, gyakorlatilag Antall József miniszterelnök haláláig. Ez a fejezet azért is különbözik a többitől, mert a hangsúly egyetlen rövid időszakra tevődik, szemben a következő részekkel, amelyekben a szerző húsz év kormányzatának tevékenységét veti egybe. Ez a kettősség valószínűleg annak a történeti távlatnak tudható be, amely ma már elválaszt bennünket a demokratikus átalakulások első időszakától. A rendelkezésre álló források bőségéből adódóan szinte napról napra rekonstruálhatóak a kötetben elemzett 20 év eseményei, de összefüggésekben, a folyamatokban való gondolkodásra, elemzésre ez a periódus kínálja a legtöbb lehetőséget. Az olvasó alapvető információkkal gazdagodhat a Harmadik Magyar Köztársaság 1989. október 23-án történt kikiáltását illetően. Az ehhez hozzájáruló folyamatok (Nemzeti Kerekasztal, szabad választások, a különböző diskurzusok, viták, pártok alakulása, orientációja és egymáshoz viszonyulása) elemzése után Romsics Ignác arra enged következtetni, hogy az első választások után országos vezetési szinten megtörtént az elitcsere (míg lokális szinten nem olyan nagymértékben), ami tartalmi szinten forradalmat, a módszerek szempontjából békés politikai átmenetet jelentett.

A második fejezet az elemzett húsz év vezetőit, kulcsszereplőit, valamint a politikai berendezkedések struktúráját, a hatalommegosztás szerveit mutatja be. Százalékra pontos adatokat kapunk a felsorolt négy országgyűlési választás után a parlament összetételéről. Fontos szerepet kap a pártok dinamikája, vagyis a koalíciók, az ellenzékek összetétele, valamint a pártok evolúciójának nyomon követése. A kulcsmiszterek felsorolása (külügy, belügy, pénzügy, igazságügy stb.) is segítséget nyújt az olvasónak, mivel ezek a politikusok jelen voltak az elmúlt húsz év politikai porondján (az idősebb generációknak éppen emiatt érdekes csemegét jelenthet a kötet lapozása, kiemelten azok számára, akik nyomon követték ezeket az eseményeket). Amit itt még érdemes kiemelni, hogy helyet kap az a politikai konfrontáció is, amely több esetben a végsőkéig fokozódott: főleg a 2006-os tüntetések, amelyek erőszakos összecsapásba tor-

kollottak. Érdekes példaként említi meg a könyv a kormányfő és államfő személyének a viszonyát az elemzett periódusban, amely többször is politikai vitát eredményezett (például Horn Gyula kitüntetésének a kezdeményezése, amelyet az MSZP kérésére indítványoztak, de végül ezt két köztársasági elnök is visszautasította).

A kötet következő fejezete a külpolitikai célok és eredmények elemzését tartalmazza az 1989 és 2009 közötti időszakban. Ez magában foglal olyan, a nemzetközi erőter változásának függvényében végbement eseményeket, mint a Varsói Szerződésből és a KGST-ből való kilépés, és a Nyugat-Európa felé való orientálódás, az Európa Tanácshoz, a NATO-hoz és Európai Unióhoz való csatlakozás. Mindezt a korszakra jellemző hangulattal, eseményekkel példázva, mint a szovjet hadsereg kivonulása, illetve a magyar néphadsereg magyar honvédséggé való átalakulása. Továbbá megemlíti a kötet Magyarország regionális és szomszédságpolitikáját (a Visegrádi Csoport kialakulása), illetve külön kitér a határon túl élő kisebbségek kérdésére is. Ezt a húsz év távlatából az egyes kormányok viszonyulása szerint mutatja be. A fejezet nem említi konkrétan a 2004. decemberi népszavazást a kettős állampolgárságról, s bár igaz, hogy ennek megadását 2010-ben a kormány elfogadta, de a kötet nem jut el eddig a dátumig. Ettől függetlenül kitér a Magyarországgal szomszédos országoknak a maguk magyar kisebbségével szembeni viszonyulására. Továbbá felveti képekben és szövegszerűen egyaránt, a magyarigazolvány és a magyar állam által támogatott Sapientia Erdélyi Magyar Egyetem ügyét.

A kötet további három fejezete közös egységet is alkothatna, amelynek tematikája a piacgazdaság, a társadalmi viszonyok, valamint az oktatás, a kultúra. Szó esik itt a magánosításról és kárpótlásokról, az ingatlanok visszaszolgáltatásáról, valamint a gazdaságot meghatározó tényezőkről (a „Bokros-csomagtól” egészen a 2009-es válságig). Példaként szerepel Kertész Imre Nobel-díja, a Való Világ, Győzike és a közszolgálati, illetve kereskedelmi televíziócsatornák népszerű adásai. A kötet háromoldalas összegző

szöveggel zárul, amelyben a szerző az elmúlt húsz év magyarországi átalakulásait summázza. További probléma a Kádár-rendszerrel való szembenézés, ismerteti rövid történetét, kiemelve az átvilágítási vagy ügynöktörvény meghozatalának igényét, amely a pártok egyet nem értése miatt mindeddig nem születhetett meg, pedig az ilyen jellegű botrányok súlyos nyomokat hagytak a politikában (például Medgyessy Péter ügynökmúltja stb.).

Összegzésként elmondható, hogy alapos, szakmai igényességgel megírt ismeretterjesztő kötetet tarthatunk a kezünkben, amely akár tankönyvként is szolgálhat a közelmúltat jobban megismerni szándékozó iskolások-diákok, tanárok számára, ugyan-

akkor élményt nyújthat a visszaemlékezni kívánó idősebb generációknak is. A sorozat egészének vonatkozásában Romsics Ignác főszerkesztőként úgy ítéli meg, hogy egy ilyen jellegű és volumenű munka (a sorozat 24 kötete 2600 oldalt foglal magában, több mint 4000 képpel, illusztrációval) a történelem megismerésének, illetve megszerettetésének fontos alapjává válhat.⁴ Remélhetőleg több témakörre is kiszélesíthető az ehhez hasonló próbálkozások repertoárja, de a jelen kötet egyben inspiráció is lehet, hiszen a téma messze nem kimerített, a terjedelem szabta korlátokból szükségszerűen eredő hiányai vagy akár bizonyos értelmezései vitaterjesztőek lehetnek.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. A 24 kötetből álló sorozat a Kossuth Kiadó rendezésében jelent meg.
2. A teljesség igénye nélkül, csak példaként érdemes felsorolni a Magyarország története (szerk. Romsics Ignác. Akadémiai Kiadó, Bp., 2007); Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században (Osiris Kiadó, Bp., 2005) című köteteket, amelyek, bár nagyméretű és összefoglaló szakmunkák, tartalmazzák utolsó fejezeteikben azon aktualitásokat, amelyeket a jelen kötet is ábrázol. Ugyanakkor számos tanulmány is megjelent a szerzőtől a korszakra vonatkozóan: Rendszerváltás Magyarországon. Múltunk 2006. 2.; A rendszerváltás és az elitek. Rubicon 2004; Volt egyszer egy rendszerváltás. Rubicon 2003 stb.
3. A rész megtekinthető a http://videotar.mtv.hu/Videok/2010/10/24/18/Magyarorszag_tortenete_45_resz_A_harmadik_Magyar_Koztarsasag.aspx honlapon.
4. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a sorozat első kötete Budai Díjat nyert a budapesti könyvfesztiválon. <http://www.papiruszportal.hu/site/?f=2&p=6&n=2407>

MILYEN AZ OLYAN? A FÉRFIASSÁG VÁLTOZÓ KÓDJAIRÓL

Hadas Miklós: *A férfiasság kódjai*

*Az igazi férfi dudán játszik,
vörös szakállá messzire látszik,
az igazi férfi mindig zord,
az igazi férfi szoknyát hord.*

GRYLLUS VILMOS: MASZKABÁL. SKÓT

■ Előre is elnézést kérek mindazoktól, akik egy tudományos kérdéseket vizsgáló mű recenziojának felvezetőjében frivolnak éreznék az óvodai maszkabálokból unalomig ismert gyerekdal sorait. Éppen arra a kérdésre világít rá, amely a társadalmi nem kutatásának egyik kiindulópontja lehet, vagyis hogy milyen is az „igazi férfi” (vagy az igazi nő), ki, és milyen vi-

selkedés illik ebbe a kategóriába, és mi minősül szubverzívnek. Mivel a társadalmi nem, társadalmilag felépített lévén, kulturálisan behatárolt és időben sem állandó, hanem mindig egyre változik, még az is megeshet, amit a motóban idézett dalocska poénnak szán, miszerint az igazi férfi (a skót nemzeti viseletben legalábbis) szoknyát, pontosabban *kiltet* hord.

Balassi Kiadó, Bp., 2010.

A *gender studies* ma már minden komolyabb egyetem diszciplínákinálataiban szerepel, kutatói az elmúlt évtizedek során fontos műveket publikáltak. Magyar nyelvterületen azonban a társadalmi nem kutatása csaknem kizárólag nőkkel kapcsolatos kérdések vizsgálatát jelenti, amelyet túlnyomórészt nők végeznek. Holott a feminizmus alaptétele, miszerint a nők nem kizárólag biológiai adottságok által vezérelt, hanem társadalmilag meghatározott lények, s mint ilyenek sokfélék, éppen úgy igaz a férfiakra is. A nőiséghez/nőietlenséghez hasonlóan a férfiasság/férfiatlanság kategória sem homogén, és társadalmilag ugyanúgy meghatározott. Hadas Miklós becslése szerint a ma Magyarországon írott társadalomtudományi munkák legfeljebb négy százaléka irányulhat gendertémákra, s ennek csupán egy százaléka szól elsősorban férfiakról.

A *férfiasság kódjai* tehát bizonyos értelemben egy tudományos diskurzus, a nemzetközi humántudományos szférában 1987 óta jelen levő kritikai férfikutatás (*critical studies on man and masculinity*) áttekintését, ismertetését nyújtja, mégpedig kibővítve mindazt, ami a 2010-es *Replika*-számban (*Hegemón maszkulinitás* címmel) ugyancsak Hadas Miklós ismertetésében megjelent.

A könyv célja tehát: „egy olyan szemléletmód érvényesítése, melynek révén a férfiasság társadalmi kódjai összetett módon vizsgálhatók. [...] a férfit leggyakrabban rejtve maradó összetevőit nem egyetemes érvényű adottságoknak, hanem a társadalmi viszonylatok által történelmileg és kulturálisan meghatározott, reflexióra méltó, különös emberi sajátosságoknak tekintjük.” (13.) Hadas a férfiasságot nem szerepként, identitásként és diskurzusként, hanem társadalmi beállítódásként fogja fel. A „társadalmi beállítódás” fogalma Pierre Bourdieu *Férfiuralom* című könyvéből származik, amely a több ezer éves férfiuralmat a férfiakban kialakult *libido dominandira*, vagyis az uralkodás ösztönös vágyára vezeti vissza, amely olyan, a másik fél legyőzésére irányuló játszmákra kényszeríti őket, amelyeknek extrém formája a háború. Hadas itt vállaltan szembefordul a kritikai férfikutatás uralkodó trendjével, amelynek alapján Bourdieu e több ponton támadható

művére alig reflektál a szakma. (A könyv elemzésére és a lehetséges támadási felületeknek számbavételére szerzőnk egy alfejezetet szán.) A bourdieui-i kulcsfogalmak közül elsősorban a „beállítódás” és a „társadalmi mező” megőrzésére törekszik, mindkettőt a történeti férfikutatások terén, a 19. századi modernitás vizsgálatában érzi különösen hasznosíthatónak. Akár ennek demonstrálásaként is felfogható a *Sport és férfiasság* című tanulmány, amely azt vizsgálja, hogyan változik meg a 19. század második felében a klasszikusnak számító, agresszív-harcias férfiviselkedési norma, és hogyan alakul át a sport területén versengéssé, versennyé és (legalábbis a csapatsportok körében) együttműködéssé.

A könyv első fejezete afféle eligazítást nyújt a férfikutatások történetében. A szakirodalom alapján három jelentősebb történeti hullámot vázol fel, az ötvenes években Parsons környezetében kialakult első hullámot a hetvenes években kezdődő, bizonyos értelemben máig meghatározónak tartott második hullámot, és a kilencvenes években induló, a *queer studies*-ban kiteljesedő harmadik hullámot. Hadas elsősorban a férfikutatások második hullámával, azon belül pedig az ausztrál Bob Connell munkásságával foglalkozik alaposabban, különösen a Connell által bevezetett (Gramscira visszavezethető) „hegemón maszkulinitás” fogalmával, amely nem más, mint „olyan társadalmi nemi viszonylatok konfigurációja, amely a patriarchátus legitimitásának problémájával kapcsolatos aktuálisan elfogadott választ testesíti meg azáltal, hogy garantálja a férfi uralmi, illetve a nő alárendelt pozícióját”. (35.) Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a hegemonia történetileg változó viszonylat, új csoportok bármikor megkérdőjelezhetik, és új hegemoniát hozhatnak létre.

A férfikutatások elmúlt ötven évében fontos szerepet játszó szerzők és kulcsfogalmak bemutatását kínáló rész tehát hasznos elméleti megalapozást nyújthat a társadalomtudományok, illetve a genderkutatás ezen ága iránt érdeklődő kutatóknak/diákoknak.

A könyv további fejezetei a férfiasságmodell társadalmi jelentésének megkonstruálódását vizsgálják különféle közegekben

(19. századi sportélet Magyarországon, újkori olimpiák, zene, film), és bizonyos értelemben a korábban elméleti szinten felvezetett gondolatok egy-egy lehetséges alkalmazási rendszerét demonstrálják.

A sportszociológia vagy filmszemiotika területéhez tartozó témák új szempontú megközelítése mellett Hadas sajátos értekező stílusa is hozzájárul ahhoz, hogy ezek a tanulmányok a szigorúan vett szakma körén kívüli olvasók érdeklődését is felkeltsék. A szerző helyenként könnyedén levetkőzi a tudományos prózanyelv kötöttségét, és átvált egy erős megjelenítő erejű, nem kevés humorral átszőtt gördülékeny esszényelvre. Különösen egyes jelenségek megjelenítésében, egyes jellegzetes figurák portréjában érhető tetten ez a váltás. Az Oscar-díjjal kitüntetett amerikai filmek férfi hőse szerinte a magános cowboy: „aki a semmiből érkezik, előtte és mögötte a végtelen horizont. Akire a törvény nem vonatkozik, hiszen neki saját törvénye van. A társadalmon kívül él. Sohasem fél, noha folyamatos életveszélyben létezik. Ám ő csak ebben az életveszélyben érzi otthon magát. Családja nincs, munkája nincs, »nő nem húzza vissza«. Méltó partnere csak a másik férfi, a másik cowboy, esetleg az indián vagy a seriff, aki szintén magános lovas, szintén a semmiből érkezik, aki mögött szintén ott a végtelen horizont. A cowboy kemény férfi, aki csak kivételesen szólal meg, fegyverét azonban mindenkinél gyorsabban rántja elő tokjából. Az igaz ügyért képes meghalni. Végső célja is ez: férfihoz méltó módon meghalni az igaz ügyért, és ily módon halhatatlanná válni. Az arcát borító ráncok és sebek a férfiasság jegyei, férfibecsületének és -kiválóságának hitelesítő bélyegei.” (170.) A múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben cannes-i Aranypálmával díjazott európai, illetve Oscar-díjjal jutalmazott amerikai filmjeinek összevetéséből (*Férfiábrázolás az európai és amerikai filmekben*) kiderül, hogy az európai modell a férfiuralom belső dekonstrukciójára törekszik, és olyan (férfi)szeplőket helyez a középpontba, akik semmiképpen sem illeszkednek ehhez a modellhez. A „gyöngé férfi” megjelenítése végső soron posztmodern gesztus, amely a másság megjelenítésével az én-nel egyenrangút, sőt akár

jobbat keres. Ezzel szemben az amerikai modell megtartja az omnipotens férfi mítoszt, és nem a másság, hanem az azonosság hangsúlyozására törekszik. A *libido dominandi* által vezényelt omnipotens férfi attitűd Hadas szerint nem csupán az Oscar-díjas filmekben, hanem a közelmúlt amerikai politikai eseményeiben is megtalálható. A nagymozeti nacionalista retorika és ikonográfia által áthatott, európai szemmel vészesen politikailag korrekt giccsnek tűnő sci-fi, a *Függetlenség napja* tehát bizonyos értelemben nem sokban különbözik attól, ahogyan a CNN mutatta be az Egyesült Államok Irak ellen folytatott háborúját.

A könyv egyik legjobb (és a gender-szemponatok mellett számos más, szociológiai, társadalomtörténeti stb. szempontot is hasznosító) elemzése Huszárik Sándor Szindbád-filmjéről, illetve az „örök dzsentri” magyar kultúrában hosszú időn keresztül visszatérő típusáról (*Férfiábrázolás a kádári Magyarországon*). A csipős humorral megrajzolt portrék, életképek természetesen ebből sem hiányoznak. A kádári szocializmus „elvtársában” tovább élő dzsentri figurát így jeleníti meg: „Képzeljük csak el: Tót elvtárs és Balog elvtárs nagy szuszogással a vadkan nyomába ered Somogy lankáin. Éppen csak tízpercenként torpannak meg, s pocakjuk által takart kanszervükből csizmaszárukba csorgatják, mi testükben a szekszárdi nedűből megmaradt. E hosszúra nyúló pillanatban nem mások ők, mint a legnagyobb vadász, a vérnősző Wesselényi utódai. Azon Wesselényié, akinek szelleme Sümeghy és Szakhmáry uram körül is ott lebeg az erdőben, midőn ugyanazon lankákon, hatvan-nyolcvan évvel korábban hasonló tevékenységgel mulatják drága idejüket. És ha magunk elé képzeljük Balog elvtársat, amint a kocsmában egy rundot fizet mindenkinek, vagy ahogy az asszonyokról elbeszélget Janival, a baromfikeltető-állomás fiatal betanított munkásával, s megígéri Csontos Piroskának, hogy legkisebb fiát bejuttatja a kecskeméti szakmunkásképzőbe (mi több, ígéretét be is tartja!); esetleg magunk elé képzeljük Balog elvtárs fejtartását, amint Dunai elvtárral, a megyei helyettes párttitkárral beszél telefonon, vagy kézmoz-

dulatát, amint az irodából kifelé haladtában Katika alfelét illeti gyöngédnek éppenséggel nemigen nevezhető tapintásával; netalán felidézzük azt a hangot, mely Lada kombijának motorjából tör fel, midőn az előtte füstölő Wartburg előzésébe kezd – nos e helyzetekben érzékelhetjük, mi az, ami tovább él a múltból.” (141.)

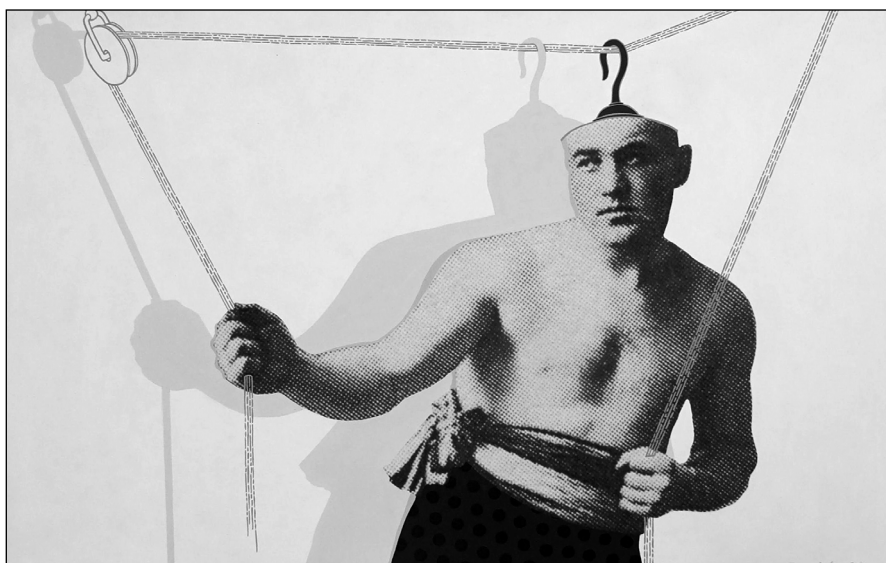
E tanulmány rövid zárófejezete a férfiaság kódjainak jelenkori átalakulását, illetve ezzel párhuzamosan a kelet-európai értelmiségi lét válságát vizsgálja. A modern piaci és politikai struktúrák kiépülésével gyökértelenné vált, jelentőségét veszített értelmiségi számára két alternatíva létezik: vagy szakértelmiségivé képezi át magát, vagy „öszülő szakállú Don Quijoteként” alakítja tovább a „nemzet lelkiismerete” szerepét.

Korunk hőse tehát többé nem a dzsentrizmus megtestesítő Szindbád, nem a múlton merengő értelmiségi, hanem a múlttal és érzelmeikkel nemigen rendelkező (és viselkedésében gyakran ugyancsak az onnipotens férfinommodellhez igazodó) vállalkozó. „Értelmiséginek lenni többé már nem sikk” – sommázza meglehetősen kihívóan a szerző.

Holott nem maga a tudás válik feleslegessé, hiszen (éppen a könyvben gyakorta hivatkozási alapként használt Bourdieu *Gazdasági tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke* című tanulmányából) tudjuk, hogy az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága nemcsak az egyén, illetve a vele kapcsolatban állók gazdasági tőkéjétől, hanem igencsak nagymértékben azok kulturális tőkéjétől is függ.

Ahogy a (férfi/női) szépség definiálása egyre nehezebbé válik, és egyre nagyobb szerephez jutnak a szabálytalanság elemei, ahogy a magyar kultúra dinamikáját évtizedekig meghatározó népi/urbánus hagyományt szintetizáló Huszárik-féle nosztalgikus Szindbád-figura immár nem a ráismerés, hanem az ismeretlenség érzését kelti, ahogy a közéletben kompromisszumon és együttműködésen alapuló játszmák fontosabbá válnak a hatalmi játszmáknál, úgy válik mindinkább kihívást jelentő feladattá megragadni és a maguk állandó képlékenységében felmutatni a férfiaság/nőieség éppen érvényes kódjait.

Vallasek Júlia

KOVÁCS KISS GYÖNGY AJÁNlja

■ A politikai ideológiákat, pártokat és pártviszonyokat leíró, értelmező és kategorizáló fogalmaink közül a két legáltalánosabb és leggyakrabban használt: a jobboldal és a baloldal. Politikai tartalommal való felruházásuk a nagy francia forradalom időszakáig nyúlik vissza, utóbb mindkét fogalom többször átértelmeződött, és az idők folyamán igen sokrétűvé vált. A kötet a jobboldaliság gazdag hagyományának egyetlen szeletét elemzi: az 1900 és 1948 közötti magyar jobboldaliságot, amely még ebben a viszonylag rövid időszakban sem volt egységes. A 19. századi liberális örökséghez kötődő konzervativizmus éppúgy beletartozott, mint a vele részben vagy egészen szembe forduló szélsőjobboldaliság. Emellett léteztek olyan áramlatok, amelyek többféle jobboldaliságot magukba fogadtak, sőt nemcsak a jobb-, hanem a baloldalhoz is kötődtek (pl. a népi mozgalom, korlátozottabb mértékben a legitimizmus és időnként a Turul). A magyar jobboldaliság eszme-, művelődés- és intézménytörténeti, valamint kül- és belpolitikai aspektusait bemutató 17 tanulmányt Romsics Ignác áttekintése vezeti be a jobboldaliság 19–20. századi alaptípusairól.

■ *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Szerkesztette Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Bp., 2009.

■ *A magyarok krónikája – Az emberiség krónikája.* Helikon Kiadó, Bp., 2009.

■ *Aranka György Erdély-története.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár, 2010.

■ Csepreghy András – Csepreghy Henrik: *Képeslapon üzen a múlt.* Album. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2010.

■ Fábián Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990.* Közzétette, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Bárdi Nándor és Filep Tamás Gusztáv. Kritikon Könyvkiadó, Kvár, 2010.

■ Fülöp Sándor: *Elindultam Kolozsvárról. Megérkeztem Clujra.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

■ Kis Péter: *A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században.* Szegedi Középkortörténeti Műhely, Szeged, 2011.

■ Kövér György: *A tiszaszlári dráma.* Osiris Kiadó, Bp., 2011.

■ Mátyás és a humanizmus. Szerkesztette Csukovits Enikő. Osiris Kiadó, Bp., 2008.

■ Mezey Barna: *Régi idők tömlőcei.* Rubicon Kiadó, Bp., 2010.

■ Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

■ Pál Judit: *Unió vagy „unifikáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872).* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár, 2011.

Zoltán Bartha

■ Mihály Cserei

Keywords: *Mihály Cserei, Transylvanian historiographers, 18th century, "História" (History)*

One of the most important Transylvanian historiographers in the first part of the 18th century was Mihály Cserei. He was born in Csíkrákos on the 21st of October 1668. During Rákóczi's War for Independence, he was captured and tormented. After 1721, he withdrew from public life, and dedicated himself entirely to his studies. His unfinished "História" (History), written in Hungarian, tells the history of Transylvania in the period between 1661 and 1712. He died in Nagyajta in 1756.

Vilmos Erős

■ Zoltán I. Tóth

Keywords: *Zoltán I. Tóth, Hungarian historiographers from Romania, researches on nationality, University of Budapest*

The study serves as an introduction to the work of Zoltán Inokai Tóth. The author differentiates between three important directions in his career: the researches on nationality, respectively on the social (peasant) questions, his educational and organisational activities at the University of Budapest, and in the Hungarian Historical Institute. Zoltán I. Tóth, who died in 1956 under tragic circumstances, is one of the most outstanding representatives of Hungarian historiography from the 20th century.

Szilárd Ferenczi

■ László Kőváry

Keywords: *László Kőváry, Transylvanian historiography, 19th century, Kolozsvár, Hungarian Scientific Academy*

László Kőváry was one of the few historians in the 19th century who made a lasting impression on Transylvanian historiography. His writing career began in the politically tormented decades that proceeded and followed the 1848 Hungarian freedom fights. In these years Kőváry directed his attention to ethnography, but

soon turned to history, genealogy and geography, ultimately ending up as an appreciated economist, insurance specialist and bank manager in Kolozsvár. As an active revolutionary he took the somewhat dangerous opportunity to travel across the land during the war for independence, detailing historic sites never before described. After his early works portraying Transylvanian castles and ruins, old noble families, local legends and customs, he published the History of Transylvania in six volumes, between 1859 and 1866, for which he was awarded by the Hungarian Scientific Academy.

Gusztáv Mihály Hermann

■ Lajos Szádeczky and the Szekler Past

Keywords: *Lajos Szádeczky Kardoss, Szekler history, criticism of sources*

Lajos Szádeczky (Kardoss) (1859-1935) was born in the northern Hungarian Pusztafalu. The study of the Szekler past constituted an important part of his lifework, alongside his historical, biographical and corporation history researches. He approached the topic of Szekler history with a consequent and strict criticism of the sources. This sometimes provoked a hostile attitude of the upholders of the mythical approach to the past of the Szeklers.

Teréz Oborni

■ "...quem historiae Transilvanicae patrem merito dixeris..."

The Father of the Transylvanian Historians: István Szamosközy (1565/70?-1612)

Keywords: *István Szamosközy, Transylvania, historiography, Humanism, Rerum Ungaricarum Libri, Rerum Transylvanarum Pentades, Rerum Transylvanarum Hebdomades*

One of the outstanding humanist historians of Transylvania was born in Kolozsvár, and studied at the Heidelberg and Padova University. Returning to Transylvania, he got a job in the regal archives of the Chapter of Gyulafehérvár. The extant fragments from his works prove that he endeavoured to write the history of his age following the best tradition of the humanist historians. The data, stories and descriptions of his works

have been used frequently by the historians in the 17th century and continue to provide valuable sources for present historians.

Ignác Romsics

■ ***Centuries of Hungarian Historiography***

Keywords: *Hungarian historiography, national histories, Geistesgeschichte, Gyula Szekfű, Bálint Hóman, Volkstumsforschung, Elemér Mályusz, Kulturgeschichte, Sándor Domanovszky*

Hungarian historiography had passed with some delay through the same basic stages that had characterized its West European counterparts. The medieval gestas and chronicles were followed in the 16-17th centuries by the birth of the more critical humanist historiography and the partly Magyar language historical literature of the Reformation. Up to 1848, the period of Hungarian national revival, historical studies experienced a qualitative decline although Latin and German languages were replaced by Magyar language. After the fall of the Revolution of 1848-1849 the development of Hungarian historiography resumed its normal course. With the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy and that of historic Hungary in 1918-1919 the pre-war social, political and cultural order came to an end. In spite of that historical studies in the interwar period kept level with West European tendencies. The Sovietisation of Hungary after 1945 created a new situation again. Most of the trained historians were fired, some of them even jailed or forced to leave the country. They were replaced by self-trained Marxist oriented *literati* and just graduated young researchers. The result was catastrophic. Historical materialism displaced all other ideological and political orientations and history writing often became a simple propaganda activity. After the 1956 Revolution conditions for historical studies improved significantly. Due to the cultural tolerance in the 1970s and 1980s, the

situation of Hungarian historiography after the fall of state Communism in 1989-1990 did not experienced a dramatic change. Both in themes and personnel, one can witness a stronger continuity than in most of the other former socialist countries. In spite of that the growth of political, methodological, and institutional pluralism opened up new venues, and the cohesiveness of the "guild" has been challenged from different angles.

Zoltán Vincze

■ ***The Professorship of Archaeology of the University of Kolozsvár***

Keywords: *archaeology, University Kolozsvár, Béla Posta, Á. Buday, M. Roska, Transylvania*

Founded in 1899, the professorship of archaeology of the University of Kolozsvár had a nationwide importance in training Hungarian archaeologists. Béla Posta and his disciples (Á. Buday, I. Kovács, M. Roska) have the pioneers of almost every archaeological era. They identified the first Transylvanian Paleolithic site (Csoklovina), proved the Mesopotamian links of the Tordos Neolithic settlement, identified some cultures of the Bronze Age in the Tisza region (Perjámos-Pécska, Felsőszőcs), started the first systematic excavations in Scythian and Celtic cemeteries (Marosvásárhely, respectively Apahida). They discovered Goth (Marosszentanna), Gepid (Mezőbánd), Avar (Marosgombás) necropolises and found the proof of the cohabitation of these migratory populations. The material found in the cemeteries of Kolozsvár and Marosgombás demonstrated that the Hungarian settlers took over Transylvania at the same time with the rest of the Carpathian basin, and the necropolises of Vajdahunyad and Várfalva brought proves for the state organization of St. Stephen. The relics found in graves during the restoration of the churches in Gyulafehérvár and Kolozsvár enriched our national patrimony.

- Bartha Zoltán** (1976) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Berki Timea** (1977) – irodalomtörténész, PhD, Kolozsvár
- Egyed Ákos** (1929) – történész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
- Erős Vilmos** (1960) – történész, egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem
- Ferencz S. Apor** (1975) – képzőművész, Csíkszereda
- Ferenczi Szilárd** (1977) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Fodor János** (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Hermann Gusztáv Mihály** (1955) – történész, PhD, egyetemi oktató, BBTE, Székelyudvarhely
- Hermann Róbert** (1963) – történész, az MTA doktora, a Hadtörténelmi Közlemények igazgatója, Budapest
- Kali Kinga** (1971) – antropológus, Budapest
- Kántor Lajos** (1937) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Kolozsvár
- Keszthelyi György** (1955) – költő, Kolozsvár
- Kiss András** (1922) – történész, ny. levéltáros, Kolozsvár
- Korpa Tamás** (1987) – költő, irodalomkritikus, Debrecen
- Kovács Kiss Gyöngy** (1960) – történész, PhD, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
- Lupescu Makó Mária** (1970) – történész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár
- Miskolczi Ambrus** (1947) – tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE, Budapest
- Oborni Teréz** (1960) – történész, egyetemi docens, ELTE, Budapest
- Paksa Rudolf** (1981) – történész, MTA Történettudományi Intézet, doktorandus, ELTE, Budapest
- Rácz Emese** (1967) – könyvtáros, mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Romsics Ignác** (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
- Szász Zoltán** (1940) – történész, az MTA Történettudományi Intézete Tudományos tanácsának társelnöke
- Vallasek Júlia** (1975) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár
- Vincze Zoltán** (1940) – történész, Kolozsvár
- Zsigmond Adél** (1985) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY
Asociatie cu BUCUR

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MINISTERUL
CULTURII

KOLOZSVÁR POLGÁRMESTERI
HIVATALA ÉS VÁROSI TANÁCSA
PRIMĂRIA ȘI CONSILIUL LOCAL
CLUJ-NAPOCA

MINISTERUL CULTURII
ȘI PATRIMONIUL NAȚIONAL

„A nemzeti ábrándokat történetírásunkból zárjuk ki. [...] komoly küldetésű nemzetnek főként a valóra kell törekednie, tudományban és műveltségben szintúgy, mint a politikai és társadalmi életben. A való megismerésére, valódi politikai érettségre pedig egy tudomány is biztosabb ösvényen nem vezet, mint a történettudomány. Míg lepke után szalad a gyermek, senki sem mondja ifjúnak; míg történeteinek mesés hajdanán és mítológiai képeken kapkod valamely nemzet, nem illeti meg a férfiasultság díszes címe.”

(gróf Mikó Imre)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304

1 1005

4 LEJ • 500 FT

(TRANSYLVANIAN) HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY
ISTORIOGRAFIA MAGHIARĂ (DIN TRANSILVANIA)